

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE
SOUTH-EAST EUROPEAN UNIVERSITY
УНИВЕРЗИТЕТ НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

FAKULTETI I BIZNESIT DHE EKONOMISË
FACULTY OF BUSINESS AND ECONOMY
ФАКУЛТЕТ ЗА БИЗНИС И ЕКОНОМИЈА

TEZA E DISERTACIONIT TË DOKTORATËS

**EKONOMIA INFORMALE NË KOSOVË DHE NDIKIMI I SAJ NË
TREGUN E PUNËS:
QASJE ANALITIKE KRAHASUESE**

Kandidati:
Saranda Tafa

Mentori:
Prof. Assoc. Dr. Hyrije Abazi-Alili

Shtator, 2021

DEKLARATË

Me këtë deklaroj se kjo tezë e doktoratës titulluar “EKONOMIA INFORMALE NË KOSOVË DHE NDIKIMI I SAJ NË TREGUN E PUNËS: QASJE ANALITIKE KRAHASUESE”, është realizuar nga ana ime për gradën e Doktorit të Shkencave në Ekonomi, në Fakultetin e Biznesit dhe Ekonomisë, në Universitetin e Evropës Juglindore, në Tetovë, nën drejtimin dhe mbikëqyrjen e Prof. Asoc. Dr. Hyrije Abazi - Alili. Interpretimet bazohen në hulumtimet e mia empirike dhe nuk janë botuar askund në formën e librave, monografive ose artikujve. Librat, artikujt dhe faqet e internetit, të cilat unë i kam shfrytëzuar, njihen dhe potencohen në vendin përkatës në tekst.

MIRËNJOHJE

Së pari do të doja të falënderoja Zotin dhe familjen time të dashur, duke ju përkushtuar mirënjohjen time të thellë për mirëkuptimin dhe durimin e tyre gjatë gjithë periudhës së përgatitjes së kësaj teze, si dhe mbështetjen e tyre gjatë jetës time.

Për më tepër, do të dëshiroja të shpreh mirënjohjen dhe mirënjohjen time më të thellë për mentorin tim, Prof. Asoc. Dr. Hyrije Abazi - Alili , mbi të gjitha për motivimin dhe besimin e saj frymëzues në arritjen e këtij suksesi.

Mirënjohja ime e gjerë u është kushtuar edhe atyre që ofruan kontribut dhe mbështetje të vlefshme gjatë kësaj periudhe, kështu që dëshiroj të vlerësoj edhe anëtarët e komisionit Prof. Dr. Besnik Fetaj, Prof. Asoc. Dr. Selajdin Abduli, Prof. Dr. Veland Ramadani dhe Prof. Dr. Stefan Qirici, për angazhimin e tyre serioz, sugjerimet dhe kontributet në përgatitjen e këtij disertacioni.

Më në fund, gabimet janë pjesë e jetës njerëzore, që paraqesin një përpjekje për të mësuar dhe përmirësuar veten në të ardhmen e afërt, kështu që unë mbaj plotësisht përgjegjësinë e çdo interpretimi ose gabimi të bërë në këtë disertacion.

ABSTRAKT

Ekonomia informale parqet një fenomen mjaftë të rëndësishëm i cili është i pranishëm jo vetëm në vendet në zhvillim por edhe tek ato të zhvilluara, duke tërhequr kështu vëmendjen jo vetëm të hulumtuesve dhe ekonomistëve, por edhe të politik bërësve. Për më tepër, ndikimi i ekonomisë informale në normën e papunësisë është i padiskutueshëm, megjithatë ajo çka ngelet diskutabile është shkalla dhe niveli i një ndikimi të tillë në vendet në zhvillim.

Qëllimi kryesor i kësaj teze të disertacionit është përcaktimi i madhësisë së ekonomisë informale në Republikën e Kosovës për periudhën përkatëse 2000 – 2018 si dhe të hulumtimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë. Në këtë drejtim është aplikuar qasja indirekte: metoda e MIMIC (lloj i SEM). Për më tepër, për qëllime të analizës krahasuese, është analizuar dhe ndikimi i ekonomisë informale në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimore për periudhën përkatëse 2000 – 2018, duke shfrytëzuar modelin e MIMIC. Për më tepër, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore, norma e papunësisë dhe madhësia e qeverisë, kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

Rezultatet sugjerojnë që ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë dhe normën e rritjes të BPV për kokë banori. Sa i përket ndërlidhjes midis ekonomisë informale me variabla të tjera, gjetjet tregojnë se ekziston një lidhje pozitive me indeksin e lirisë ekonomike dhe barrës tatimore, ndërsa lidhje negative signifikante mund të vërehet midis madhësisë së qeverisë në vendet e Ballkanit Perëndimor për periudhën kohore 2000 – 2018.

Gjetjet e këtij punimi do të kontribuojnë në literaturën ekzistuese dhe jo për të zgjidhur debatin shumëvjeçar për sa i përket përcaktimit të madhësisë së ekonomisë informale sipas qasjes së MIMIC për rastin e Republikës së Kosovës dhe vendeve të tjera të Ballkanit Perëndimor.

Fjalët kyçe: ekonomia informale, papunësia, qasja indirekte, metoda e MIMIC.

ABSTRACT

The informal economy is a very important phenomenon which is present not only in developing countries but also in developed ones, thus attracting the attention not only of scholars and economists, but also of policymakers. Moreover, the impact of the informal economy on the unemployment rate is indisputable, however what remains debatable is the extent and level of such impact in the developing countries.

The main purpose of this dissertation thesis is to determine the size of the informal economy in the Republic of Kosovo for the relevant period 2000 - 2018 and to highlight the impact of the informal economy on the unemployment rate. The indirect approach has been applied in this regard: the MIMIC method. Furthermore, for the purposes of a comparative analysis, the impact of the informal economy on the unemployment rate on the Western Balkan countries has been analysed, for the respective period 2000 - 2018, by using the MIMIC model. Furthermore, the causal variables include the business freedom index, the economic freedom index, the tax burden, the unemployment rate and the size of government, while the indicative variables are the currency (M0 / M1) which is defined according to the method limitation of MIMIC as an indicator that is set to be fixed in the preliminary value, labour force participation rate and GDP growth rate per capita. The results show that the informal economy has a significant positive impact on the unemployment rate, while on the other hand there is a significant negative relationship between the index of business freedom and the informal economy. A positive association can be observed between the index of economic freedom, tax burden and the informal economy, while a significant negative nexus can be observed between the size of government and the informal economy in the Western Balkan countries.

The findings of this paper will contribute to the existing literature and not to solve the multi-year debate regarding the determination of the size of the informal economy according to the MIMIC approach for the case of the Republic of Kosovo and other Western Balkan countries.

Keywords: informal economy, unemployment, indirect approach, MIMIC method.

Contents

DEKLARATË.....	1
MIRËNJOHJE.....	2
ABSTRAKT.....	3
ABSTRACT.....	4
KAPITULLI I PARË.....	12
1. HYRJE.....	12
1.2. QËLLIMI I STUDIMIT	14
1.3. PYETJET KËRKIMORE	15
1.4. HIPOTEZAT KËRKIMORE	16
1.5. METODOLOGJIA HULUMTUESE	17
1.6. KUFIZIMET E STUDIMIT	18
KAPITULLI I DYTË	19
2. EKONOMIA INFORMALE DHE PAPUNËSIA NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR	19
2.1. SHKAQET KRYESORE TË EKONOMISË INFORMALE NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE NË VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR	20
2.1.1. BARRA E KONTRIBUTIT TË TAKSAVE DHE SIGURIMEVE SOCIALE.....	21
a) TATIMET DIREKTE NË REPUBLIKËN E KOSOVËS	21
a) MADHËSIA E QEVERISË	25
2.1.2. INTENSITETI I RREGULLOREVE	27
2.1.3. EKONOMIA FORMALE	30
2.2. TREGUESIT E EKONOMISË INFORMALE	35
2.2.1. TREGUESIT MONETARË.....	35
2.2.2. TREGUESIT E TREGUT TË PUNËS	37
2.2.3. GJENDJA E EKONOMISË FORMALE	39
KAPITULLI I TRETË	42
3. SHQYRTIMI I LITERATURËS TEORIKE DHE EMPIRIKE.....	42
3.1. KORNIZA TEORIKE E EKONOMISË JOFORMALE.....	42
3.1.1. EKONOMIA INFORMALE	48
3.1.2. SISTEMI I LLOGARISË KOMBËTARE, KUFIRI I PRODHIMIT DHE EKONOMIA INFORMALE	56
3.1.3. AKTIVITETET E EKONOMISË INFORMALE.....	63

3.1.4.	AKTORËT E EKONOMISË INFORMALE	64
3.1.5.	ARSYET E EKONOMISË INFORMALE	69
-	BARRA TATIMORE DHE SIGURIMI I KONTRIBUTIT SOCIAL.....	69
-	INTENSITETI I RREGULLOREVE	70
-	SHËRBIMET E SEKTORIT PUBLIK.....	71
-	EKONOMIA FORMALE.....	71
-	TRANSFERET SOCIALE	72
3.1.6.	PASOJAT E EKONOMISË INFORMALE.....	72
-	EFEKTET DHE NDIKIMET NEGATIVE TË EKONOMISË NËNTOKËSORE	73
-	EFEKTET DHE NDIKIMET POZITIVE TË EKONOMISË NËNTOKËSORE	76
-	EFEKTET NË EKONOMINË ZYRTARE	78
3.1.7.	TREGUESIT E EKONOMISË INFORMALE	79
3.1.7.1.	PËRZGJEDHJA E INDIKATORËVE	80
3.1.8.	SEKTORËT E EKONOMISË INFORMALE.....	82
-	EKONOMIA E PALIGJSHME/ILEGALE.....	83
-	EKONOMIA E PA RAPORTUAR.....	84
-	EKONOMIA E PAREGJISTRUAR.....	85
-	EKONOMIA INFORMALE	86
3.2.	RISHIKIMI I LITERATURËS RELEVANTE TË LIDHJES MIDIS EKONOMISË INFORMALE DHE TREGUT TË PUNËS.....	90
3.2.1.	RISHIKIMI I LITERATURËS SIPAS METODËS SË QASJES SË MONEDHËS.....	99
3.2.2.	RISHIKIMI I LITERATURËS SIPAS METODËS SË MIMIC.....	103
3.2.3.	LITERATURA MBI PASOJAT DHE IMPLIKIMET E EKONOMISË INFORMALE	108
3.3.	PËRMBLEDHJE E KAPITULLIT	111
	KAPITULLI I KATËRT	113
4.	METODOLOGJIA HULUMTUESE	113
4.1.	METODAT PËR MATJEN E EKONOMISË INFORMALE	113
4.1.1.	QASJA E DREJTPËRDREJTË.....	115
4.1.1.1.	METODA E SONDAZHIT	115
4.1.1.2.	METODA E KONTROLLIT TATIMOR	117
4.1.2.	QASJA INDIREKTE	119
4.2.	METODOLOGJIA HULUMTUESE SHKENCORE.....	122

4.2.1.	METODA E PËRCAKTIMIT TË MADHËSISË SË EKONOMISË INFORMALE	123
4.2.1.1.	QASJA MIMIC	123
4.2.2.	PËRCAKTIMI DHE SHQYRTIMI I TË DHËNAVE DHE MODELEVE.....	129
	KAPITULLI I PESTË.....	141
5.	PËRCAKTIMI I EKONOMISË INFORMALE DHE NDIKIMI I SAJ NË NORMËN E PAPUNISË NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR	141
	KAPITULLI I GJASHTË	153
6.	PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME	153
	LITERATURA E SHFRYTËZUAR.....	161

Lista e tabelave

- Tabela2.1. Një taksonomi e llojeve të aktiviteteve nëntokësore [Schneider dhe Enste, 2000].....
- Tabela2.2. Struktura e punës informale (ILO, 2002)
- Tabela2.3. Njësia sipas aktivitetit sipas klasifikimit të shkakut të aktiviteteve nëntokësore (OECD, 2002).....
- Tabela2.4. Arsyet e pjesëmarrjes në aktivitetet nëntokësore - Rezultatet e sondazhit për Gjermaninë [Schneider, 2005]
- Tabela2.5. Katër sektorët e ekonomisë nëntokësore (Feige, 1997; Rdulescu, et al., 2010).....
- Tabela7.1. Definimi i variablave dhe burimi i të dhënave
- Tabela7.2. Statistika deskriptive (përshkruese).....
- Tabela7.3. Rezultatet e estimuara të modelit të MIMIC për gjashtë vende të Ballkanit Perëndimor (Kosova, Shqipëria, Maqedonia e Veriut, Sërbia, Mali i Zi dhe Bosnja dhe Hercegovina).....
- Tabela7.4. Rezultatet e estimuara të modelit të MIMIC për gjashtë vende të Ballkanit Perëndimor të përcaktimit të lidhjes midis ekonomisë informale dhe normës së papunësisë.....
- Tabela7.5. Vlerat e parashikuara të ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, për periudhën kohore 2000 – 2018, sipas metodës së MIMIC.....

Lista e grafikoneve

Grafikoni2.1. Struktura e ekonomisë kombëtare.....	
Grafiku 5.1: Trendi vjetor i tatimeve direkte në Republikën e Kosovës. (2006-2018)	
Grafiku 5.2. Struktura e tatimeve direkte në Republikën e Kosovës (2006-2018)	
Grafikoni5.3. Tatimi direkt në vendet e Ballkanit Perëndimor (përpos Kosovës) gjatë periudhës kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni 5.4. Madhësia e qeverisë në Republikën e Kosovës, 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.5. Madhësia e qeverisë në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.6. Indeksi i lirisë së biznesit	
Grafikoni5.7. Indeksi i Lirisë së Biznesit.....	
Grafikoni5.8. Bruto Produkti Vendor për kokë banori në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.9. Bruto Produkti Vendor për kokë banori (PPP në \$) në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.10. Norma e papunësisë në Republikën e Kosovës, gjatë periudhës kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.11. Norma e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.12. Treguesi i raportit të M0/M1 në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.....	
Grafikoni5.13. Treguesi i raportit të M0/M1 në vendet e Ballkanit Perëndimor(përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.	
Grafikoni5.14. Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.....	

Grafikoni 5.15. Ecuria e shkallës së pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.
Grafikoni 5.16. Norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor për kokë banori në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.
Grafikoni 5.17. Norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.
Grafikoni 7.6. Struktura Q-Q e masës së informalitetit

Lista e figurave

Figura 4.1. Struktura e modelit të MIMIC	
Figura 7.1. Modeli i parë i MIMIC.....	
Figura 7.2. Modeli i dytë i MIMIC.	
Figura 7.3. Modeli i tretë i MIMIC.	
Figura 7.4. Modeli i katërt i MIMIC.....	
Figura 7.5. Modeli i pestë i MIMIC.	

KAPITULLI I PARË

1. HYRJE

Lidhja midis ekonomisë informale dhe papunësisë mbetet një nga çështjet më të rëndësishme dhe diskutabile në literaturën ekonomike. Vitet e fundit, politikë-bërësit kanë rritur interesimin në shtjellimin e kësaj marrëdhënie si tek vendet në zhvillim edhe tek ato të zhvilluara. Ekonomia informale dhe norma e papunësisë luajnë një rol të rëndësishëm në ekonominë në zhvillim dhe ato të zhvilluara.

Për më tepër, autorët Schneider (2008) dhe Smith et al., (1985) kanë dhënë një kontribut të jashtëzakonshëm në përkufizimin e sektorit informal. Për më tepër, Schneider (2008) potencon që sektori informal parasheh të gjitha aktivitetet që aktualisht janë ekonomi të peregjistruara që kontribuojnë në GNP e llogaritur ose atë zyrtare. Nga ana tjetër, Smith et al., (1985), sektorin informal e përkufizojnë si prodhimi i drejtuar nga tregu i mallrave dhe shërbimeve, ose legal, ose i paligjshëm. Kështu, aktivitetet ekonomike dhe të ardhurat nga aktivitetet joformale përshkruhen si transaksionet totale që anashkalojnë ose i shpëtojnë rregullimit qeveritar, tatimit dhe pajtueshmërisë.

Provat kanë treguar se në përgjithësi, natyra e marrëdhënieve midis ekonomisë informale dhe shkallës së papunësisë mbetet e diskutueshme (Tanzi, 1999; Tedds dhe Giles, 2002; Dell'Anno et al., 2007). Për më tepër, nivelet e larta të papunësisë korrespondojnë me nivele më të larta të ekonomisë informale në PBB-në (Boeri dhe Garibaldi, 2002; Dell'Anno dhe Solomon, 2008; Dobre et al., 2010; Alexandru et al., 2010 ; Davidescu et al., 2015; Mauleón dhe Sardà, 2017). Nga ana tjetër, rritja e numrit të personave të papunë mund të çojë në uljen e numrit të personave që janë të përfshirë në sektorin informal (Tedds dhe Giles, 2002), ndërsa ekonomia informale ka një lidhje pozitive me shkallën e rritjes së PBB-së e cila nga ana tjetër është e lidhur negativisht me papunësinë (Saafi et al., 2015).

Për më tepër, disa autorë (Johnson et al., 1998a, 1998b; Cebula, 1997; Dell'Anno dhe Solomon, 2008; Webb et al., 2013; Dell'Anno et al., 2007; Buehn dhe Schneider, 2012; Anderson, 2012) potencuan që ekzistojnë shumë faktorë që ndikojnë në ekonominë informale, përfshirë barrën e taksës dhe madhësinë e qeverisë.

Në fakt, cilësia e institucioneve publike është një tjetër faktor kryesor për zhvillimin e sektorit informal (Johnson et al., 1998a; Friedman et al., 2000; Choi dhe Thum, 2005; Dreher dhe Schneider, 2009; Dreher et al., 2009; Schneider, 2010; Buehn dhe Schneider, 2012; Teobaldelli, 2011; Teobaldelli dhe Schneider, 2012; Amendola dhe Dell'Anno, 2010; Losby dhe tj., 2002; Schneider dhe Williams, 2013).

Niveli i rritjes ekonomike të vendit mund të ketë një ndikim të rëndësishëm në drejtimin e kauzalitetit, pasi ekonomitë më të pasura mund të kenë më pak stimuj ose mundësi për të shkuar në hije në krahasim me vendet më pak të zhvilluara (Dell'Anno et al., 2007). Përveç kësaj, sa më i lartë është vetëpunësimi, aq më shumë aktivitete mund të bëhen në ekonominë informale (Dell'Anno et al., 2007; Tedds, 2005; Hassan dhe Schneider, 2016; Schneider dhe Williams, 2013; Feld dhe Schneider, 2010).

Në krahasim me studimet e mëparshme, ky disertacion i doktoratës kontribuon në literaturën përkatëse në dy aspekte:

- Së pari, me sa kemi dijeni, asnjë nga studimet empirike te deritanishme nuk ka përdorur një qasje dinamike të modelimit të ekuacioneve të njëkohshme për të studiuar marrëdhënien midis ekonomisë së hijes dhe papunësisë në rastin e Republikës së Kosovës.
- Së dyti, rishikimi dhe investigimi i marrëdhënies midis ekonomisë informale dhe tregut të punës përpiqet të sigurojë dëshmi për gjashtë vendet e Ballkanit Perëndimor: Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Mali i Zi, Maqedonia e Veriut, Kosova dhe Serbia, për periudhën përkatëse 2006 – 2018.

1.2. QËLLIMI I STUDIMIT

Duke ju referuar dhe qëllimit kryesor, respektivisht identifikimit të ekonomisë informale në Republikën e Kosovës si dhe impaktit të saj në tregun e punës, objektivat kryesore të këtij studimi janë:

- Të vlerësoj nevojën e patjetërsueshme për sjelljen e vendimeve dhe masave të cilat do të ndikojnë drejtpërsëdrejti në përforcimin e kapacitetit të institucioneve financiare dhe uljen e ekonomisë informale në Republikën e Kosovës;
- Në funksion të korrigjimit të strukturës aktuale formale ligjore dhe menaxhimin me ekonominë informale, të ofroj mundësi për qasje drejt rregullimit normativ që do të mundësoj pavarësi të thellë, profesionalizëm dhe funksionim të ndarë nga ndikimi i elitave politike (duke marrë në konsideratë pasojat afatgjate nga vendimet e ndërmarra, madje edhe përtej mandateve politike).
- Të vlerësoj nevojën për korrigjim të politikave fiskale të Kosovës që drejtpërsëdrejti ndikojnë në rritjen apo uljen e ekonomisë informale dhe mbi bazë të saj të jep rekomandime mbi tregun e punës.
- Të vlerësoj nevojën për ndërmarrjen e vendimeve konsistente, në drejtim të përmirësimit të gjendjes, udhëheqjes dhe performancës së Administratës Tatimore të Kosovës;

1.3. PYETJET KËRKIMORE

Duke pasur parasysh qëllimin primar të këtij punimi, respektivisht të hulumtimit të ekonomisë informate dhe ndikimit të saj në tregun e punës në rastin e Republikës së Kosovës si dhe të vendeve tjera të Ballkanit Perëndimor, gjatë periudhës kohore 2000 – 2018, janë ngritur dy pyetje kërkimore të përgjithshme edhe atë:

1. A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis indikatorëve të ekonomisë informale dhe normës së papunësisë në vendet Ballkanit Perëndimor?
2. A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis indikatorëve të ekonomisë informale dhe normës së papunësisë në Republikën e Kosovës?

Për më tepër, në vijim janë përcaktuar edhe disa pyetje kërkimore specifike, me qëllim të plotësimit të pyetje të sipërme:

- A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?
- A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?
- A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis barrës tatimore dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?
- A ekziston lidhje pozitive/negative signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?

- A ka efekt pozitiv/negativ signifikant ekonomia informale në shkallën e participimit të fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?
- A ka efekt pozitiv/negativ signifikant ekonomia informale në rritjen ekonomike në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor?

1.4. HIPOTEZAT KËRKIMORE

Siç potencova më herët, objektiva kryesore e këtij punimi të doktoratës është që të investigoj ekonominë informate në Republikën e Kosovës si dhe matet ndikimi i saj në tregun e punës, duke mundësuar edhe një analizë të marrëdhënies midis ekonomisë joformale dhe normës së papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor për periudhën përkatëse 2000 – 2018. Me qëllim të realizimit të objektivave dhe hulumtimit të pyetjeve kërkimore, në vijim janë përcaktuar hipotezat kryesore të këtij punimi:

- ***H₁***: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.
- ***H₂***: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.
- ***H₃***: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis barrës tatimore dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.
- ***H₄***: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.

- **H₅**:Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.
- **H₆**: Ekonomia informale ka ndikim negativ signifikant në shkallën e participimit të fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.
- **H₇**: Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në rritjen ekonomike në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.

1.5. METODOLOGJIA HULUMTUESE

Me qëllim të përmbushjes së objektivave kryesore të këtij disertacioni, si dhe të pyetjeve dhe hipotezave të parashtruara, rrjedhimisht kushtëzohet nevoja për përcaktimin e një kornize të përshtatshme metodologjike.

Në këtë kontekst, fillimisht në mënyrë të detajuar analizohen shkaqet kryesore të nxitjes së ekonomisë informale ku në këtë drejtim, rëndësi të veçantë i kushtohet metodës së **analizës strukturore - funksionale** (metoda e analizës strukturore - funksionale, si pjesë e hulumtimit do të bazohet në dokumente dhe raporte zyrtare, punime shkencore, artikuj te ndryshëm, në lidhje me përmasat e fundit të ekonomisë informale).

Nga ana tjetër, madhësia dhe zhvillimi i ekonomisë joformale mund të matet duke përdorur qasje direkte dhe indirekte. Modelet direkte janë mikro-modele, të cilat përdorin të dhëna nga përgjigjet vullnetare ose nga kontrolli tatimor. Këto metoda janë shoqëruar me disa komplikime duke filluar me mbledhjen e vështirë të të dhënave si dhe pasaktësinë e tyre (njerëzit zakonisht nuk duan të raportojnë aktivitetet informale). Kështu që në këtë punim do të përqendrohemi në qasjet indirekte, të cilat bazohen në analiza me të dhëna makroekonomike. Për më tepër, me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale si metoda indirekte të cilat përdoren janë modeli i kontributit fizik apo ndryshe i njohur si modeli i Kaufmann - Kaliberda dhe Lackó, metoda e kërkesës për valutë dhe metoda e MIMIC. Për më tepër, në këtë punim do të aplikohet metoda e MIMIC (Tregues të

shumëfishtë, shkaqe të shumëfishta), që njëherit paraqet edhe metodën që aplikohet më shpesh për të përcaktuar ekonominë informale të vendeve të caktuara.

Për më tepër, me qëllim të analizimit të ndikimit të ekonomisë joformale në normën e papunësisë, do të aplikohet metoda e MIMIC, duke përfshirë në ekuacionin strukturor normën e papunësisë si variabël treguese.

Për sa i përket analizës së përcaktimit të ekonomisë informale dhe lidhje së saj me normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor, do të aplikohen disa modele të MIMIC, kryesisht për shkak të mos prezencës së një udhëzimi, rregullor apo konsensusi për sa i përket variablave të cilat duhet të përdoren si variabla shkakësore ose treguese në modelin e MIMIC.

1.6. KUFIZIMET E STUDIMIT

Ekonomia informale, padyshim që zë një fokus qendror në diskutet ekonomike kudo në botë, ngaqë kjo e fundit është një çështje e përbashkët për të gjitha vendet e botës pavarësisht statusit të tyre ekonomik. Edhe pse ky studim merr përsipër të mbulojë vetëm rastin e Republikës së Kosovës dhe të vendeve tjera të Ballkanit Perëndimor, prapë se prapë, mbetet një përpjekje e mirë, në mos edhe e vetme në drejtim të identifikimit dhe përcaktimit të ekonomisë informale sipas metodës së MIMIC për vendet e Ballkanit Perëndimor, si dhe të shkaqeve, masave dhe impaktit të ekonomisë informale në normën e papunësisë.

Zbatimi i analizës empirike kërkon të dhëna të posaçme statistikore, andaj ky studim do të mbështetet në të dhëna të publikuara në: Ministrinë e Financave të Republikës së Kosovës, Bankën Qendrore të Republikës së Kosovës, Bankën Botërore, Instituti Heritage Foundation, EBQ. Megjithatë vlen të theksohet, edhe përkundrejt të vlefshmërisë dhe saktësisë së të dhënave nga këto institucione zyrtare, shumica e të dhënave të disponueshme për Republikën e Kosovës datojnë nga periudha kohore 2004 dhe për shumicën e indikatorëve janë të disponueshme vetëm të dhëna vjetore, me ç'rast dhe limiton periudhën kohore të përfshirë në analizën për rastin e Republikës së Kosovës.

KAPITULLI I DYTË

2. EKONOMIA INFORMALE DHE PAPUNËSIA NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR

Në këtë pjesë jam përpjekur që të pasqyrojë ekonominë informale duke trajtuar fillimisht ndryshoret që shkaktojnë ekonominë informale si dhe treguesit e ekonomisë informale të cilat janë të përfshira edhe në modelin e ekuacionit struktural – MIMIC për përcaktimin e ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor. Andaj në këtë pjesë fillimisht do të trajtohen variablat shkakësore dhe ato treguese të ekonomisë informale, pastaj do të trajtohet edhe tregu i punës dhe papunësia në vendet e Ballkanit Perëndimor për sa i përket periudhës së dy dekadave të fundit.

Shumica e autorëve që përpiqen të matin ekonominë informale përballen me vështirësinë se si ta përcaktojnë atë. Një përkufizim i zakonshëm që përdoret zakonisht përshinë të gjitha aktivitetet ekonomike të paregjistruara aktualisht që kontribuojnë në Bruto Prodhimin Kombëtar të llogaritur zyrtarisht (ose të vëzhguar). Smith (1994, f.18) e përkufizon atë si "prodhim i bazuar në tregun e mallrave dhe shërbimeve, qoftë i ligjshëm

apo i paligjshëm, që i shpëton zbulimit në vlerësimet zyrtare të PBB-së. " Ose ta themi në një mënyrë tjetër, një nga përkufizimet më të gjera të saj përfshin "... ato veprimtari ekonomike dhe të ardhurat që rrjedhin nga ata që anashkalojnë ose shmangin rregullimin, taksimin ose vëzhgimin e qeverisë. "

Në këtë punim të doktoratës është përdorur përkufizimi vijues më specifik i ekonomisë informale: ekonomia informale përfshin të gjithë prodhimin ligjor të bazuar në treg të mallrave dhe shërbimeve që fshihet qëllimisht nga autoritetet publike për ndonjë nga arsyet e mëposhtme:

1. për të shmangur pagesën e taksës së të ardhurave, vlerës së shtuar ose taksave të tjera,
2. për të shmangur pagesën e kontributeve të sigurimeve shoqërore,
3. për të shmangur nevojën për të përmbushur disa standarde ligjore të tregut të punës, të tilla si pagat minimale, orët maksimale të punës, standardet e sigurisë, etj, dhe
4. për të shmangur respektimin e disa procedurave administrative, të tilla si plotësimi i pyetësorëve statistikorë ose forma të tjera administrative.

2.1. SHKAQET KRYESORE TË EKONOMISË INFORMALE NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE NË VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR

Në vijim janë paraqitur disa nga arsyet kryesore që shkaktojnë ekonominë informale në Republikën e Kosovës, duke trajtuar ecurinë e të dhënave të tyre vjetore për periudhën kohore 2000 – 2018.

2.1.1. BARRA E KONTRIBUTIT TË TAKSAVE DHE SIGURIMEVE SOCIALE

Në pothuajse të gjitha studimet është konstatuar se tatimi i përgjithshëm dhe barra e kontributeve të sigurimit social janë një ndër shkaqet kryesore për ekzistencën e ekonomisë informale. Meqenëse taksat ndikojnë në zgjedhjet e kohës së lirë të punës dhe gjithashtu stimulojnë ofertën e punës në ekonominë informale, shtrembërimi i barrës së përgjithshme të taksave është një shqetësim i madh për ekonomistët. Sa më i madh të jetë ndryshimi midis kostos totale të punës në ekonominë formale dhe pas tatimit të të ardhurave (nga puna), aq më e madhe është nxitja për të shmangur këtë ndryshim dhe për të punuar në ekonominë informale. Meqenëse ky ndryshim varet kryesisht nga barra / pagesat e sigurimit social dhe barra e përgjithshme e taksave, këto të fundit janë tiparet kryesore të ekzistencës dhe rritjes së ekonomisë informale.

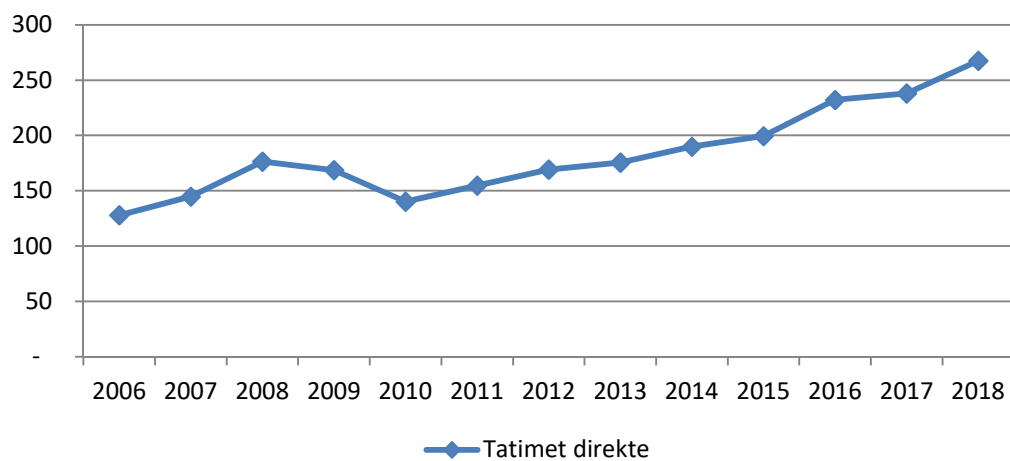
Matja konkrete e barrës së kontributit tatimor dhe të sigurimit social nuk është e lehtë të përcaktohet sepse sistemet e taksave dhe të sigurimeve shoqërore janë jashtëzakonisht të ndryshme midis vendeve. Për të pasur disa përfaqësues të përgjithshëm të krahasueshëm për këtë, i kam përdorur variablat e mëposhtme shkakësorë:

- (1) Tatimi direkt: taksat direkte si përqindje e taksimit të përgjithshëm (pritet të jep lidhje pozitive),
- (2) Madhësia e qeverisë: shpenzimet e konsumit përfundimtar të qeverisë së përgjithshme (si përqindje e PBB, e cila përfshin të gjitha shpenzimet aktuale të qeverisë për blerjet e mallrave dhe shërbime; pritet marrëdhënie pozitive),
- (3) Barra tatimore: vlera e barrës tatimore (pritet marrëdhënie pozitive).

a) TATIMET DIREKTE NË REPUBLIKËN E KOSOVËS

Të ardhurat nga tatimet direkte përfshijnë të hyrat që arkëtohen nga tatimet mbi fitimin dhemb të ardhurat personale, që janë kontribuuesit kryesorë në grupin e tatimeve direkte,

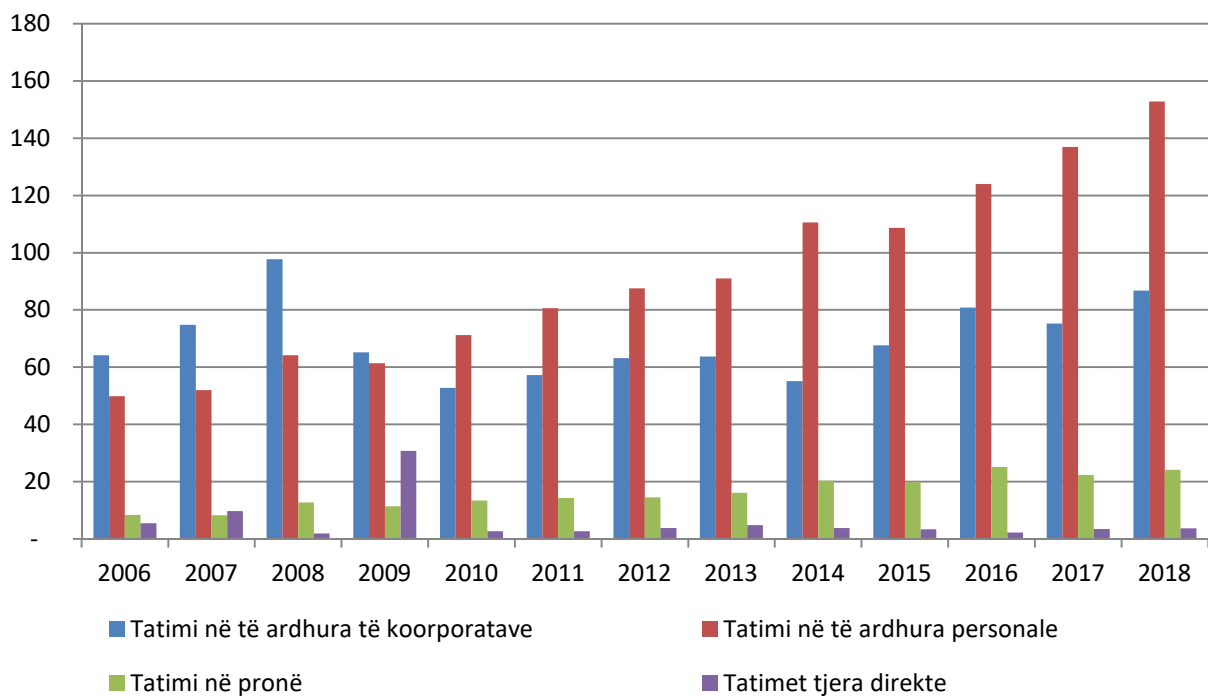
përkatësisht këto të hyra përfshijnë të hyrat nga tatimi në korporata, tatimi i mbajtur në burim dhe tatimi në pronë. Rrjedhimisht, të hyrat direkte përfaqësojnë vlerën 3.5% të BPV-së duke u bazuar në të dhënat e ATK-së, siç janë paraqitur në Grafikon 5.1.

Grafikoni2.1: Trendi vjetor i tatimeve direkte në Republikën e Kosovës. (2006-2018)

Burimi: Buxheti i Republikës së Kosovës, Ministria e Financave (MF). Raporti vjetor financiar 2006-2018.

Kontributin më të lartë në rritjen e të hyrave direkte në vitet e fundit japin të hyrat e arkëtuara nga tatimi në të ardhurat personale rreth 2.5% të BPV-së pjesërisht për shkak të bazës më të madhe si rezultat i rritjes së pagave për 25% që ka ndodhur në vitet e fundit. Sistemi vuan nga një hendek i madh tatimor, i cili përkufizohet si dallimi në mes të hyrave që ATK-ja do të duhej t'i grumbullonte dhe të hyrave faktike. Ku duke u bazuar në raportin e Bankës Botërore sektori joformal ose ekonomia joformale vlerësohet të jetë ndërmjet 26.7%-34.4% e BPV-së që ka kontribuar në vlerat e ulëta të tatimeve direkte që ka Kosova. (Strategjia Kombëtare e Republikës së Kosovës për Parandalimin dhe Luftimin e Ekonomisë Joformale, Pastrimin e Parave, Financimin e Terrorizimit dhe Krimeve Financiare 2014-2018). Qeveria e Kosovës është zotuar që të rris aktivitetet ekonomik në vend dhe masave që kanë për qëllim ngushtimin e hendekut tatimor për llojet e tatimeve që i përkasin kësaj kategorie.

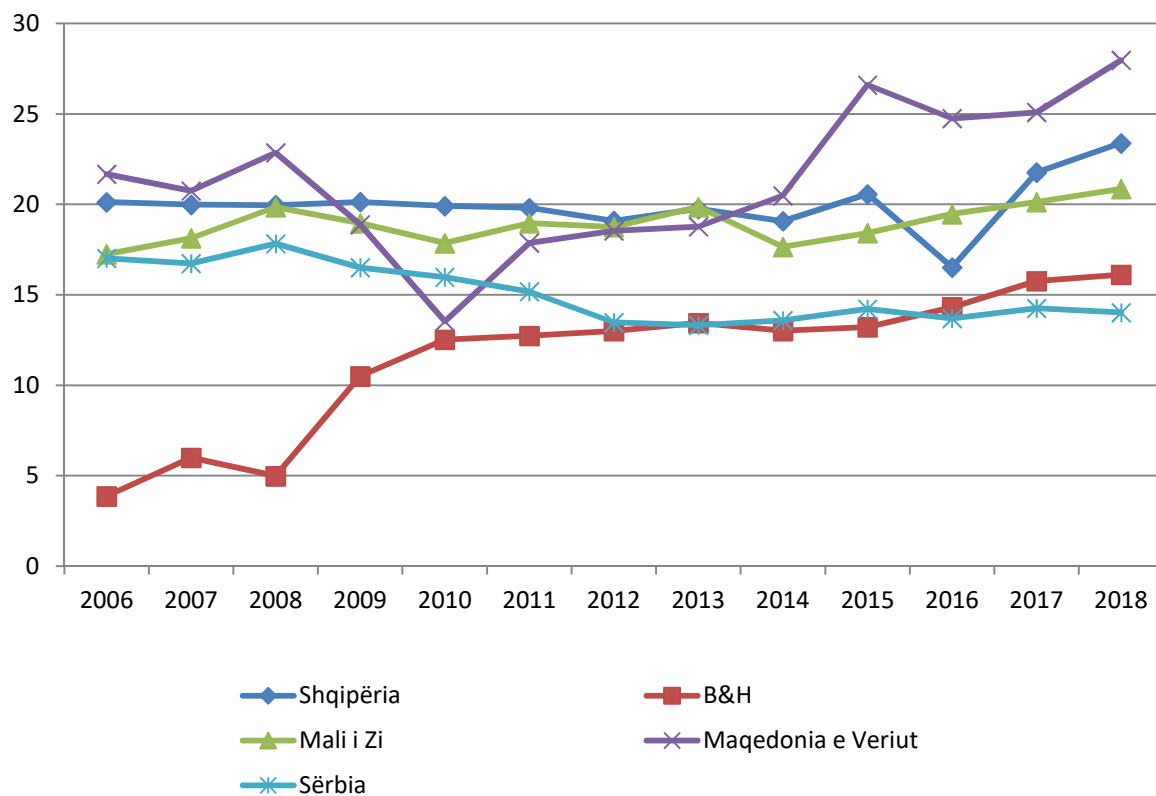

Grafikoni2.2. Struktura e tatimeve direkte në Republikën e Kosovës (2006-2018)

Burimi: Buxheti i Republikës së Kosovës, Ministria e Financave (MF). Raporti vjetor financiar 2006-2018.

Gjendja aktuale e tatimeve direkte dëshmon rritjen e ulët ekonomike në Kosovë, vendet që kanë të hyra tatimore të brendshme më të ulëta se ato kufitare janë vende që kanë norma të larta të papunësisë dhe kanë një nivel të ulët të prodhimit vendor dhe janë të ndikuar nga produktet e importuara.

Për më tepër, në trafikun në vijim është paraqitur tatimi direkt në pesë vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, përpos Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.

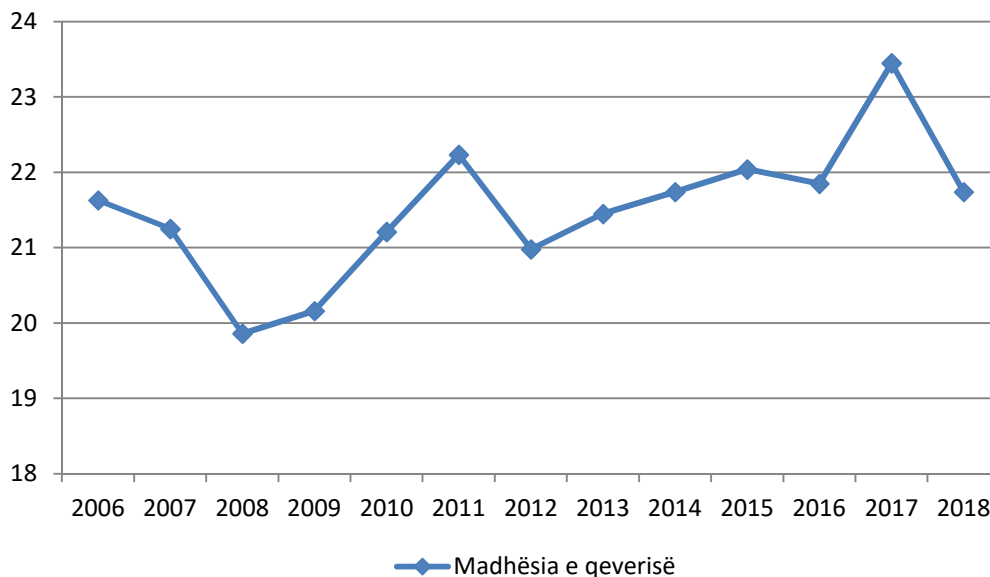

Grafikoni 2.3. Tatimi direkt në vendet e Ballkanit Perëndimor (përpos Kosovës) gjatë periudhës kohore 2006 – 2018.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

a) MADHËSIA E QEVERISË

Madhësia e qeverisë është matur përmes indikatorit të vlerës së shpenzimeve të konsumit final të qeverisë si përqindje e PBV-së, e cila përfshin të gjitha shpenzimet aktuale të qeverisë për blerje të mallrave dhe shërbime. Për më tepër, siç edhe mund të vërejmë në vijim kemi të pasqyruar edhe ecurinë e tyre vjetore për periudhën kohore 2006 – 2018.

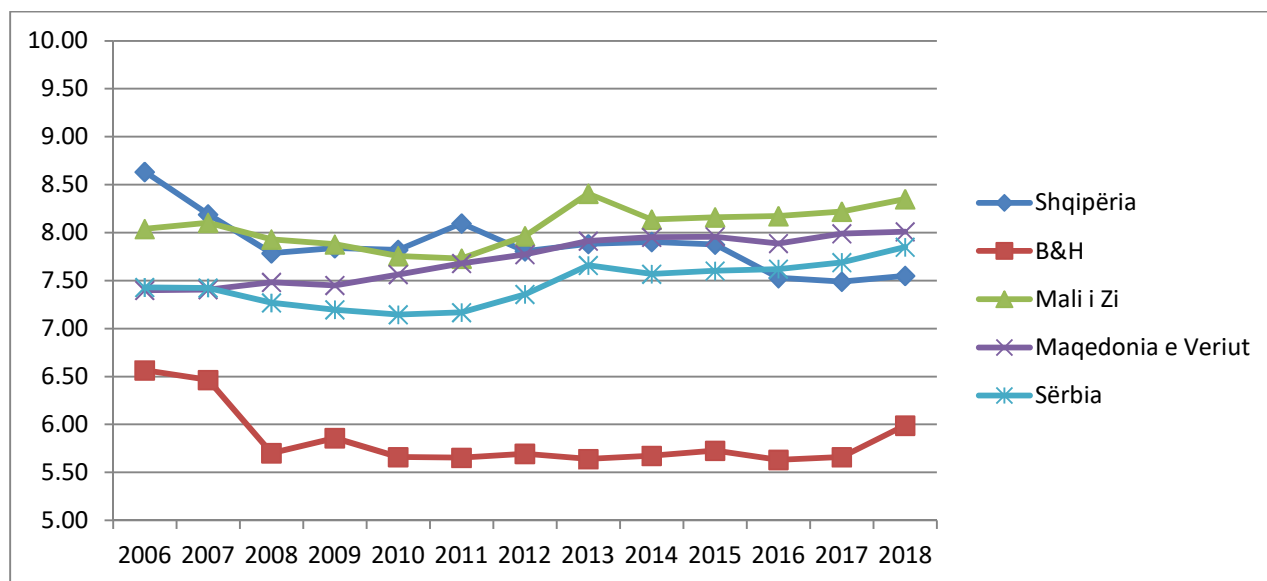

Grafikoni 2.4. Madhësia e qeverisë në Republikën e Kosovës, 2006 – 2018.

Burimi: Të dhëna nga Banka Qendrore.

Siç mund të vërehet, vlera e shpenzimeve të konsumit final të qeverisë si përqindje e PBV-së, nga viti 2006 deri në vitin 2008, ka pasur një ulje të konsiderueshme, e cila në vitin 2009 arriti të jetë afër 20% që më pas në vitin 2011 të arrijë të jetë mbi 22% e PPV-rë. Në periudhën në vazhdim kemi një rritje të konsiderueshme, ku gjendja e vitit 2017 dëshmoi që e njëjta të ketë arritur në vlerën prej 23% të Bruto Produktit Vendor.

Në vijim është pasqyruar ecuria e vlerës së shpenzimeve të konsumit final të qeverisë si përqindje e BPV të vendeve të Ballkanit Perëndimor për periudhën kohore përkatëse 2006 – 2016 (përfshirë Kosovën).

Grafikoni 2.5. Madhësia e qeverisë në vendet e Ballkanit Perëndimor (përfshirë Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

Siç mund të vërehet, vlera e shpenzimeve të konsumit final të qeverisë si përqindje e BPV është më e lartë në Malin e Zi, e vijuar pastaj nga Republika e Maqedonisë së Veriut dhe Serbia, ndërsa më e ulët mund të vërehet në Bosnjë dhe Hercegovinë. Nga ana tjetër, një ulje e dukshme e renditjes mund të vërehet në rastin e Shqipërisë, me çrast në vitin 2006, Shqipëria ka qenë e para e rënditur nga vendet e Ballkanit Perëndimor, për sa i përket vlerës më të lartë të shpenzimeve të konsumit final të qeverisë si përqindje e BPV, kurse në vitin 2018, e njëjta mund të shihet që ka arritur të rënditet pas Malit të Zi, Maqedonisë dhe Serbisë.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

2.1.2. INTENSITETI I RREGULLOREVE

Intensiteti i rritur i rregulloreve është një faktor tjetër i rëndësishëm që zvogëlon lirinë e zgjedhjes për individët e angazhuar në ekonominë formale. Rregulloret përfshijnë rregulloret e tregut të punës (p.sh. pagat minimale ose mbrojtjet nga largimi), pengesat tregtare (p.sh. kuotat e importit), dhe kufizimet e tregut të punës për të huajt (p.sh. kufizimet në lidhje me lëvizjen e lirë të punëtorë të huaj).

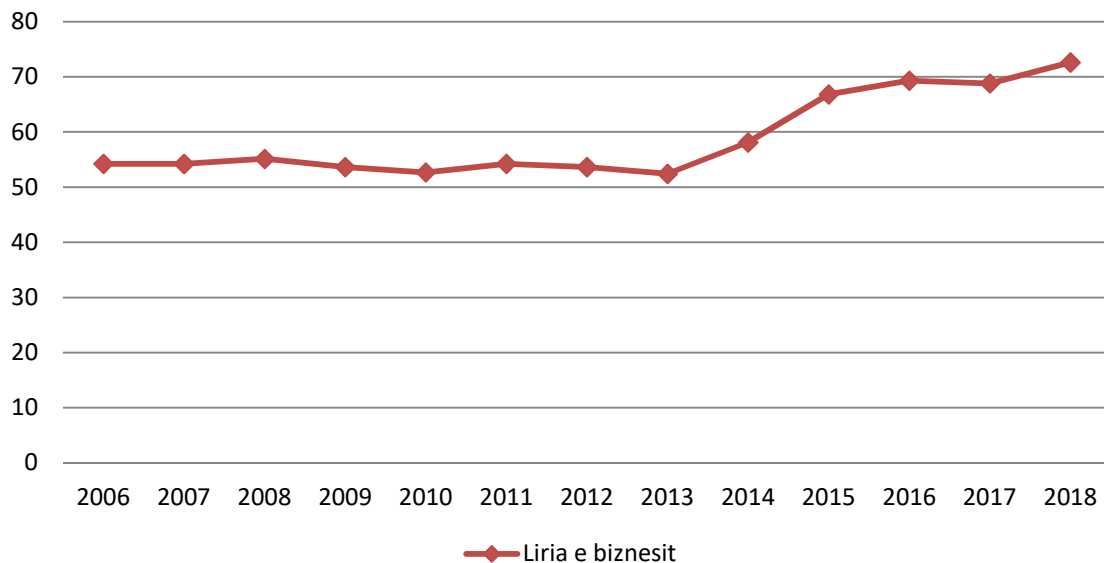
Çdo masë e disponueshme e rregullimit lidhet ndjeshëm me pjesën e ekonomisë informale dhe gjetjet empirike të deri tanishme sugjerojnë që marrëdhënia midis masave të rregullimit dhe ekonomisë informale është pa dyshim pozitive: më shumë rregullim shoqërohet me një ekonomi më të madhe informale.

Këto zbulime tregojnë që qeveritë duhet të vënë më shumë theks në përmirësimin e zbatimit të ligjeve dhe rregulloreve, në vend se të rrisin numrin e tyre. Megjithatë, disa qeveri e preferojnë këtë opsion të politikës (më shumë rregullore dhe ligje), kur përpiqen të zvogëlojnë ekonominë informale, kryesisht sepse çon në një rritje të fuqisë për

burokratët, në një normë më të lartë të punësimit në sektorin publik, zbatohet më lehtë, perceptohet lehtë dhe kështu shpërblehet pozitivisht nga popullata.

Për të matur intensitetin e rregullimit ose ndikimin e rregullores në vendimin nëse ndikon në ekonominë formale ose informale, ky studim përdor lirinë e biznesit si variabël e ndryshueshme. Liria e biznesit është një nën komponent i indeksit të lirisë ekonomike të Heritage Foundation; mat kohën dhe përpjekjet e aktivitetit të biznesit. Ajo varion nga 0 në 100, ku 0 është liria më e vogël e biznesit dhe 100 liria maksimale e biznesit (pritet mardhënie negative).

Në grafikonin 5.6 është pasqyruar performanca e lirisë së biznesit të matur sipas indeksit të lirisë së biznesit si një nga nën komponentët e indeksit të lirisë ekonomike të marrë nga instituti Heritage Foundation për Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018. Siç mund të vërehet, që nga viti 2014 e deri në gjendjen aktuale në vitin 2018, haset një trend rritës i vazhdueshëm, ku nga 58.1 në vitin 2014, kemi një rritje në 72.6 në vitin 2018.

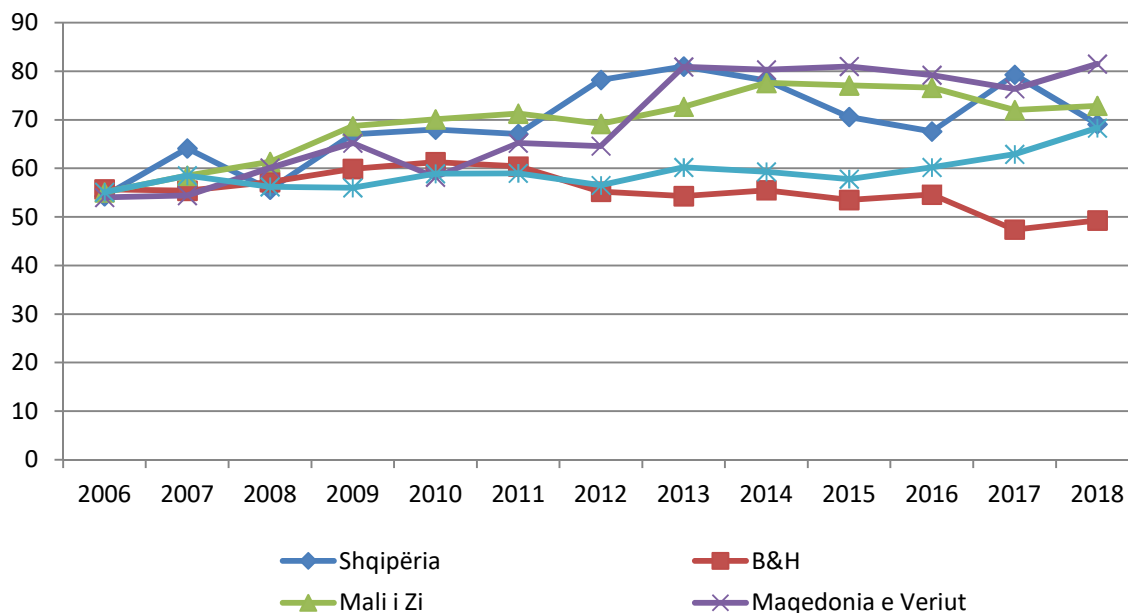

Grafikoni 2.6. Liria e biznesit (vlera nga 0 - 100)

Burimi: Instituti i Heritage Foundation.

Në vijim është ilustruar Liria e Biznesit (Business Freedom) për vendet e Ballkanit Perëndimor duke përjashtuar Kosovën, për periudhën kohore përkatëse 2006 – 2018.

Siç edhe mund të vërehet, një progres i konsiderueshëm mund të vërehet në rastin e Republikës së Maqedonisë së Veriut, gjë që nuk mund të thuhet edhe për rastin e Bosnjës dhe Hercegovinës, ku hasim një ulje të butë të vazhdueshme për sa i përket vlerës së lirisë së biznesit.

Grafikoni 2.7. Vlera e Lirisë së Biznesit

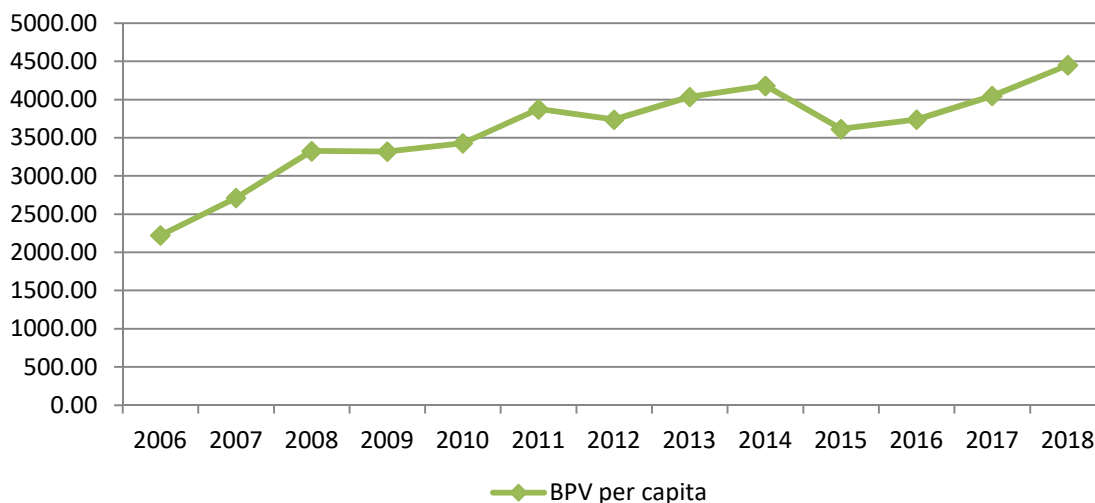
Burimi: Instituti i Heritage Foundation.

2.1.3. EKONOMIA FORMALE

Siç sugjerohet nga një numër studimesh (Bajada dhe Schneider, 2005; Schneider dhe Enste, 2006; Feld dhe Schneider, 2009), situata e ekonomisë formale gjithashtu luan një rol vendimtar në vendimin e njerëzve për të punuar ose për të mos punuar në ekonominë informale. Në një vend ku lulëzon ekonomia formale, njerëzit kanë shumë mundësi për të fituar një pagë të mirë dhe "para shtesë". Ky nuk është rasti në një ekonomi që përballet me një recesion; ku shumë njerëz përpiqen të kompensojnë humbjet e tyre të të ardhurave nga ekonomia formale përmes një shtese nga aktiviteti në ekonominë informale. Për të kapur këtë, do të përdori variablat e mëposhtme:

1. Bruto Produkti Vendor për frymë: BPV për frymë bazuar në barazinë e fuqisë blerëse (PPP), matur në konstante dollarë amerikanë -2005. (pritet lidhje negative)
2. Shkalla e papunësisë: papunësia, gjithsej (si përqindje e forcës totale të punës). Papunësia i referohet pjesës së forcës së punës që është i papunë, por e disponueshme dhe në kërkim të punës (pritet lidhje pozitive).

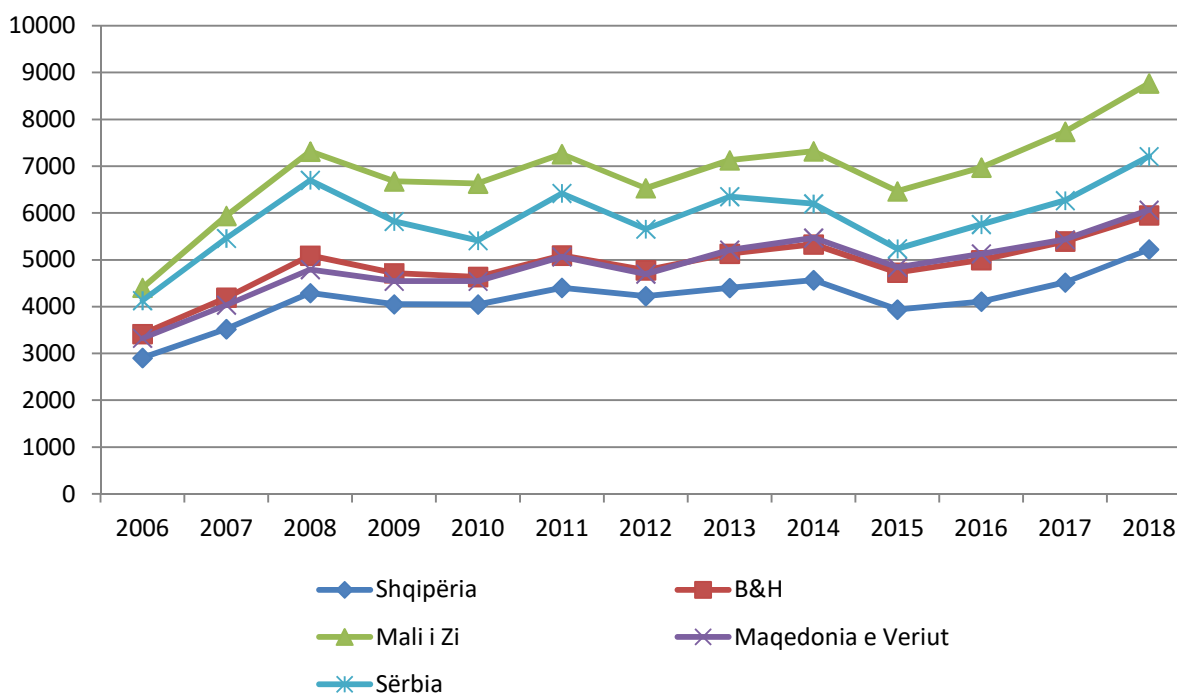
Në grafikonin në vijim është ilustruar edhe ecuria e Bruto Produktit Vendor në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018, me çrrestë siç edhe mund të vërehet në përjashtim të viteve të krizës globale financiare 2008 -2010 dhe të krizës së viteve 2014 – 2015 ku mund të shihet ulje të vlerës së BPV, gjatë viteve tjera vërehet një rritje e saj.

Grafikoni 2.8. Bruto Produkti Vendor për kokë banori në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Banka Botërore (World Bank Indicators).

Në grafikonin në vijim është ilustruar ecuria e Bruto Produktit Vendor për kokë banori në vendet e Ballkanit Perëndimor (përfshirë Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018. Siç mund të vërehet nga të dhënat e këtij indikator të ilustruara në grafikun 5.9, mund të potencojmë që Mali i Zi ka vlerë më të lartë të Bruto Produktit Vendor për kokë banori, krahasuar me vendet e tjera, pas të cilës pasojnë Serbia dhe Bosnja dhe Hercegovina.

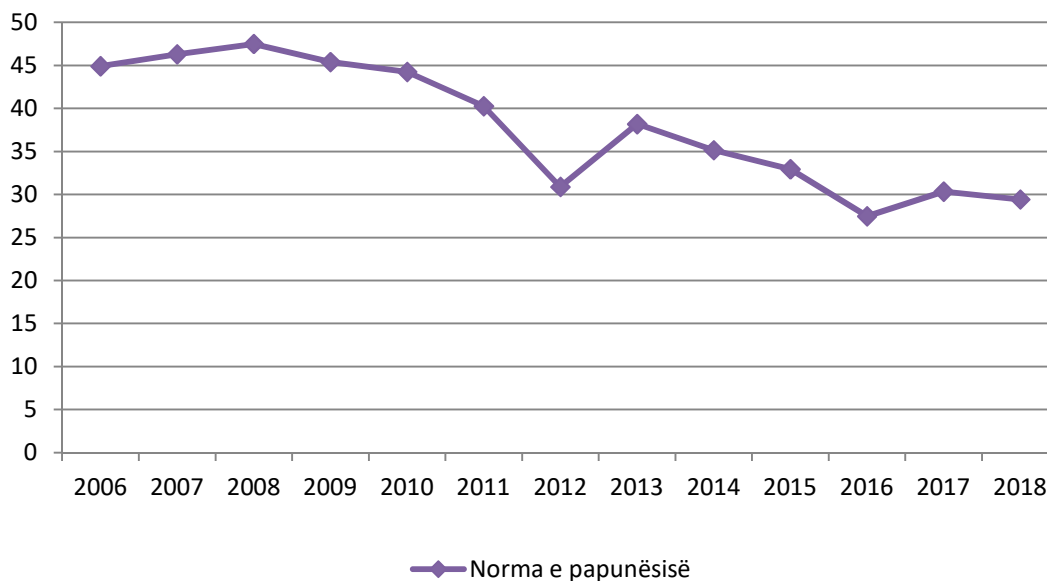
Grafikoni 2.9. Bruto Produkti Vendor për kokë banori (PPP në \$) në vendet e Ballkanit Perëndimor (përfshirë Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore (World Bank Indicators).

Për sa i përket normës së papunësisë në Republikën e Kosovës, mund të vërehet një ulje të normës së papunësisë e pranishme gjatë periudhës 2006 – 2018, ku nga viti 2006 ku vlera

e normës së papunësisë ishte pothuajse 45%, në vitin 2018 e njëjta ka arritur të ulet në pothuajse 29%.

Për më tepër, gjatë periudhës kohore 2006 – 2008, kemi një normë më të lartë të papunësisë që mund të vërehet gjatë periudhës kohore përkatëse të analizuar, që pastaj nis tatëpjetën dhe fillon që të zvogëlohet në mënyrë të vazhdueshme. Për më tepër, nga fillimi i periudhës kohore përkatëse deri në përfundim të saj, vërehet një zvogëlim i dyfishtë i normës së papunësisë në Republikën e Kosovës.

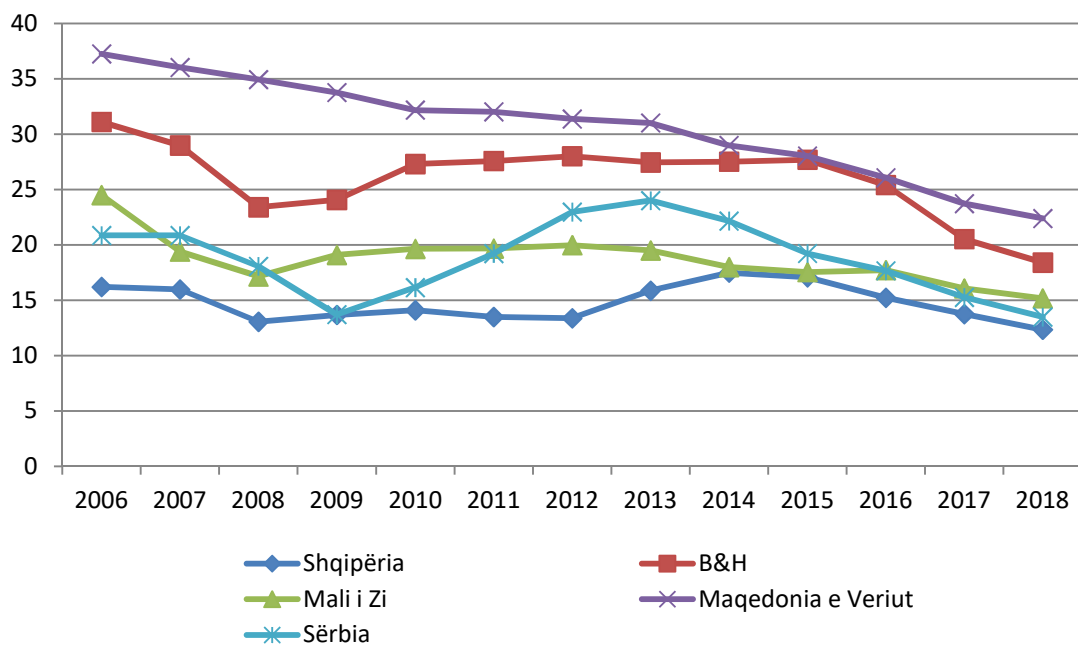

Grafikoni 2.10. Norma e papunësisë në Republikën e Kosovës, gjatë periudhës kohore 2006 – 2018.

Burimi: Banka Botërore (indiktorët e data setit të Bankës Botërore).

Nga ana tjetër, në grafikonin në vijim është pasqyruar norma e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor, duke e përjashtuar Kosovën për periudhën kohore përkatëse 2006 – 2018.

Siç mund të vërehet, normë me e lartë e papunësisë vërehet tek rasti i Republikës së Maqedonisë së Veriut edhe pse gjatë periudhës së analizuar ka një trend rënës, ndërsa për sa i përket vendit me normë më të ulët të papunësisë e njëjta mund të vërehet në rastin e Shqipërisë, pasuar nga Sërbia dhe Mali i Zi.

Grafikoni2.11. Norma e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Banka Botërore (indiktorët e data setit të Bankës Botërore).

2.2. TREGUESIT E EKONOMISË INFORMALE

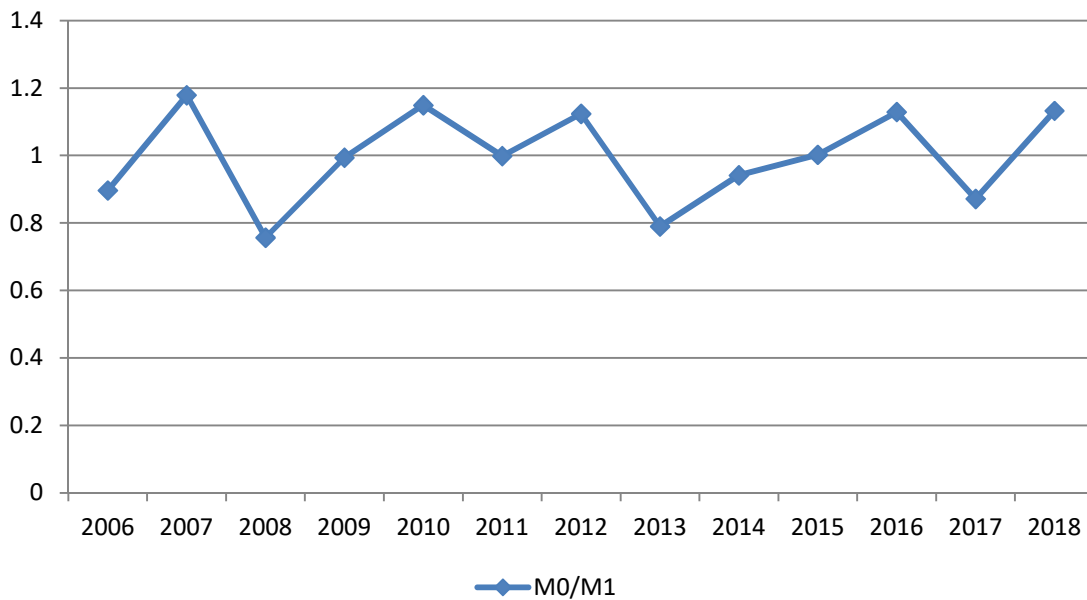
Meqenëse ekonomia informale nuk mund të matet drejtpërdrejt, nevojitet që të përdoren treguesit që më së miri pasqyrojnë karakteristikat e aktiviteteve të ekonomisë informale. Në këtë drejtim në këtë punim të disertacionit janë përdorur treguesit vijues:

2.2.1. TREGUESIT MONETARË

Për të mos lënë gjurmë të transaksioneve të tyre, njerëzit e përfshirë në aktivitete të ekonomisë informale kryesisht përdorni para në dorë. Prandaj, shumica e aktiviteteve të ekonomisë informale pasqyrohen në një përdorim shtesë të parave të gatshme (ose valutës). Për ta marrë parasysh këtë, në analizën kam përdorur raportin e M0 dhe M1 si tregues: M0 korrespondon me monedhën jashtë bankave dhe përkufizimi i zakonshëm i M1, është M0 plus depozitat.

Në këtë drejtim, në grafikonin e mëposhtëm është ilustruar raporti i M0/M1 për rastin e Republikës së Kosovës, për periudhën përkatëse 2006 – 2018.

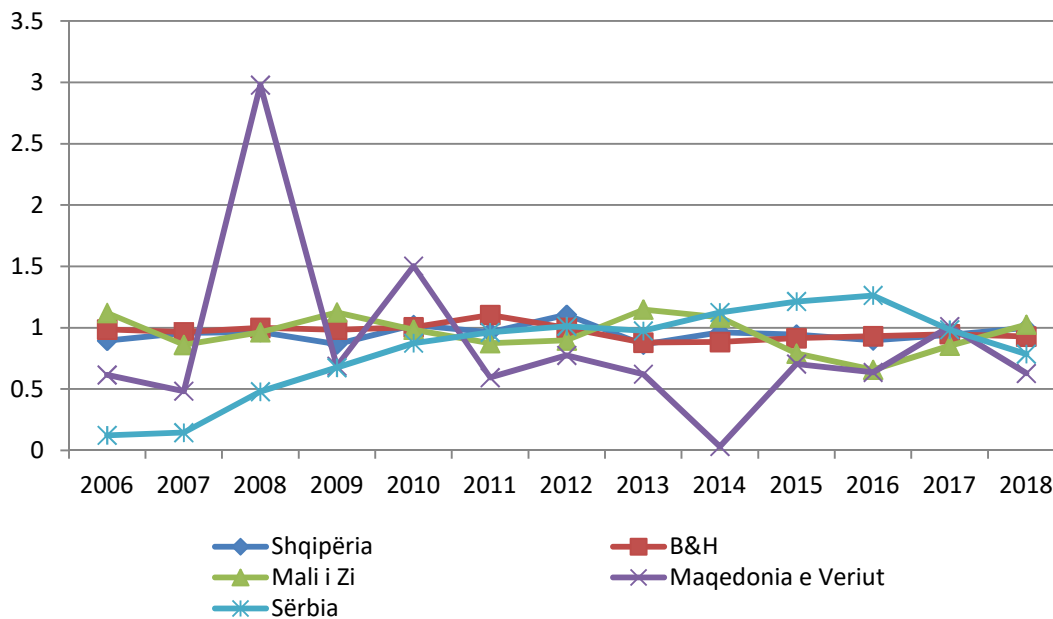
Për më tepër, ajo që mund të vërehet nga raporti i agregateve monetare M0 dhe M1, është që një trend që vazhdimisht ka luhate të caktuara poshtë lartë, gjë që tregon se nuk kemi një trend rritës të parasë së gatshme shtesë nga ajo e cila pasqyrohet në raportet zyrtare. Për më tepër, gjatë vitit 2006, raporti i M0/M1 është 0.9, ndërsa në vitin 2018 e njëjta është pothuajse 1.2 .

Grafikoni2.12. Treguesi i raportit të M0/M1 në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: kalkulime të autorit (M0 dhe M1 nga ECB – Banka Qendrore Evropiane).

Në grafikonin në vazhdim është ilustruar treguesi i monedhës, respektivisht treguesi i raportit të M0/M1 për vendet e Ballkanit Perëndimor (përfshirë Kosovën), për periudhën kohore përkatëse 2006 – 2018.

Grafikoni 2.13. Treguesi i raportit të M0/M1 në vendet e Ballkanit Perëndimor (përfshirë Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

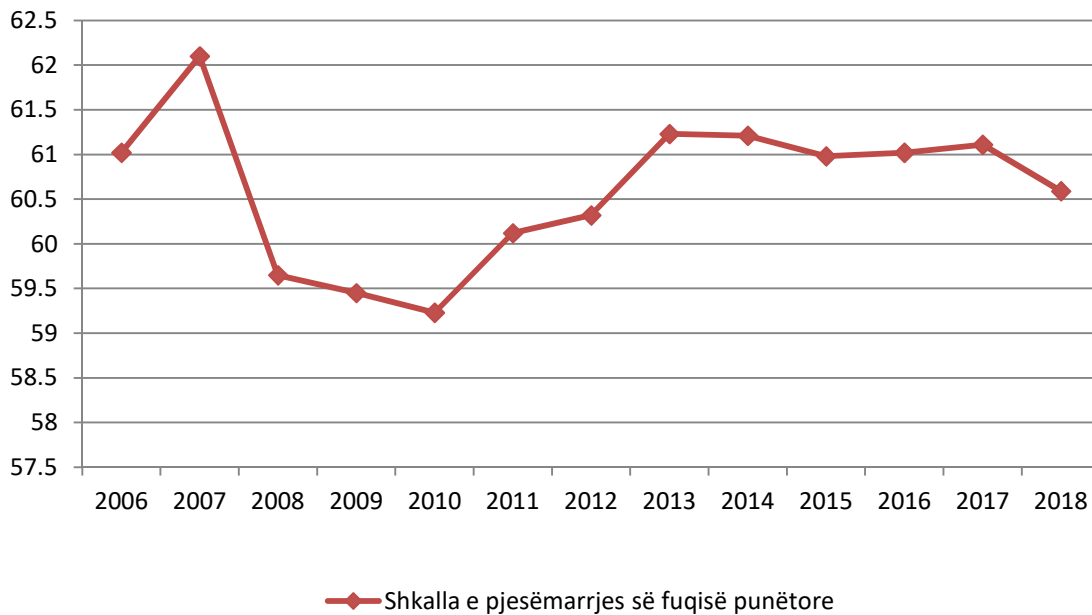
Burimi: kalkulime të autorit (M0 dhe M1 nga ECB – Banka Qendrore Evropiane).

2.2.2. TREGUESIT E TREGUT TË PUNËS

Aktivitetet e ekonomisë informale reflektohen gjithashtu në treguesit e tregut të punës. Në këtë drejtim përdorim variablën në vijim:

- (1) Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore: Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore është pjesë e popullsisë që është ekonomikisht aktive, të gjithë njerëzit që ofrojnë punë për prodhimin e mallrave dhe shërbimeve gjatë një periudhe të caktuar kohore.

Në grafikonin në vijim është ilustruar ecuria e shkallës së pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës për periudhën kohore 2006 – 2018. Për më tepër, siç mund të vërejmë, pas vitit 2010 kemi një trend rritës të vazhdueshëm të shkallës së pjesëmarrjes së fuqisë punëtore.

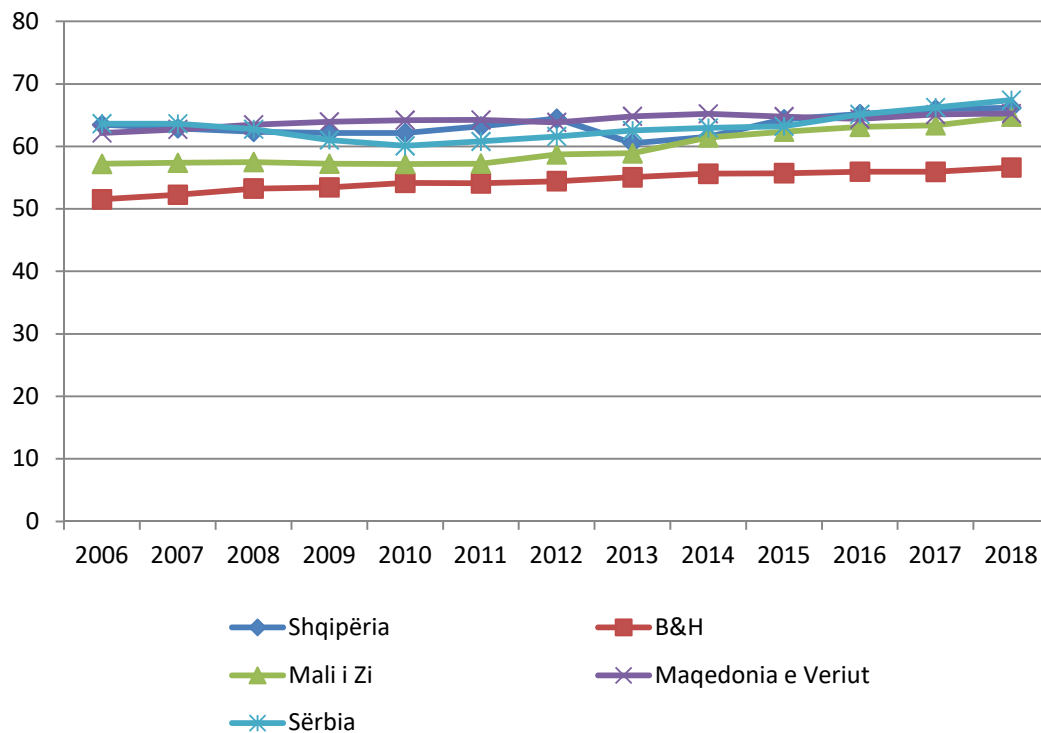

Grafikoni 2.14. Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

Për më tepër, në grafikonin 5.15 është ilustruar ecuria e shkallës së pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018. Nga të dhënat e ilustruara, mund të vërejmë të shkallë më të lartë të

participimit në fuqinë punëtore kanë vendet Sërbia, Mali i Zi dhe Republika e Maqednisë së Veriut.

Grafikoni 2.15. Ecuria e shkallës së pjesëmarrjes së fuqisë punëtore në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

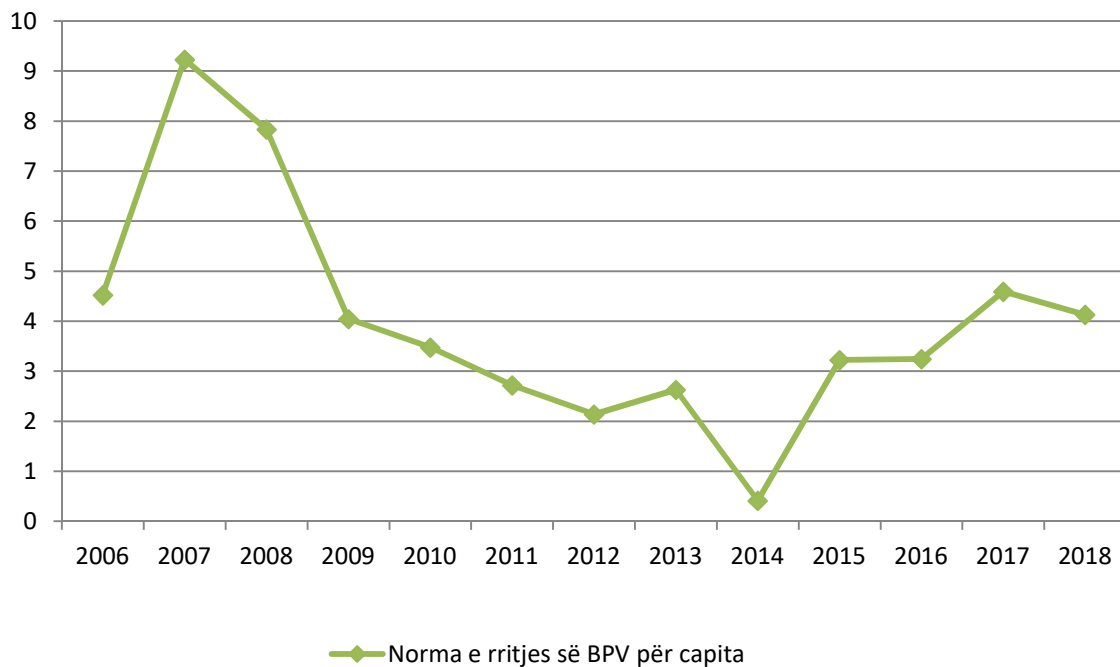
2.2.3. GJENDJA E EKONOMISË FORMALE

Përpos indikatorëve të cekur më sipër, aktivitetet e ekonomisë informale reflektohen edhe në gjendjen e ekonomisë formale. Në këtë drejtim, kam përdorur shkallën e rritjes vjetore

të PBB-së për kokë banori si një variabël treguese. PBB për kokë banori është bruto produkti vendas i konvertuar në dollarë duke përdorur normat e barazisë së fuqisë blerëse, të ndarë sipas popullsisë – PPP-së.

Për më tepër, në grafikonin në vijim është ilustruar ecuria e normës së rritjes së Bruto Produktit Vendor në kokë banori të Republikës së Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018. Siç mund të vërehet, ashtu siç edhe mund të supozohet kemi pikërisht ulje të normës së rritjes së BPV për kokë banori pikërisht në periudhat e krizave botërore, atë në vitet 2008 – 2010 dhe atë në vitin 2014.

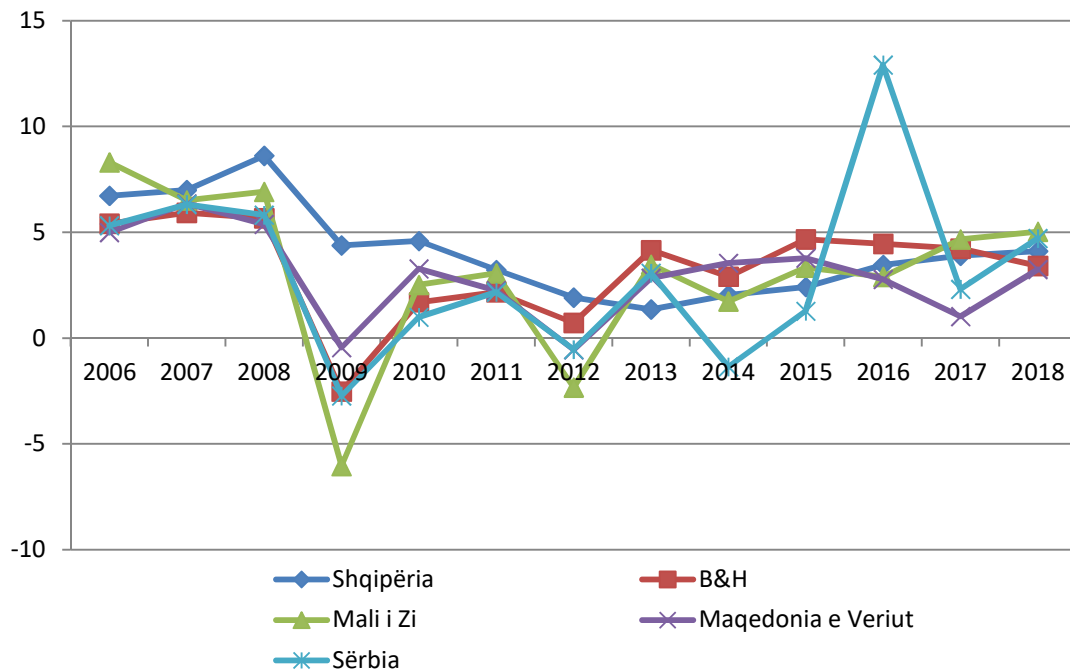
Për më tepër, nga viti 2014 kemi një rritje të konsiderueshme të normës së rritjes së BPV për kokë banori, ku në vitin 2014 e njëjta ka 0.4, ndërsa në vitin 2018 norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor për kokë banori ka arritur në vlerën prej 4.13.

Grafikoni 2.16. Norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor për kokë banori në Republikën e Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

Në grafikonin në vijim janë ilustruar të dhënat në lidhje me normën e rritjes së Bruto Produktit Vendor për kokë banori për vendet e Ballkanit Perëndimor duke përjashtuar rastin e Republikës së Kosovës, për periudhën kohore 2006 – 2018. Për më tepër, normë më te lartë të rritjes së BPV për kokë banori mund të haset në Mal të Zi dhe Sërbi.

Grafikoni2.17. Norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor në vendet e Ballkanit Perëndimor (përjashtuar Kosovën) për periudhën kohore 2006 – 2018.

Burimi: Indikatorë të Bankës Botërore.

KAPITULLI I TRETË

3. SHQYRTIMI I LITERATURËS TEORIKE DHE EMPIRIKE

3.1. KORNIZA TEORIKE E EKONOMISËJOFORMALE

Në të gjitha vendet, ekziston një treg paralel ose jozyrtar prapa tregut zyrtar (i cili është nën mbikëqyrjen e qeverisë). Ky treg jozyrtar është krijuar me qëllim që të shpëtojë nga rregulloret e qeverisë ose t'i thyjë ato, të cilat zhvillohen në dy kushte (Tahmasebi dhe Rocca, 2015):

- Prodhimi dhe tregtimi i produkteve ilegale: në këtë rast, produktet janë plotësisht të paligjshme dhe janë kundër rregullave qeveritare si, prodhimi dhe tregtimi i barnave dhe prostitucioni
- Prodhimi dhe tregtimi i produkteve të ligjshme ndërsa ato zhvillohen në këtë treg në mënyrë që shpëtojnë nga taksimi dhe disa rregullore mbështetëse të burimeve njerëzore.

Ky treg jozyrtar bën pjesën e dytë të ekonomisë dhe quhet ekonomia e nëntokës pasi është kundër ekonomisë zyrtare ose ligjore. Në letërsi, ekonomia nëntokësore njihet gjithashtu edhe me terma të tjerë si ekonomia e zezë, informale, e pavëzhguar, e fshehur, nën hije, gri [Gyls, 2005;Pommerehne dhe Frey, 1984]. Ky ndryshim i termave mund të zbulojë faktin se ekonomia nëntokësore është një koncept i paqartë.

Kjo mund të konkludohet edhe nga një larmi e madhe e përkufizimeve për ekonominë nëntokësore që janë prezentë në literaturën ekzistuese ekonomike (Gayraud et al., 2012; Ogun dhe Yilmaz, 2000) dhe gjithashtu nga fakti që aktivitetet që përfshin janë të lëvizshme dhe dinamike. Për më tepër, struktura e ekonomisë nëntokësore ka shfaqur disa variacione me kalimin e kohës. Si pasojë, është paraqitur konfuzion në terminologji si dhe në koncept si fenomen i paqartë socio-ekonomik që mund të sjellin humbje të mëdha [Gyls, 2005].

Shkalla e taksave është një arsye që inkurajon njerëzit të marrin pjesë në aktivitetet nëntokësore (Buehn dhe Schneider, 2008). Shkalla e lartë e taksave rrit stimujt e njerëzve për të punuar dhe tregtuar në tregun nëntokësor pasi tregu nëntokësor është një treg i patakruar. Nje rritje në evazionin fiskal ul të ardhurat nga taksat e qeverisë dhe e bën të vështirë për të siguruar buxhetin për shërbimet apo të mirat publike. Nga ana tjetër, ekzistenca e tregut nëntokësor gjithashtu mund të prishë statistikën zyrtare dhe t'i bëjë ato jo të besueshme. Pra, vlerësimi i hendekut të taksës, shpërndarja e të ardhurave, rritja reale ekonomike dhe rritja e ndikimit të financave dhe politikave ekonomike janë thelbësore dhe mund të arrihen përmes studimit të ekonomisë informale (Schneider dhe Buehn, 2012; Schneider dhe Enste, 2013; Tahmasebi dhe Rocca, 2015).

Rëndësia dhe domosdoshmëria e studimit dhe përcaktimit të madhësisë dhe zhvillimit të ekonomisë nëntokësore është e qartë tani pasi na lejojnë të vlerësojmë evazionin fiskal, të pastrojmë kriteret ekonomike dhe të rrisim ndikimin e politikave financiare dhe ekonomike [Fortin et al., 2009]. Për më tepër, ky kapitull synon të paraqesë:

- Një hyrje në ekonominë nëntokësore, përkufizimet e saj, segmentimin dhe aktorët e saj;
- Pasojat pozitive dhe negative të ekonomisë nëntokësore;
- Shkaqe të ndryshme të ekonomisë nëntokësore; dhe,
- Tregues të ndryshëm si politika monetare, tregu i punës dhe gjendja e ekonomisë zyrtare.

Aktivitetet joformale të ekonomisë janë një fakt i jetës së përditshme, ku ndoshta secili prej nesh ndonjëherë kontribuon në ekonominë informale. Por kur vjen momenti për të matur

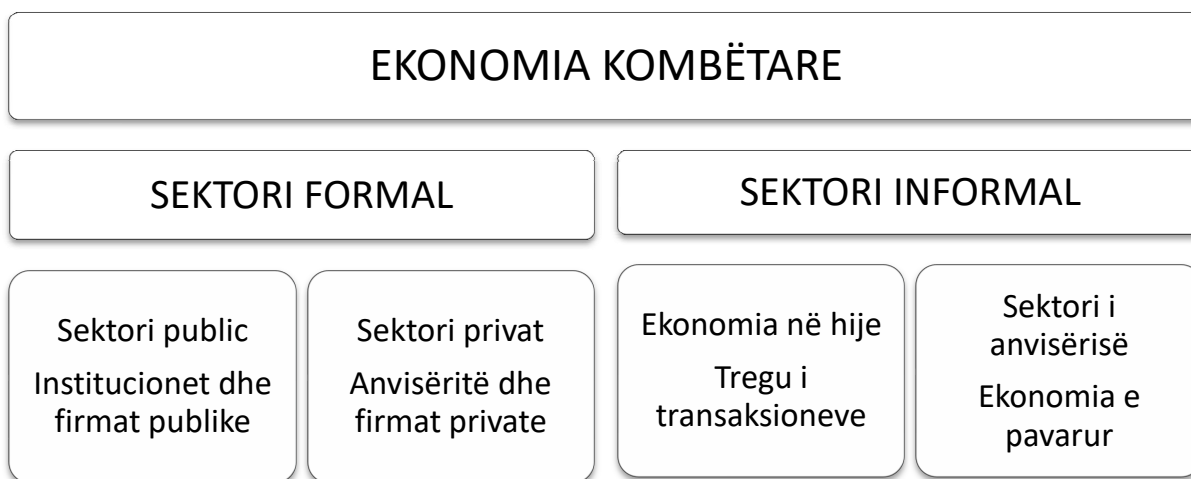
dhe ekzaminuar këtë fenomen, është një detyrë shumë sfiduese (pothuajse e pamundur). Arsyeja e paprekshmërisë së ekonomisë informale mund të jetë për shkak të karakterit të saj. Në thelb të gjithë individët që marrin pjesë në aktivitetet informale natyrisht nuk duan të ekspozohen nga autoritetet. Dhe meqenëse institucionet nuk kanë informacion për këto aktivitete, nuk kanë nga ana tjetër as ekonomistët.

Largueshmëria e sektorit jozyrtar është reflektuar në fushën e metodave, të cilat përpiqen të kapin madhësinë dhe zhvillimin e ekonomisë informale. Me kalimin e kohës u paraqitën disa modele për këtë qëllim, por të gjithë kanë disavantazhe të caktuara, të cilat në thelb e bëjnë të pamundur të vlerësohet saktësisht ekonomia informale e një vendi.

Përkundër karakterit problematik të ekonomisë informale, shumë hulumtues kanë realizuar investigime të caktuara në këtë drejtim dhe rrjedhimisht në literaturën ekzistuese posedohen mjaftë të dhëna dhe literaturë empirike në këtë temë. Gjatë dekadës së fundit, interesimi i fundit për marrëdhëniet midis ekonomisë informale dhe nivelit të papunësisë ka nxitur një vlerësim të plotë të llojit të kësaj marrëdhënieje në vende të ndryshme të botës. Literatura ekzistuese tregoi se shkalla e papunësisë, barra tatimore, vetëpunësimi, cilësia e qeverisjes dhe rritja ekonomike mund të jenë faktorët kryesorë në zgjerimin e ekonomisë informale.

Edhe përkundrejt madhësisë së konsiderueshme të ekonomisë informale, duket se motivimi i qeverive për t'u marrë me këtë fenomen është mjaft i ulët. Zgjidhja e këtij problemi ndoshta do të sillte burime të konsiderueshme shtesë dhe do të merreshin vendime për politikë shumë më efektive. Por kur vendet përpiqen të zvogëlojnë pjesën e aktiviteteve në hije, zakonisht e bëjnë përmes masave të shkurtuara si dënim ose ndjekje penale në vend të reformave komplekse të sistemeve të taksave dhe rregullimit.

Në fillim, të tregoj ndarjen e ekonomisë kombëtare dhe të gjejmë sektorin joformal. Në këtë drejtim, autorët Schneider dhe Enste (2002) japin idenë themelore e ndarjes së tillë e cila është e ilustruar në vijim në Figurën 1.

Grafikoni3.1. Struktura e ekonomisë kombëtare.

Burimi: Schneider dhe Enste (2002).

Sektori formal (zyrtar) është pjesa e ekonomisë, që ndikohet nga qeveria (d.m.th. ajo rregullohet, tatohet, regjistrohet në statistika etj). Ky sektor ndahet më tej në publik dhe privat dhe shumica e këtyre veprimtarive llogariten në PBB-së.

Nga ana tjetër, ekonomia joformale përbëhet nga aktivitete ekonomike informale (d.m.th. aktivitete që nuk janë të regjistruara në institucionet qeveritare), kështu që ky sektor nuk përfshihet në PBB-e vendit.

Sipas autorëve Schneider dhe Enste (2002) arsyet e formulimit të tillë janë:

- i. Sipas doganave ndërkombëtare, njeri nuk përmbahet nga regjistrimi i aktiviteteve në kontekstin e GNP (ekonomia e pavarur),
- ii. transaksionet nuk mund të regjistrohen fare në statistikat e llogarisë kombëtare, ose vetëm pjesërisht, për shkak të problemeve praktike dhe metodave të pamjaftueshme,
- iii. vlera e shtuar nuk është zbuluar, kështu që nuk mund të regjistrohet (ekonomia informale).

Aktivitetet e pavarura kanë të bëjnë me transaksione jo të tregut, zakonisht punë vullnetare, ndihmë në lagje, etj. Në të kundërtën, ekonomia informale bazohet në aktivitete të vlerës së shtuar, kështu që shmang statistikat zyrtare me qëllim. Këto transaksione në treg janë të fshehura për të shmangur rregulloret, paguar taksat, kontributet e sigurimeve sociale, etj.

Përkufizimi i ekonomisë informale është i paqartë, gjë që lidhet gjithashtu me emra të ndryshëm të këtij sektori si informal, jozyrtar, i parregullt, i fshehur, i padukshëm ose ekonomi e zezë (në këtë punim emërtohet si ekonomi joformale ose sektor informal). Studime të ndryshme shpjegojnë këtë fenomen në mënyra të ndryshme. Në vijim janë përzgjedhur disa definicione të përshtatshme:

- Sipas Frey et al. (1982) ekonomia informale përbën “pjesën e veprimtarisë ekonomike e cila kontribuon në vlerën e shtuar dhe që duhet të jetë e përfshirë në të ardhurat kombëtare sipas konventave kombëtare të kontabilitetit, por e cila aktualisht nuk është regjistruar nga agjencitë e matjes shoqërore”.
- Frey dhe Schneider (2000) formuluan një përkufizim të thjeshtë se ekonomia joformale "përfshin të gjithë aktivitete jo të regjistruara aktualisht (d.m.th. duke shtuar vlerën) që duhet të jenë të përfshirë në produktin kombëtar (GNP)".

- Smith (1994) e përcakton atë si "prodhim të bazuar në treg të mallrave dhe shërbimeve, qoftë ligjor apo i paligjshëm, i cili mungon në vlerësimet zyrtare të PBB-së".

Këto përkufizime ende lënë të hapur disa pyetje dhe nuk i shpërndajnë saktësisht të gjitha aktivitetet ekonomike midis atyre zyrtare dhe joformale. Por, përveç strukturës së ekonomisë kombëtare të përmendur më lart, duhet të sigurohen mjaft pamje specifike të sektorit informal. Heterogjeniteti në përcaktimin e ekonomisë informale është shkaktuar gjithashtu nga karakteri i ndryshëm i këtij sektori në zhvillim (shpesh ekonomitë e planifikuara qendrore), vendet e zhvilluara dhe ato në tranzicion).

Për ta bërë këtë pamje edhe më të mprehtë, duhet të emërtojmë të gjitha aktivitetet që kontribuojnë tek ekonomia joformale. Eilat dhe Zinnes (2002) përmendin aktivitetet e mëposhtme:

- Evazioni fiskal (gjithashtu kontributi i sigurimeve sociale dhe pagesa të tjera specifike),
- Injorimi i kërkesave për monedhë (p.sh., monedha vendase si tender i vetëm legal),
- Shmangia e rregullimit (p.sh., "licencimi"),
- Shmangia e raporteve të statistikave,
- Transaksione të paligjshme (p.sh. tregtimi i drogës).

Konsideratat teorike të ekonomisë nëntokësore duke përfshirë përkufizimet, aktivitetet dhe aktorët paraqiten në seksionin tjetër. Pastaj, diskutohen pikëpamjet makroekonomike dhe mikroekonomike të ekonomisë nëntokësore. Një model makroekonomik i një ekonomie me ekonominë nëntokësore është propozuar dhe shpjeguar më tej në katër nën-modele. Po ashtu, efektet pozitive dhe negative të ekonomisë nëntokësore dhe pasojat e saj në ekonominë formale. Më në fund, sektorë të ndryshëm të ekonomisë nëntokësore janë prezantuar.

3.1.1. EKONOMIA INFORMALE

Pavarësisht rregulloreve të qeverisë në vendet në zhvillim dhe vendet e zhvilluara, janë të mëdha transaksione të tregut (kryesisht me para në dorë) në aktivitete dhe shërbime të ndryshme të cilat nuk raportohen dhe deklarohen në qeveri, që përbëjnë një fenomen të njohur si ekonomia nëntokësore [Fortin et al., 2009]. Shumica e qeverive i kufizojnë këto aktivitete përmes ndjekjes penale, ndëshkimit dhe edukimit, por ndryshimet në formën e aktiviteteve të tilla kanë qenë të konsiderueshme dhe prezentë gjatë gjithë kohës (Jie et al., 2011).

Një rishikim i shpejtë i situatës ekonomike të vendeve të OECD zbulon ndikimet e konsiderueshme të kësaj pjese të ekonomisë e cila quhet ekonomi nëntokësore, ekonomi në hije, ekonomi informale, etj. Përkundër besimit të përbashkët se ekonomia nëntokësore është një fenomen i kohëve të fundit në literaturën ekonomike e pretenduar nga disa botime me ndikim në fund të viteve 70, hetimet e para në lidhje me ekonominë nëntokësore datojnë të paktën në fillim të viteve 40-ta.

Ekonomia e çdo vendi është e ndarë në dy seksione kryesore, zyrtare dhe joformale. Në burime të ndryshme, terma të tjerë të tillë si të vëzhguar dhe jo të vëzhguar, të rregullt dhe të parregullt, ekonomia zyrtare dhe jozyrtare, legale dhe ilegale, etj. përdoren gjithashtu për t'i emërtuar këto seksione (Blades dhe Roberts, 2003; Gylys, 2005). Regjistrimi dhe raportimi i aktiviteteve ekonomik janë dy kritere kryesore për të bërë këtë diferencim. Aktivitetet nëntokësore ushtrojnë disa efekte të pafavorshme në ekonominë zyrtare dhe mund të ndikojnë në politikat qeveritare, planifikimin dhe legjislacionin.

Disa nga efektet e padëshirueshme dhe negative të ekonomisë nëntokësore të nënvizuara në literaturë janë: statistikat zyrtare mund të bëhen të pasigurta; të ardhurat nga taksat mund të zvogëlohen për shkak evazionit fiskal në tregjet nëntokësore; politikat financiare dhe politike mund të bëhen joefikase; dhe procesi i zhvillimit të vendeve në zhvillim mund të ngadalësohet [Frey dhe Schneider, 2000; Tahmasebi dhe Rocca, 2015].

Përkundrazi, disa studiues besojnë se ekonomia nëntokësore është e dëshirueshme dhe ka efekte pozitive në procesin e zhvillimit në vendeve të ndryshme [Dell'Anno, 2007; Dell'Anno et al., 2007], pasi mund të shkaktojë konkurrencë në treg dhe të rritë PBB-në [Zhuge et al., 2009]. Për më tepër, aktivitetet nëntokësore mund të sigurojnë të ardhura për familjet me të ardhura të ulëta edhe tek vendet në zhvillim edhe tek vendet e zhvilluara.

Disa studiues kanë demonstruar lidhjen dhe korrelacionin midis madhësisë së ekonomisë nëntokësore dhe korrupsionit (Dreher dhe Schneider [2010], Schneider [2004b] dhe Lafay [1990]), evazionit dhe shmangies së taksave (Schneider dhe Enste [2000], Elgin dhe Garcia [2010] dhe Elgin [2010]) dhe të ardhurave (Dreher dhe Schneider [2010]). Sidoqoftë, Schneider, Fery dhe disa studiues të tjerë besojnë se ekonomia nëntokësore nuk është e lidhur vetëm me paligjshmëri dhe korrupsion, por gjithashtu përfshin aktivitete ligjore të cilat nuk raportohen dhe regjistrohen [Amir et al., 2010; Feige, 1997a; Frey dhe Schneider, 2000; Schneider dhe Enste, 2000; Zhuge et al., 2009].

Të gjitha këto efekte dhe shqetësime kanë çuar në një përpjekje dhe një pjesë të gjerë të kërkimit ekonomik për njohje më të mirë të konceptit të ekonomisë nëntokësore. Nuk ka asnjë marrëveshje për një përkufizim të vetëm të ekonomisë nëntokësore midis studiuesve por gjithmonë ka pasur një interes real për të përcaktuar qartë ekonominë nëntokësore dhe për të kuptuar konceptet e saj kryesore.

Njohuritë në lidhje me konceptin dhe specifikimet e ekonomisë nëntokësore sigurojnë informacion në lidhje me madhësinë e hendekut tatimor, shpërndarjen e të ardhurave, rritjen reale ekonomike dhe në tërësi, ndihmon për të marrë kritere të besueshme ekonomike. Përveç kësaj, politikat fiskale dhe monetare nuk janë shumë efikase pa marrë parasysh ndikimin e ekonomisë nëntokësore, që do të thotë se ekonomia nëntokësore ka një efekt të rëndësishëm në politikat ekonomike dhe rregulloret [Buehn dhe Schneider, 2013; Schneider dhe Buehn, 2012].

Të gjitha këto efekte dhe shqetësime kërkojnë njohjen dhe studimin e ekonomisë nëntokësore në më shumë detaje, veçanërisht madhësinë dhe tendencat e saj. Përcaktimi i ekonomisë nëntokësore është një hap fillestar i rëndësishëm drejt kuptimit të karakteristikave të saj dhe si funksionon kjo "dorë e padukshme". Një përkufizim

gjithëpërfshirës mund gjithashtu të ndihmoj për të pasur një metodë të thjeshtë dhe të besueshme e cila nuk përfshin ndonjë supozim të fortë. Studiuesit dhe ekonomistët kanë studiuar ekonominë nëntokësore nga këndvështrime të ndryshme, pozitivisht ose negativisht, me shkallë të lartë të larmisë. Është e rëndësishme të shqyrtohen karakteristikat dhe përcaktuesit e ekonomisë nëntokësore për:

1. Standardizimin e një përkufizimi të qartë i cili lehtëson kuptimin e ekonomisë nëntokësore;
2. Identifikimin e fushave të përqendrimit për të kontrolluar më mirë rritjen e ekonomisë nëntokësore;
3. Klasifikimin gjithëpërfshirës për të njohur aktivitete të ndryshme për hulumtime të mëtejshme (vlerësime, ...);
4. Gjetjen e aktorëve kryesorë dhe rolet e tyre për të kontrolluar ekonominë nëntokësore më mirë; dhe,
5. Metodë e thjeshtë dhe e besueshme për të vlerësuar madhësinë dhe trendin e ekonomisë nëntokësore.

Vetëm në fillim të viteve 80, ekonomia informale u shfaq si një dukuri ndërkombëtare. Në vitin 1983, u zhvillua konferenca e parë ndërkombëtare për ekonominë nëntokësore në Bielefeld, Gjermani. Një nga qëllimet e saj kryesore ishte të arrinte baza të përbashkëta për çështje përcaktuese. Por, pjesëmarrësit nuk arritën një konsensus dhe përdorën gjerësisht përkufizime të ndryshme. Sidoqoftë, kishte disa tema unifikuese, në veçanti:

- ekonomia nëntokësore kap një pjesë të konsiderueshme të ekonomisë botërore;
- për hir të plotësisë së SNA, duhet të merret ekonomia nëntokësore nëpërmjet llogarisë; dhe
- Dy lloje kryesore të aktiviteteve nëntokësore mund të dallohen si:

1. Së pari aktivitetet që janë të ligjshme sipas legjislacionit të një vendi të veçantë por të ardhurat e fituara prej tyre janë ose të nënvlerësuara ose të fshehura nga autoritetet shtetërore (ekonomia ligjore nëntokësore);
2. Së dyti aktivitetet që janë të ndaluara nga ligji i një vendi (nëntoka kriminale)

Përkundër përpjekjeve të jashtëzakonshme për të dhënë përkufizimin më të mirë për këtë pjesë të ekonomisë, nuk ka një përkufizim unik për të. Shumica e studiuesve që përpiqen të matin dhe vlerësojnë ekonominë nëntokësore përballet me vështirësinë se si ta përkufizojmë atë. Ekzistojnë disa terme për të emërtuar ekonominë nëntokësore si: ekonomia e parregullt (Ferman and Ferman, 1973), ekonomia nëntokësore (Gutmann, 1977), ekonomia e zezë (Dilnot dhe Morris, 1981), ekonomia në hije (Frey, Weck and Pommerehne, 1982; Cassel dhe Cichy, 1986), dhe ekonomia informale (McCrohan dhe Smith, 1986).

Fleming etj. [2000] shpjegon dy qasje të ndryshme të cilat mund të njihen si përkufizime të ndryshme të ekonomisë nëntokësore:

Qasja e parë përkufizuese i konsideron aktivitetet nëntokësore thjesht si aktivitete ekonomike të paregjistruara. Kjo qasje mund të shihet në përkufizimet e propozuara nga Thomas [1999]: "... ato aktivitete të cilat ... nuk regjistrohen në llogaritë e të ardhurave kombëtare" dhe Schneider dhe Enste [2000]: "të gjitha aktivitetet ekonomike të cilat kontribuojnë në llogaritjen zyrtarisht (ose i vëzhguar) të bruto produkti kombëtar"

Ekziston edhe një përkufizim tjetër nga Smith i cili citohet gjerësisht në letërsi; përcakton ekonominë nëntokësore si: "... prodhimi i bazuar në treg i mallrave dhe shërbimeve, qoftë i ligjshëm apo i paligjshëm, e cila i shpëton zbulimit në vlerësimeve zyrtare të PBB-së "[Smith, 1985].

Feige [1997a] përcakton ekonominë nëntokësore si " transaksione të aktiviteteve ekonomike të cilat nuk raportohen ose janë të pa matura nga teknikat aktuale të shoqërisë për të vëzhguar aktivitetet ekonomike".

Qasja e dytë e sjelljes e cila thekson rëndësinë e rregullave institucionale të legjislacionit nga qeveria dhe agjencitë qeveritare dhe e konsideron ekonominë nëntokësore si një ndryshim i sjelljeve të agjentëve ekonomikë duke qenë një reagim ndaj kufizimeve institucionale dhe legjislacioneve. Kjo qasje mund të vërehet në përkufizimet e propozuara nga?: "... aktivitetet ekonomike që përfshijnë përpjekje të vetëdijshme për të shmangur zbulimin zyrtar ", Feige [1990]:" Karakteristikat e secilës ekonomi të veçantë informale përcaktohen nga grupi i veçantë i rregullave institucionale që anëtarët e saj anashkalojnë" dhe Loayza [1996]: "ekonomia informale është e parregulluar nga institucionet e shoqërisë, në një mjedis ligjor dhe shoqëror në të cilin rregullohen aktivitete të ngjashme ".

Ekziston një klasifikim tjetër për përkufizimet e ekonomisë nëntokësore bazuar në qëllimin e përkufizimeve. Në këtë klasifikim, përkufizimet më të sakta dhe të përdorura shpesh kërkojnë të lidhin ekonominë nëntokësore me të ardhurat kombëtare të matura zyrtarisht; p.sh., ajo përfshin të gjitha produktet e regjistruara produktive (d.m.th., shtimi i vlerës) të cilat duhet të përfshihen në Produktin Kombëtar Bruto [FreyandSchneider, 2000]. Megjithatë, Frey dhe Schneider [2000] besojnë se ky përkufizim përjashton dy grupe kryesore të aktiviteteve:

1. Prodhimet të cilat nuk janë pjesë e GDP me konventë; në veçanti, aktivitetet private të amvisërisë. Në varësi të qasjes dhe teknikës së matjes, sektori i amvisërisë përfshin midis 30% dhe 50% të GDP.
2. Evazioni fiskal i cili nuk është vlerë shtesë, por është rishpërndarje, nuk përfshihet në përkufizimin e mësipërm. Sidoqoftë, në përgjithësi, nuk paguhet taksë për aktivitetet nëntokësore e cila është vlerë shtesë. Prandaj, aktivitetet nëntokësore dhe evazioni fiskal janë të lidhura por sigurisht jo identike.

Ekzistojnë edhe një përkufizim tjetër që zakonisht përmendet në literaturë si: "... ato aktivitete ekonomike dhe të ardhurat që rrjedhin prej tyre që anashkalojnë ose shmangin qeverisjen dhe rregullimin, taksimin ose vëzhgimin"[Dell'Anno, 2007; Dell'Anno et al., 2007] ose një tjetër nga Tanzi [1982a] që përcakton ekonominë nëntokësore si aktivitete të cilat nuk janë regjistruar ose të pa raportuar në llogaritë kombëtare si rezultat i evazionit fiskal. Ai e plotëson përkufizimin e tij si: "Termi i parë ka të bëjë me prodhimin (ose të

ardhurat) e humbura në statistikat zyrtare dhe termi tjetër i referohet të ardhurave që nuk raportohen dhe nuk njihen nga autoritetet tatimore ”.

Në një përkufizim tjetër, ai përmend evazionin fiskal si një e ardhur e mundshme qeveritare e humbur për shkak të aktiviteteve nëntokësore, ”... masa e parë nënkupton që vendi është më i pasur se sa tregojnë statistikat zyrtare, e dyta (përkatësisht evazoni fiskal) tregon se administrata tatimore tërheq më pak të ardhura sesa duhej ”. [Tanzi, 1999].

Draeseke dhe Giles [2002] deklarojnë se ekonomia nëntokësore përfshin transaksionet (të ligjshme ose të paligjshme), aktivitetet dhe shërbimet të cilat nuk maten pasi nuk raportohen në mënyrë që të shmangen detyrimet tatimore. Ihrig dhe Moe [2004] tregojnë një specifikim të ngjashëm të ekonomisë nëntokësore, duke ikur nga raportimi dhe regjistrimi dhe përcaktojnë ekonominë nëntokësore si një sektor i cili prodhon të mira ligjore por nuk është në përputhje me rregulloret e qeverisë. Në një përkufizim tjetër, ekonomia nëntokësore përfshin aktivitete ekonomike të kryera jashtë kornizave të institucioneve burokratike të sektorit publik dhe privat [Hart, 2008].

”Aktivitetet e vlerës së shtuar që statistikat zyrtare nuk i regjistrojnë edhe pse duhet” është një përkufizim tjetër i sugjeruar nga Sistemi i Llogarive Kombëtare (SNA) si një pikë referimi e mirë [Bovi dhe Dell’Anno, 2010]. Një përkufizim tjetër i referohet konceptit që aktivitetet nëntokësore janë një pjesë e tregut dhe ekonomisë të cilat mund të zhvendosen në tregun zyrtar në përputhje me ligjshmërinë ose paligjshmërinë: ”tregu sekondar me marrëveshje tregtare që do të ishte e mundur në ekonominë zyrtare, por u taksuan ose nuk do të ishin aspak të mundshme për shkak të ligjit ”[Startiene’ dhe Trimonis, 2010]. Gjithashtu, Thomas [1999] paraqet një përkufizim juridik duke i konsideruar si transaksione të paligjshme të tregut dhe transaksione jo të tregut, ndarja e ekonomisë nëntokësore nga seksionet nga njëri-tjetri dhe mënyrën e tyre për tu taksuar.

Një përkufizim më i ngushtë dhe i plotë citohet gjithashtu në shumë studime i cili përcakton ekonomia nëntokësore si: ”e gjithë tregtia e ligjshme e bazuar në treg, e mallrave dhe shërbimeve qëllimisht e fshehur nga autoritetet publike për të shmangur:

1. Pagesa e të ardhurave, vlerës së shtuar ose tatimeve të tjera;
2. Pagesa e taksave të sigurimeve shoqërore;
3. Disa standarde ligjore të tregut të punës, të tilla si pagat minimale, puna maksimale, orët, standardet e sigurisë etj .; dhe,
4. Pajtueshmëria me procedurat administrative, të tilla si plotësimi i dokumenteve "[Buehn dhe Schneider, 2009].

Në tërësi, tre karakteristika kryesore mund të vërehen nga një larmi e përkufizimeve e paraqitur për ekonominë nëntokësore duke përfshirë: ekonomia nëntokësore përbëhet nga transaksionet, aktivitetet dhe shërbimet; përbërësit e ekonomisë nëntokësore janë ose të ligjshëm ose të paligjshëm; dhe, këto aktivitete nuk raportohen ose regjistrohen pavarësisht nga rregulloret e qeverisë për shkak të pavetëdijes, evazionit ose shmangies nga rregulloret e qeverisë ose mangësitë e agjentëve qeveritarë. Është e ditur që pjesëmarrësit e këtij sektori tregtojnë mallra dhe shërbime nëntokësore në të holla për të parandaluar gjurmimin e transaksioneve.

Nga ana tjetër, Gerxhani [2004] nënvizon se një përkufizim universal për ekonominë nëntokësore nuk është e nevojshme; ajo shpjegon se: "Për sa kohë që studiuesit ndajnë një përkufizim për çdo aspekt / aktivitet i veçantë i sektorit informal, së pari, do të ketë një bazë krahasimi midis studimeve (për secilin aktivitet) dhe së dyti, shumica e të gjitha aktiviteteve do të japë një pamje të sektorit informal në tërësi ". Ajo thekson se njohja e aktiviteteve të cilat formojnë këtë pjesë të ekonomisë mund të ndihmojnë për të siguruar një skemë të ekonomisë nëntokësore.

Kështu, kategorizimi i aktivitetit mund të jetë një metodë e besueshme e cila ndihmon në përcaktimin e ekonomisë nëntokësore. Përcaktimi i ekonomisë nëntokësore bazuar në kategorizimin e aktivitetit është më i popullarizuari dhe metoda e preferueshme. Përkufizimi i parë i bazuar në këtë metodë u prezantua nga Feige dhe u kompletua nga Schneider dhe Frey[Feige, 1997b; Frey dhe Schneider, 2000].

Shkurtimisht, ne pajtohemi me mendimin e Gerxhani (2004) në lidhje me domosdoshmërinë e përkufizimit universal për ekonominë nëntokësore duke marrë parasysh tre specifikimet kryesore të cilat janë të zakonshme në përkufizime të ndryshme të ekonomisë nëntokësore: "ekonomia nëntokësore përfshin transaksionet, aktivitetet dhe shërbimet; këto veprimtari janë ose të ligjshme ose të paligjshme; dhe së fundmi, ato nuk raportohen ose regjistrohen pavarësisht nga rregulloret e qeverisë për shkak të pavetëdijes, evazionit fiskal ose shmangien e rregulloreve qeveritare, ose mangësitë e agjentëve qeveritarë" (Tahmasebi dhe Rocca, 2015).

Duke marrë parasysh këto koncepte, tabela në vijim përmbledh llojet e veprimtarive nëntokësore të cilat zakonisht konsiderohen në studime të ndryshme. Kjo tabelë shërben si një plotësim i përkufizimeve të mësipërme dhe përdoret gjithashtu në këtë hulumtim.

Tabela3.1. Një taksonomi e llojeve të aktiviteteve nëntokësore [Schneider dhe Enste, 2000].

Aktivitete ilegale	Transaksione monetare		Transaksione jomonetare	
	Tregtia e mallrave të vjedhura; Shitja dhe prodhimi i drogës; prostitucioni; bixhozi; kontrabandë dhe mashtrim.			Këmbimi: droga, mallra të vjedhura, kontrabandë etj. Prodhimi ose rritja e barnave për përdorim vetanak. Vjedhje për përdorim vetanak.
Aktivitete legale	Evazioni fiskal	Shmangia e taksës	Shmangia e taksës	Shmangia e taksës
	Të ardhura të pa raportuara nga vetëpunësimi; pagat, rrogat dhe pasuritë nga të pa raportuara punë në lidhje me shërbimet dhe mallrat	Zbritjet e punëtorëve dhe përfitimet dytësore	Shkëmbimi ligjor i shërbimeve dhe mallrave	Puna vetanake dhe ndihma e fqinjëve.

Burimi: Source: Schneider and Enste (2000); (Schneider, 1998), (Schneider and Enste, 2002), (Buehn and Schneider, 2009).

3.1.2. SISTEMI I LLOGARISË KOMBËTARE, KUFIRI I PRODHIMIT DHE EKONOMIA INFORMALE

Pavarësisht nga përpjekjet për të paraqitur një përkufizim të unifikuar teorik për ekonominë nëntokësore, nuk është arritur një marrëveshje midis studiuesve të cilët kanë hulumtuar këtë fushë. Studiuesit ndonjëherë përdorin përkufizime mjaft të paqarta dhe vetëm disa prej tyre i referohen Sistemit të Llogarive Kombëtare (SLLK). Edhe pse terminologjia e SLLK nuk është plotësisht e pa paqartësi dhe mbivendosur, mund të argumentohet se në një fare mënyre është e rreptë. Në secilin vend, niveli i aktivitetit real ekonomik mund të matet më saktësisht me ndihmën e kontabilitetit (ose me fjalë të tjera, SLLK). Sidoqoftë, siç është përmendur nga autorët Bloem dhe Shrestha[2000], kontabiliteti mund të jetë i pasigurt pasi disa aktivitete të këtij lloji nuk mund të jepen në një masë solide monetare (p.sh., aktivitetet e amvisërive, disa aktivitete të bamirësisë dhe të organizatave jofitimprurëse, etj.).

Përkundër kësaj pengese empirike, një numër studiuesish besojnë se ekonomia nëntokësore duhet të identifikohet gjithashtu me të gjitha aktivitetet informale, të paktën teorikisht. Bazuar mbi këtë, ekonomia nëntokësore përfshin gjithashtu aktivitete të tilla që nuk janë menduar të jenë pjesë e PBB-së.

Aktivitetet ligjore të cilat nuk raportohen ose regjistrohen në organizatat përkatëse janë pjesë e SLLK si përbërës të parë të ekonomisë nëntokësore; por, ekziston një argumentimi konsiderueshëm në lidhje me përfshirjen e elementit të dytë të ekonomisë nëntokësore, të aktiviteteve të paligjshme në SLLK. Ekziston një këndvështrim që aktivitetet kriminale mund të konsiderohen si prodhimi i "të këqijave" të mallrave dhe nuk kontribuojnë në

mirëqenien e një kombi, pra, nuk kanë për qëllim të jenë pjesë e SLLK. Por, SLLK mat kryesisht nivelin e aktivitetit ekonomik si dhe agregate të tjerë të rëndësishëm si shpenzimet ose kursimet, e jo mirëqenien e një vendi. Prandaj është e nevojshme të merren parasysh veprimtaritë e ligjshme si dhe ato të paligjshme si pjesë të SLLK-së.

Grupet e aktiviteteve që ka shumë të ngjarë të mos vëzhgohen janë ato që janë nëntokësore, të paligjshme, joformale ose të ndërmarra nga familjet për përdorimin e tyre përfundimtar. Sidoqoftë, disa aktivitete mund të humbasin për shkak të mangësive në programin bazë të mbledhjes së të dhënave. Këta pesë grupe të përmendura të aktiviteteve janë përcaktuar si zona problematike të ekonomisë që nuk janë vëzhguar. OECD ka paraqitur një sërë përkufizimesh të dobishme për këto pesë grupe aktiviteteve:

1. **PRODHIMI NËNTOKËSOR:** disa aktivitete mund të jenë ekonomikisht produktive dhe më tepër ligjore (në përputhje me standarde ose rregullore të caktuara) por qëllimisht të fshehur nga autoritetet publike për arsye të përmendura më lart [Schneider, 2005]. Disa shembuj të këtij lloji të aktiviteteve janë:
 - Ndërmarrjet që nuk deklarojnë një pjesë ose të gjitha të ardhurat e tyre në mënyrë që të shmangin taksimin direkt ose indirekt;
 - Ndërmarrjet që injorojnë rregulloret e punësimit dhe mbrojtjes sociale ose ligjet e imigracionit duke marrë punë "jashtë librave";
 - Ndërmarrjet që punojnë jo zyrtarisht për të anashkuar burokracitë e gjata dhe procedurat e kushtueshme, dhe;
 - Punëtorë të vetë punësuar që deklarojnë me mashtrim se janë të papunë për të marrë përfitime nga papunësia.
2. **PRODHIMI I PALIGJSHËM:** është një proces i mirëfilltë rezultatet e të cilit përbëhen nga shitja e mallrave dhe shërbimeve, shpërndarja ose posedimi i të cilave janë të ndaluara me ligj, por ekziston një kërkesë efektive e tregut për to, p.sh., prodhimi dhe shpërndarja e barnave ilegale, aktivitetet e ligjshme të kryera nga aktorë të paautorizuar, pra, bëhen të paligjshme si ato të praktikës se

mjekësisë e pa licencuar. Është e qartë se aktivitetet e paligjshme duhet të jenë të përfshira në sistemin e llogarive kombëtare, duke theksuar se "pavarësisht nga praktika e dukshme, vështirësitë në marrjen e të dhënave për prodhimin e paligjshëm, përfshihen në kufirin e prodhimit "dhe" të gjitha veprimet e paligjshme që përshtaten me karakteristikat e transaksioneve, veçanërisht që ka karakteristikë marrëveshje të ndërsjellë ndërmjet palëve trajtohen në të njëjtën mënyrë siç trajtohen veprimet juridike".

3. **PRODHIMI INFORMAL:** shumica e ndërmarrjeve, të cilat operojnë në sektorin informal ofrojnë prodhim të mallrave dhe shërbimeve dhe shpërndarja e të cilave janë krejtësisht të ligjshme dhe kjo karakteristikë diferencon prodhimin informal nga prodhimi i paligjshëm. Një dallim tjetër midis aktiviteteve informale dhe nëntokësore është se aktivitetet informale nuk kryhet domosdoshmërisht me qëllim të shmangies së pagimit të taksave ose sigurimeve të kontribute shoqërore, ose shkelje të legjislacionit të punës ose rregulloreve të tjera. Megjithatë, ekzistojnë disa mbi vendosje, si disa ndërmarrje informale mund të preferojnë të mbeten të peregjistruara ose të pa licencuara në mënyrë që të shmangët pajtueshmëria me rregulloret dhe në këtë mënyrë të zvogëlohen kostot e prodhimit.

Prodhimi informal mund të njihet kryesisht si një numër njësisish të angazhuara në prodhimin e mallrave ose shërbimeve me qëllimin kryesor sigurimin e punësimit dhe të ardhurave për njerëzit e interesuar. Më saktësisht, ajo u referohet njësisive institucionale produktive të cilat karakterizohen nga:

- Niveli i ulët i organizimit;
- Pak ose aspak ndarje midis punës dhe kapitalit, dhe;
- Marrëdhëniet e punës bazuar në punë të rastit, farefisni ose marrëdhënie personale.

Shembuj të këtij lloji të veprimtarisë janë veprimtaritë e zejtarëve, shitësit pa leje, punëtorëve të fermave, punëtorëve të shtëpisë dhe aktiviteteve të paregjistruara të shitësve të vegjël.

Tabela në vijim paraqet strukturën e punës informale. Siç mund të shihet, punësimi informal përbëhet nga vetëpunësimi në ndërmarrjet informale (dmth., të vogla dhe / ose të paregjistruar siç janë punëtorët me bazë në shtëpi dhe shitësit në rrugë) dhe punësimi me page në punë informale (d.m.th., pa kontrata të sigurta, përfitime të punëtorëve ose mbrojtje sociale). Është e dukshme që vetëpunësimi përfshin një pjesë më të madhe të punësimit informal (jashtë bujqësisë) në vendet në zhvillim sesa punësimi me pagë [ILO, 2002b].

Tabela3.2. Struktura e punës informale (ILO, 2002)

	Puna kryesore për kompaninë	Punë shtesë për punëdhënësin aktual
Personi punon për dikë tjetër	<ul style="list-style-type: none"> • Punon jashtë librave • Punon nën-tryezë • Paguar në kesh dhe nuk tatohen 	<ul style="list-style-type: none"> • Punon orë shtesë në fundjavë ose mbrëmjet (paguhen me para dhe nuk tatohen)
	Personi operon biznes të vogël	Bën punë por a dike të çuditshme
Person i vetëpunësuar	<ul style="list-style-type: none"> • Shkëmbime vetëm 	<ul style="list-style-type: none"> • Punë sezonale • Ndhmon në mbajtjen

	<p>me kesh</p> <ul style="list-style-type: none"> • Në vazhdim, i rregullt • Biznesis shihet si e ardhur kryesore • Mund të investojë të ardhura në biznes 	<p>e shpenzime vetë shtëpisë poshtë duke shkëmbyer për shërbime ose duke ofruar produkte me kosto të ulët</p> <ul style="list-style-type: none"> • Jo i zyrtarizuar si një "biznes i vogël"
--	---	--

Burimi: Organizata Ndërkombëtare e Punës -ILO, 2002.

Loayza [1996] shpjegon se njerëzit që punojnë për dikë tjetër mund të kenë punë joformalë si punën e tyre kryesore ose si punë shtesë për punëdhënësin e tyre kryesor përveç punës së tyre parësore. Për shembull, një kontraktor për pastrimin e ndërtesa ve që "punëson" njerëz jashtë librave dhe i paguan ato me para në dorë, ose dikush që është i punësuar nga punëdhënësi të vijë në fundjavë, të qëndrojë në mbrëmje ose të marrë punën në shtëpi për ta fituar më shumë para.

Në llojin e të vetë punësuarit, njerëzit mund të drejtojnë bizneset e tyre, ose si një burim kryesor të të ardhurave, kryesisht në vendet në zhvillim, ose si një mënyrë për të rritur të ardhurat e tyre krahas atyre që marrin nga puna e tyre kryesore, e cila është më e zakonshme në vendet e zhvilluara.

Për shembull, një person që zotëron një biznes të kujdesit për lëndinë si burim kryesor i të ardhurave ose një person tjetër që ka një biznes riparimi shtëpiak për të fituar të ardhura shtesë përveç asaj që merr nga punësimi me kohë të plotë. Në një rast tjetër, personi është ende i vetëpunësuar, por mënyra se si ai punon mund të jetë më pak zyrtare, siç është dikush që bën zanat dhe i shet tek miqtë.

1. PRODHIMI SHTEPIAK PËR PËRDORIM PËRFUNDIMTAR VETJAK:

prodhimi i ndërmarrë nga ndërmarrjet familjare të pa inkorporuara vetëm për përdorimin e tyre përfundimtar nuk është pjesë e sektorit informal. Shembujt të tillë janë: prodhimi i të korrave dhe bagëtisë, prodhimi i mallrave të tjerë për përdorimin e tyre përfundimtar, ndërtimi i shtëpive vetanake dhe formimi i kapitalit fiks për llogari të vet, qiratë e pronarëve-okupatorë të imputuar dhe shërbimet e nëpunësve shtëpiakë të paguar.

2. PRODHIMI I HUMBUR PËR SHKAK TË MANGËSIVE NË PROGRAMIN E

MBLEDHJES SË TË DHËNAVE: përfshin të gjitha aktivitetet prodhuese që supozohej të llogariteshin nga programi i mbledhjes së të dhënave bazë por janë humbur si rezultat i mangësive statistikore. Ndonjëherë referohet si statistikë nëntokësore e ngjashme me ekonominë nëntokësore që përfshin aktivitetet që janë fshehur nga njësitë prodhuese për arsye ekonomike. Nga qasja e prodhimit në këndvështrimin e përpilimit të PBB-së, arsyet pse mund të zhvillohen aktivitetet e shpëtimit nga matja e drejtpërdrejtë nga sistemi bazë i mbledhjes së të dhënave mund të përmbledhet në tre kategori kryesore [ILO, 2002a]:

- a. Nën mbulimin e ndërmarrjeve: Ndërmarrjet dhe të gjitha pjesët e tyre duhet të jenë të përfshira në programin e mbledhjes së të dhënave, por ndonjëherë ato nuk janë. Arsyet mund të jetë që një ndërmarrje është e re dhe nuk është përfshirë ende në kornizat e sondazhit, ose bie nën prerjen e madhësisë për sondazhet, ose është klasifikuar gabimisht nga lloji i aktivitetit ose sipas rajonit dhe në këtë mënyrë përjashtohet në mënyrë të pahijshme nga korniza e sondazhit.
- b. Mos përgjigje nga ndërmarrjet: Ndërmarrjet janë përfshirë në mostër, por nuk ka të dhëna të mbledhur prej tyre (për shembull, sepse pyetëtori i anketës ishte gabimisht i adresuar ose ndërmarrja, ose një pjesë e saj, nuk e ktheu pyetësin) dhe që dikush nuk merr përgjegjësinë e vëzhgimeve të munguara.

- c. Nën raportimin nga ndërmarrjet: Të dhënat merren nga ndërmarrjet, por raportohen keq nga i padituri në një mënyrë të tillë që nën raportin e vlerës së shtuar, ose të dhënat e sakta të merren, por janë redaktuar ose peshuar në mënyrë të papërshtatshme.

Tabela 3.3. Njësia sipas aktivitetit sipas klasifikimit të shkakut të aktiviteteve nëntokësore (OECD, 2002).

		Lloji i njësisë		
Lloji i aktivitetit	Lloji i shkakut	Formal	Informal	Prodhim i amvisërisë
Ilegal dhe nëntokësorë	I peregjistruar	Statistikë nëntokësore, njësitë nuk janë regjistruar		Sektori informal, njësitë e peregjistruara
	I peregjistruar			
	Nën raportim			
Legale formale dhe	I peregjistruar			
	I peregjistruar			
	Nën raportim			

Burimi: OECD (2002).

3.1.3. AKTIVITETET E EKONOMISË INFORMALE

Jo të gjitha aktivitetet që kryhen në ekonominë nëntokësore janë të paligjshme. Koncepti i ekonomisë nëntokësore përfshin aktivitete të paligjshme (trafikim, korrupsion, etj) dhe disa aktivitete ligjore të cilat nuk janë regjistruar në nivelin e kontabilitetit kombëtar (duke punuar në shtëpi, vullnetarizëm) ose që nuk janë deklaruar në administratat sociale dhe fiskale (mashtim fiskal, duke punuar në tregun e zi). Për më tepër, format e aktiviteteve nëntokësore ndryshojnë sipas sistemeve ekonomike, rregulloreve ekonomike dhe specifikimeve të tjera lokale.

Llojet e ndryshme të aktiviteteve të cilat kryhen në ekonominë nëntokësore sugjerojnë aktivitetet ekonomike të jenë të ndara në dy seksione kryesore: "Aktivitetet prodhuese" dhe "Aktivitetet joprodhuese". Ekonomia nëntokësore është e vendosur në mes të aktiviteteve prodhuese dhe përbëhet nga dy seksione. Seksioni i parë quhet ekonomi e zezë dhe përfshin kompani të paregjistruara që punojnë pa ndonjë regjistrim dhe kompani që kryejnë veprimtari të shpërndara. Seksioni i dytë janë aktivitetet e paligjshme, të tilla si tregtia e drogës, tregtia e armëve, trafikimi i qenieve njerëzore etj. Bazuar në një segmentim tjetër, të gjitha aktivitetet ekonomike mund të ndahen në seksione të ligjshme dhe të paligjshme. Secili seksion më pas ndahet në aktivitete të raportuara ose të pa raportuara. Për më tepër, ekonomia e zezë është e paqartë, kështu që është më shumë e komplikuar për llogaritjen dhe matjen e saj. OECD shpjegon se fushat e aktiviteteve prodhuese në ekonominë nëntokësore nuk vërehen drejtpërdrejt për shkak të:

- Arsyeve ekonomike; për shembull, në rast të aktiviteteve të kryera me qëllim për të shmangur taksat, kontributet shoqërore në favor të punonjësve ose për të shmangur respektimin e dispozitave ligjore në lidhje me pagat minimale, numrin e orëve të punës, sigurinë në punë, etj të cilat përbëhen nga:
 1. Aktivitete të paligjshme të raportuara
 2. Aktivitete të paligjshme të pa raportuara
 3. Aktivitete ligjore të pa raportuara

Aktivitetet ligjore të cilat raportohen në sistemet zyrtare të kontabilitetit kombëtar i përkasin ekonomisë formale.

Bazuar në një ndarje tjetër, ekonomia nëntokësore është e përbërë nga ekonomia e zezë dhe ekonomia e paorganizuar. Aktivitetet e paorganizuara përfshijnë sektorin e amvisërisë dhe sektorin informal, asnjë prej të cilëve nuk është i paligjshëm. Përkundrazi, aktivitetet ekonomike të zeza janë të gjitha të paligjshme me karakteristikat e krimeve klasike si vjedhja, grabitja, droga, taksa e kontrabandës, etj.

- Arsyet statistikore; në këtë rast aktivitetet e prodhimit nuk regjistrohen për shkak të:
 - Mosplotësimi i duhur i formularëve administrativë ose pyetësorëve të statistikave sepse personat e ngarkuar për plotësimin e formularëve nuk janë të njohur me statistikën dhe / ose për shkak të mangësive në sistemin e statistikave;
 - Vështirësia në perceptimin e ndryshimeve të një sistemi prodhues që zhvillohet me shpejtësi që përmbajnë aktivitete të vogla prodhuese të cilat shpesh nuk dallohen me teknikat tradicionale të studimit [ILO, 2002a].

Radulescu dhe Stimmelmayer [2010] shpjegojnë se aktivitetet e ekonomisë nëntokësore tejkalojnë fushën e aktiviteteve të brendshme. Disa aktivitete në ekonominë nëntokësore nuk janë të tregtuara në treg; ato konsiderohen "Okult". Ata thonë më tej se disa mallra dhe shërbime mund të prodhohen më ekonomikisht nga pikëpamja sociale nëse ato janë bërë në një zonë të kufizuar: veprime individuale, amvisëri, vullnetarizëm.

3.1.4. AKTORËT E EKONOMISË INFORMALE

Ekonomia nëntokësore shërben si një tregues i situatës së jetës së njerëzve, ekonomisë, etj. Disa pika të rëndësishme janë bazat e diskutimit rreth ekonomisë nëntokësore, siç janë:

aktorët kryesorë, motivimet e tyre si dhe shqetësimet në lidhje me ekonominë nëntokësore. Këto pikë fitohen duke iu përgjigjur pyetjeve të mëposhtme:

1. Kush merr pjesë në aktivitetet nëntokësore?
2. Cilat janë rolet e këtyre aktorëve në ekonominë nëntokësore?
3. Cili është motivi për të marrë pjesë në aktivitetet nëntokësore?

Në çdo sistem, ekziston një kufi midis faktorëve / aktorëve të brendshëm dhe faktorëve / aktorëve të jashtëm. Ky kufi, i cili reflekton kompleksitetin e sistemit, përcaktohet nga projektuesi i sistemit ose ai që studion sistemin. Duke marrë parasysh shumë aktorë në një sistem e bën të komplikuar për të studiuar të gjithë sistemin siç duhet dhe mund të ndikojë në synimin e studimit.

Kështu, kufijtë e sistemit dhe aktorët duhet të përcaktohen me kujdes. Kur përcaktohet sistemi i lidhur ,:

1. Ne duhet të marrim parasysh të gjithë sistemin, duke përfshirë detajet e kërkuara;
2. Ne nuk duhet ta komplikojmë sistemin duke zgjedhur shumë aktorë. Për më tepër aktorët kryesor, rolet e tyre dhe një model i thjeshtë i sistemit bazuar në këta aktorë duhet të sqarohen;
3. Kufijtë e sistemit dhe aktorët duhet të shpjegohen dhe vërehen qartë;
4. Dhe, duhet të kemi parasysh synimet e studimit.

Në secilën shoqëri, qeveria ligjënia për shumë gjëra të tilla si trafiku, tregtia, financat, tregun e kështu me radhë për të qeverisur shoqërinë, dhe si pasojë, ndikon në ekonominë nëntokësore duke ndryshuar politikën tatimore, rregulloret, ndëshkimet, etj. Nga ana tjetër, për shkak të kufizimeve të vendosura nga qeveria dhe institucionet e tjera të lidhura, shoqëria tenton të ndjekë veprimtari nëntokësore për të shkelur rregulloret e qeverisë. Prandaj, stimulimi i njerëzve luan rolin kryesor në shtrirjen e ekonomisë nëntokësore.

Studiuesit gjithmonë kanë studiuar ngjarjen ekonomike, kanë analizuar përparësitë dhe defektet e rregulloreve të qeverisë dhe efektin e tyre në fenomenet ekonomike posaçërisht në ekonominë nëntokësore. Pra, studiuesit ndikojnë drejtpërdrejt në shoqëri dhe shoqëria në ekonominë nëntokësore.

Pas një njohje të shkurtër me aktorët kryesorë në ekonominë nëntokësore, lind një pyetje:

- Çfarë i motivon këta aktorë?

Para se t'i përgjigjemi kësaj pyetjeje, duhet të dimë pse kërkohen aktivitete nëntokësore. Schneider kreu një hulumtim të gjerë mbi kërkesën e aktiviteteve nëntokësore në Gjermani në vitin 2003. Ai hetoi nëse njerëzit rregullisht punojnë në ekonominë nëntokësore apo jo. Sipas sondazhit të tij, 25% e të anketuarve gjermanë punojnë në ekonominë nëntokësore, ndërsa 46% e tyre rregullisht kërkojnë aktivitete nëntokësore. Në sondazhin e tij, ai pyeti rreth arsyeve që aktivitetet nëntokësore janë të kërkuara dhe kanë zbuluar kursime parash të jetë arsyeja më e rëndësishme. Të anketuarit shpjeguan se produktet dhe shërbimet nëntokësore janë shumë më të lira se ato zyrtare. Sipas 73% të të anketuarve, taksa e lartë dhe barra e sigurimeve shoqërore janë arsyet e dyta më të rëndësishme. Arsye të tjera janë renditur në Tabela 4. [Schneider, 2005]. Duhet të theksohet se këto arsye janë një pjesë e motivimeve në vendet e zhvilluara.

Tabela 3.4. Arsyet e pjesëmarrjes në aktivitetet nëntokësore - Rezultatet e sondazhit për Gjermaninë [Schneider, 2005]

Arsyet pse kërkohen aktivitetet nëntokësore	Vlerat (%)
Kursimi i parave ose sepse janë shumë më të lira se ato formale	90
Barra e taksave dhe e sigurimeve shoqërore është shumë e lartë	73
Për shkak të kostove të larta të punës në ekonominë zyrtare nuk do të kërkoheshin këto aktivitete (supozim ekstrem pa ekonomi në hije: 23% i kërkojnë këto aktivitete në ekonominë zyrtare, 9% i bëjnë vetë)	68
Firmat i ofrojnë ato nga vetvetja	52

Burimi: Schneider (2005).

Gerxhani [2004] gjithashtu ka të njëjtin mendim për vendet e zhvilluara por ajo shpjegon se motivet dhe arsyet janë të ndryshme në vendet në zhvillim dhe kërkesat për mbijetesë janë motivet kryesore për pjesëmarrje në ekonominë nëntokësore në vendet në zhvillim.

Chen [2007] gjithashtu shpjegon se:

- Pavarësisht parashikimeve të shkatërrimit të saj përfundimtar, ekonomia nëntokësore jo vetëm që është rritur në shumë vende, por gjithashtu u shfaqën në petka të reja dhe në vende të papritura;
- Dhe, pavarësisht debateve të vazhdueshme në lidhje me karakteristikat e tij përcaktuese, mbështetja e ndërmarrjeve nëntokësore dhe përmirësimi i vendeve të punës nëntokësore janë njohur gjithnjë e më shumë si rrugët kryesore për të nxitur rritjen dhe uljen e varfërisë.

Për shkak të arsyeve të shpjeguara më lart, ekonomia nëntokësore ka vazhduar të provojë një koncept të rëndësishëm për shumë politikë bërës dhe studiues pasi realiteti që kap është kaq i madh dhe domethënës. Ajo demonstroi se një pjesë e madhe e njësive ekonomike dhe punëtorëve mbeten jashtë botës së aktiviteteve të rregulluara ekonomike dhe marrëdhënieve të mbrojtura të punës.

Deri më tani, kemi gjetur motivet e shoqërisë dhe studiuesve në lidhje me ekonominë nëntokësore. Tjetra, ne diskutojmë rolet e qeverisë në ekonominë nëntokësore. Politikanët kanë efekt në ekonominë nëntokësore përmes legjislacionit dhe krijimit të rregullave (të tilla si, kushtet e punës, shkalla e taksave, dënimet, sigurimet shoqërore etj.) të cilat çojnë

në kufizimin ose shtrirjen e ekonomisë nëntokësore. Radulescu dhe Stimmelmayer [2010] shpjegojnë pse politikanët duhet ta vërejnë këtë pjesë të ekonomisë:

- Rritja e barrës fiskale mund të shkaktojë rritjen e ekonomisë nëntokësore dhe në mënyrë implicite, ul bazën për taksat dhe sigurimet shoqërore [Olson, 2008]. Rezultati mund të jetë një cikël i dëmtuar me një rritje të deficitit buxhetor ose taksave, dhe kjo gjithashtu shkakton një shtim të mëtejshëm të ekonomisë nëntokësore që përfundimisht mund të çojë në zbutjen e ekonomisë dhe dobësimin e bazës sociale të angazhimeve kolektive;
- Me një masë të lartë të ekonomisë nëntokësore, politika ekonomike do të bazohet në treguesit "zyrtarë" fals (të tilla si papunësia, forca zyrtare e punës, të ardhurat, konsumi) ose në tregues me madhësi të pasaktë;
- Efektet e rritjes së ekonomisë informale mbi ekonominë zyrtare duhet të jenë shënuar.

Për shkak të më shumë përfitimeve të aktiviteteve informale, një ekonomi informale në rritje tërheq punëtorë vendas dhe të huaj jashtë ekonomisë zyrtare dhe bën më shumë konkurrencë për kompani të tilla. Nga ana tjetër, të paktën dy të tretat e të ardhurave nga ekonomia informale shpenzohen menjëherë në sektorin zyrtar dhe ka një efekt pozitiv në ekonominë zyrtare [Radulescu dhe Stimmelmayer, 2010; Schneider, 1998].

Frey dhe Schneider [2000] tregojnë se si ekonomia informale mund të ndikojë në bashkëveprimin e qeverisë dhe shoqërisë. Ata shpjegojnë se ekonomia informale tregon kënaqësinë e shoqërisë nga qeveria ose me fjalë të tjera, ajo është një tregues i një gjendje jo të shëndetshme midis shoqërisë dhe qeverisë. Nëse tatimpaguesit nuk janë të kënaqur me shërbimet publike që marrin për kontributet e tyre, ata do të kërkojnë të mbajnë ekuilibrin duke kryer aktivitete informale.

3.1.5.ARSYET E EKONOMISË INFORMALE

Në përgjithësi, çdo ndërhyrje e qeverisë në strukturën e tregut (taksat, tarifat, rregulloret, etj) mund të konsiderohen si shkak kryesor i ekonomisë informale. Këto ndërhyrje ndikojnë në vendimet e një grupi të caktuar njerëzish (p.sh. të mos kryejnë disa të ardhura të tyre të tatueshme, rritje në transaksione "para në dorë" etj). Faktorët konkret që drejtpërdrejt ose indirekt kontribuojnë në rritjen e madhësisë së ekonomisë informale janë të ndryshëm, por sipas Schneider dhe Enste (2000) më të rëndësishme janë:

- I. “Rritja e barrës së taksave dhe kontributeve të sigurimeve sociale të kombinuara me rritjen e densitetit dhe intensitetit të rregulloreve në ekonominë formale, veçanërisht në tregjet e punës,
- II. Ulja (e detyruar) e kohës javore të punës, pensionit të mëparshëm dhe rritjen e shkallës së papunësisë,
- III. Rënia afatgjatë e virtytit qytetar dhe besnikëria ndaj institucioneve publike e kombinuar me një moral të taksave në rënie”.

Këto janë çështje shumë të përgjithshme, që kanë të bëjnë me shumë aktivitete. Më specifik është informacioni në lidhje me përcaktuesit e ekonomisë informale jepet duke ndjekur klasifikimin, e cila është e bazuar në Schneider et al. (2010b) dhe Schneider dhe Enste (2000).

- BARRA TATIMORE DHE SIGURIMI I KONTRIBUTIT SOCIAL

Pothuajse në të gjitha studimet ngarkesat e kontributit tatimor dhe të sigurimeve sociale konsiderohen si shkaqet kryesore të rritjes së ekonomisë informale. Kjo ngarkesë ndikon në shpërndarjen e kohës midis punës dhe kohës së lirë dhe gjithashtu rrit furnizimin e punës në ekonominë informale. Zbritjet në rritje nga paga në formën e taksave dhe kontributet e sigurimit social rrisin diferencën midis kostove të punës dhe pagave neto në ekonominë zyrtare. Gjithashtu rrit stimuj për të punuar në ekonominë informale, ku kjo diferencë është e barabartë me zero.

Nuk është e thjeshtë të përcaktohet matja e tatimit, për shkak të sisteme të ndryshme midis vendeve. Prandaj, duhet të përdorim disa ndryshore *proxy* për të shprehur madhësinë e barrës tatimore në një vend të caktuar. Në një hulumtim të mëparshëm, analizat empirike tregojnë se variablat e mëposhtëm (lidhur me taksat) kanë një ndikim të forte në madhësinë e ekonomisë informale:

4. Barra totale e drejtpërdrejtë e taksave (përfshirë kontributet e sigurimeve sociale),
5. Barra totale indirekte e taksave,
6. Kompleksiteti i sistemit tatimor.

Koeficientët e vlerësuar atribuojnë në ndikimin më të rëndësishëm të ngarkesës së tatimit të drejtpërdrejtë, i ndjekur nga kompleksiteti i sistemit tatimor. Si variablat konkrete mund të përdorim këto: taksat direkte dhe indirekte si pjesë e taksës totale të të ardhurave; ose shpenzimet qeveritare si përqindje e PBB-së.

- INTENSITETI I RREGULLOREVE

Rregulloret e qeverisë përfshihen në grupin e faktorëve, të cilët krijojnë stimuj që njerëzit të hyjnë në sektorin joformal. Këto matje zakonisht përfshijnë rritjen e shërbimeve sociale, por në këmbim të shkeljes së strukturës së tregut. Kur mendojmë p.sh. pengesat tregtare, paga minimale, kuotat ose kufizimet e punës për të huajt, kuptojmë që të gjitha këto rregullore shkelin strukturën e tregut (perms rritjes së kostos së punës). Si pasojë prodhojnë një hendek për zgjerimin e ekonomisë jozyrtare.

Përsëri provat empirike konfirmojnë këtë hipotezë, p.sh. Johnson, Kaufmann dhe Shleifer (1997) zbulojnë se vendet me rregullore më të përgjithshme përballen me një madhësi më të madhe të ekonomisë informale (si një pjesë e PBB-së).

Matja e intensitetit të rregulloreve qeveritare (numri i njerëzve që punojnë në ekonominë jozyrtare, për shkak të kufizimeve që prekin biznesin dhe tregun e punës) është një detyrë

sfiduese. Mund të përdoren disa indekse siç është biznesi i Fondacionit Heritage ose liria ekonomike dhe indeksi rregullues i cilësisë së Bankës Botërore.

- SHËRBIMET E SEKTORIT PUBLIK

Sa më e lartë të jetë pjesa e ekonomisë informale në ekonominë e përgjithshme, aq më të ulëta janë të ardhurat e shtetit, të cilat si pasojë ulin cilësinë e mallrave publike (p.sh. infrastruktura) dhe shërbimet. Përndryshe mund të çojë në një rritje të barrës tatimore ose në kombinim të të dyjave, d.m.th. norma të larta të taksave dhe cilësi e ulët ose sasi e pamjaftueshme e mallrave dhe shërbimeve publike. Dhe përsëri kjo çon në stimuj më të fortë për të marrë pjesë në ekonominë informale.

Matja e cilësisë së shërbimeve të sektorit publik është një detyrë e vështirë, por mund të përdorim treguesin e qeverisë së Bankës Botërore të efektivitetit. E njëjta mat cilësinë e shërbimeve publike dhe civile dhe shkallës së pavarësisë nga politika. Po ashtu tregon cilësinë e formulimit të politikave dhe besueshmërinë e qeverisë në këtë rëndësi.

- EKONOMIA FORMALE

Gjendja e ekonomisë formale është thelbësore për të vendosur nëse do të punojë brenda sektori joformal apo jo. Në një ekonomi të shëndetshme dhe prosperuese, ku njerëzit të kenë mundësi për të marrë një punë me cilësi të lartë me pagë të mirë, motivimi për të marr pjesë në ekonominë joformale është mjaft e ulët. Në të kundërt, në një ekonomi që shkon përmes recesionit, përballja me një rritje të papunësisë, inflacionit të lartë etj., shumë më tepër ka të ngjarë që njerëzit të duan të kompensojnë humbjet përmes aktiviteteve shtesë joformale.

Për të shprehur situatën e ekonomisë formale mund të përdorim variabla si p.sh. shkalla e papunësisë; shkalla e inflacionit (deflatori i PBB-së); ose hapja tregtare (tregtia ndërkombëtare si përqindje e PBB-së).

- TRANSFERET SOCIALE

Sistemi i mirëqenies sociale në formën e një përparimi të lartë në tatim dhe rrjedhimisht rishpërndarja çon në dekurajime të forta për të punuar në ekonominë formale. Veçanërisht individët me pagesa të larta janë të motivuar në mënyrë të konsiderueshme për të marrë pjesë në ekonominë informale, për shkak të të ardhurave shumë më të larta. Ata gjithashtu mund të marrin transferime sociale, ndërsa punojnë në ekonominë joformale. Një gjë e tillë mund ta matet nga disa variabla të tilla si madhësia e tarifave marginale të taksave.

3.1.6. PASOJAT E EKONOMISË INFORMALE

Siç u përmend, ekzistojnë disa përkufizime për ekonominë nëntokësore dhe nuk është e thjeshtë për të zgjedhur një përkufizim si më të plotë dhe të pranuar. Por sido që të jetë e përcaktuar, është e qartë se ekonomia nëntokësore është një koncept i rëndësishëm pasi është e pamundur të shihni pamjen e plotë dhe të madhe të ekonomisë pa marrë parasysh ekonominë nëntokësore, për shkak të humbjeve të konsiderueshme financiare të shkaktuara nga evazioni dhe shmangia e taksave.

Sidoqoftë, është e padrejtë të thuhet se ekonomia nëntokësore është plotësisht shkatërruese ose nuk duhet të konsiderohet i gjithë sektori jozyrtar si një fenomen negativ nga pikëpamja ekonomike. U diskutua që disa nga aktivitetet nëntokësore kanë ndikim të dobishëm në mirëqenien sociale.

Ekonomia nëntokësore ka gjithashtu disa efekte pozitive në ekonomi të tilla si, shtimi i fuqisë konkurruese në ekonomi, krijimi i vendeve të punës dhe sigurimi i veprimtarisë ekonomike, disa efekte ekonomike përfshijnë uljen e kostos, sigurimin e burimeve për ekonominë zyrtare, sjelljen e dinamizmit në ekonomi dhe të qenit siguri e sistemit socio-ekonomik dhe ekuilibrit shoqëror (Dell'Anno, 2007; Dell'Anno et al., 2007; Frey dhe Schneider, 2000; Schneider dhe Enste, 1998; Tahmasebi dhe Rocca, 2015).

Sidoqoftë, nuk duhet të harrojmë efektet negative të ekonomisë nëntokësore në ekonomi si vendosja e më shumë taksave nga të njëjtat shtjellime. Në tërësi, është e qartë se qeveritë preferojnë që individët të marrin pjesë në aktivitetet zyrtare sesa në aktivitetet e sektorit joformal të ekonomisë. Meqenëse ekzistojnë lloje të ndryshme të aktiviteteve nëntokësore dhe është vështirë të përgjithësohet ndikimi, ka të ngjarë që aktivitetet e paligjshme të jenë të pafavorshme në ndikimet totale. Këtu, disa nga efektet pozitive dhe negative të ekonomisë nëntokësore demonstrohen dhe diskutohen në vijim.

Andaj, nuk është e drejtë të shënjojmë të gjithë sektorin jozyrtar si një fenomen negativ (nga pikëpamje ekonomike), me që disa nga aktivitetet e ekonomisë informale kanë një ndikim pozitiv në mirëqenien sociale. Por zakonisht ekonomia është më mirë nëse ekziston një pjesëmarrje individuale në ekonominë formale sesa në sektorin informal. Sidoqoftë, është shumë më pak e qartë nëse është më mirë të kalosh plotësisht një aktivitet të caktuar ose të bëjeni atë në ekonominë informale. Meqenëse ekzistojnë lloje të ndryshme të këtyre aktiviteteve, është e vështirë të përgjithësohet ndikimi, por është e mundshme që vetëm aktivitetet e paligjshme të kenë një ndikim të keq në total.

- **EFEKTET DHE NDIKIMET NEGATIVE TË EKONOMISË NËNTOKËSORE**

Është e qartë se ekonomia nëntokësore ka disa ndikime negative të cilat mund të diskutohen nga aspekte të ndryshme ekonomike. Çështja e parë e rëndësishme ka të bëjë me pabarazinë. Më qartë, fakti që disa individë blejnë mallra dhe shërbime me çmime të prekura nga taksa e vendosur nga qeveria ndërsa të tjerët mund të blejnë mallra ose shërbime të ngjashme por më të lirë të prodhuara nga ndërmarrjet nëntokësore, e bën sistemin ekonomik më pak të drejtë. Bëhet më domethënëse kur e dimë që të gjithë këta individë përfitojnë nga shërbimet qeveritare dhe ata që veprojnë në ekonominë zyrtare paguajnë taksa, ndërsa ata që veprojnë në ekonominë nëntokësore nuk bëjnë një gjë të tillë.

Eilat dhe Zinnes [2000] prezantojnë disa ndikime negative në ekzistencën e ekonomisë nëntokësore e cila mund të konsiderohet si probleme makroekonomike, mikroekonomike ose sociale. Një nga pasojat kryesore makroekonomike është ulja e të ardhurave nga taksat. Është e qartë se rritja e ekonomisë nëntokësore do të thotë tkurrje e ekonomisë zyrtare. Në një vend, kur një pjesë e konsiderueshme e ekonomisë shkon në nëntokë, kjo shkakton humbje tatimore dhe të ardhurat nga taksat përfundimisht do të fillojnë të bien.

Nga ana tjetër, pasi që ndërmarrjet nëntokësore nuk përmbushin detyrimet e tyre për të siguruar të hyra plotësuese, qeveria është e detyruar të rrisë normat e taksave (ndërsa, ajo gjithashtu ka uljen e të ardhurave nga taksat) për ata që paguajnë taksat dhe ky veprimi e bën edhe më të vështirë për kompanitë që të punojnë në ekonominë formale. Nga një pikëpamje pesimiste, kjo "spirale e egër" e cila është bërë nga rritja e normës së taksave për sigurimin më shumë të ardhura nga taksat në një dorë dhe evazioni fiskal i kompanive për shkak të rritjes së taksave nga ana tjetër, mund të çojë në një kolaps të të gjithë sistemit dhe qeverisë. Përkundrazi, është gjithashtu e mundshme që qeveria të përfundojë me më pak të ardhura nga taksat e nevojshme për të parandaluar vështirësitë makroekonomike.

Një ekonomi e madhe nëntokësore mund të dekurajojë investimet e huaja direkte në një vend sepse investimet e huaja direkte zakonisht shoqërohen me aktivitete më të kontrolluara dhe taksuara. Në këtë rast, qeveria mund të marrë dy qasje të ndryshme: Njëra po hyn në borxhe dhe tjetra po fiton. Pas hyrjes në borxhe, qeveria tërheq investime efikase të sektorit privat në vetvete që do të ndikonte negativisht në investimet e sektorit privat për shkak të efektit të grumbullimit.

Përveç kësaj, kjo strategji do të rrisë çmimet e bonove dhe normat e interesit. Normat e inflacionit gjithashtu do të rriten dhe vendi do të përballet me më shumë probleme. Efekti i qasjes së dytë, së monedhë, është e njëjtë. Sidoqoftë, mungesa e të ardhurave është një shkak serioz i problemeve në financim të të gjitha aktiviteteve qeveritare siç janë pagat, shërbimet publike dhe të mirat, pensionet etj.

Një ndikim tjetër negativ i ekonomisë nëntokësore është shtrembërimi i statistikave zyrtare (shtrembërimi i situatës aktuale, madhësisë dhe shpërndarjes). Me fjalë të tjera, madhësia e madhe e aktiviteteve nëntokësore prish plotësisht treguesit ekonomikë dhe shkaktojnë pasaktësi në matjet e disa kritereve të rëndësishme ekonomike përfshirë: statistikave të ardhurave kombëtare, normat e rritjes, barra tatimore, shkalla e papunësisë, produktiviteti, etj.

Qeveritë ndjekin ndryshimet në disa nga këto kritere për të përcaktuar politikën, por, pasaktësia në madhësinë e tyre e shkaktuar nga ekonomia nëntokësore mund të prishë vendimet makro politike. Si shembull, të ardhurat kombëtare mund të rriten më shpejt sesa tregojnë statistikave ose barra tatimore mund të jetë e ndryshme nga vlerësimet zyrtare. Si pasojë, PBB i matur për frymë nuk do të ishte më një masë e besueshme për standardin e jetesës.

Për më tepër, vlerësimet e normave të rritjes janë të dyshimta dhe lajmet zhgënjyese të rënies në produktivitet (d.m.th. në raportin e PBB-së për punëtor) mund ose nuk reflektojnë saktë " gjendja e vërtetë" të ekonomisë. Është e mundshme që produktiviteti i matur të ketë rënë ndërsa produktiviteti "i vërtetë" jo i matur plotësisht është ose i qëndrueshëm ose në rritje.

Në një shembull tjetër, rritja e shkallës së papunësisë mund të jetë si pasojë e një uljeje në përgjithësi e punësimit ose lëvizjes së burimeve njerëzore nga aktivitetet zyrtare në aktivitetet nëntokësore. Por, pasi madhësia e ekonomisë nëntokësore nuk kapet siç duhet nga zyra e statistikave, politikave që qeveria vendos mund të jenë të gabuara.

Nëse makro-politikave janë joefikase, informacioni për situatën ekonomike nuk do të jetë shumë i besueshëm. Gjithashtu, mund të konsiderohet se shpërbërja e normave shoqërore është një pasojë makro-shoqërore e ekonomisë nëntokësore. Mosrespektimi i institucioneve zyrtare, normave dhe ligjit i mbështetur nga korrupsioni mund të çojë në një deficit të konsiderueshëm të legjitimitetit të rendit shoqëror aktual. Megjithatë, është e diskutueshme nëse ky "moral i keq" është pasojë apo shkak i ekonomisë nëntokësore.

Mos efikasiteti në alokimin e burimeve mund të jetë një ndikim i dukshëm i pafavorshëm mikroekonomik i ekonomisë nëntokësore. Si shembull, kompanitë nëntokësore, pasi që nuk paguajnë taksa dhe nuk u binden rregulloreve zyrtare, mund të ofrojnë paga më të larta që është avantazh i padrejtë ndaj tregut të punës. Në mënyrë të ngjashme, përparësitë e tyre në tregun e mallrave (ose shërbimeve) janë për shkak të kostove më të ulëta (pa taksa për blerësin). Në anën tjetër, këto kompani pasi që nuk regjistrohen duken shumë të pabesueshëm. Prandaj, investimet do të ishin me shumë mundësi të shpërqendruar nga firma të tilla. Kjo do të thotë që kompanitë nëntokësore janë ose firma të vogla (pa nevojën e investimeve të larta) ose firma të mëdha (të cilat që janë të regjistruara, por kanë raportim të gabuar të rezultateve).

Duhet të konsiderohet se kostot e drejtimit të këtyre kompanive zvogëlohen për shkak të shmangies së rregulloreve zyrtare, taksave, licencimet, që në fakt është një tjetër problem mikroekonomik lidhur me ndërmarrjet nëntokësore.

- EFEKTET DHE NDIKIMET POZITIVE TË EKONOMISË NËNTOKËSORE

Pasojat pozitive dhe ndikimet e ekonomisë nëntokësore nuk diskutohen plotësisht dhe në mënyrë të përkryer si ato negative. Siç u përmend më herët, aktivitetet nëntokësore mund të jenë ose të ligjshme ose të paligjshme, por, është e qartë se vetëm aktivitetet ligjore të ekonomisë nëntokësore duhet të merret parasysh kur diskutohet për efektet pozitive të ekonomisë nëntokësore.

Disa ekonomistë dhe studiues besojnë se aktivitetet nëntokësore i përgjigjen kërkesës së mjedisit ekonomik për shërbime të vogla dhe prodhim. Kjo hipotezë nënkupton që aktivitetet nëntokësore krijojnë një atmosferë sipërmarrëse dhe më shumë konkurrencë të cilat çojnë në efikasitet më të lartë dhe çmime më të ulëta në sektorin zyrtar. Nga ana tjetër, të ardhurat nëntokësore sigurojnë burime financiare dhe bëjnë të mundur shtrirjen e tregut dhe krijojnë vende të reja pune [Asea, 1996]. Ekziston edhe

një ide tjetër që mundësia e zgjedhjes midis ekonomisë formale dhe asaj nëntokësore mund të kontribuojë në një potencial më të lartë për rritjen ekonomike.

Një efekt i konsiderueshëm pozitiv i ekonomisë nëntokësore lidhet me punësimin. Ekonomia nëntokësore ka një ndikim të rëndësishëm në punësim, veçanërisht gjatë recesionit ose në fazat e hershme të transformimit (kthimi nga një vend në zhvillim në një të zhvilluar). Besohet se gjatë kësaj periudhe, shumica e njerëzve që punojnë në sektorin nëntokësor janë ata që nuk mund të gjenin një vend pune në ekonominë formale [Eilat and Zinnes, 2000]. Nga ana tjetër, burimet njerëzore mund të trajnohen dhe të fitojnë aftësitë kryesore të nevojshme për vendet e punës në sektorin nëntokësor.

Një ndikim tjetër pozitiv është se pjesa më e madhe e parave të fituara nga aktivitetet nëntokësore shpenzohen në sektorin zyrtar. Kështu, një pjesë e konsiderueshme (afërsisht 66 përqind) sipas Schneider [2002, 2007]; Schneider dhe Enste [2002]) e humbjes së të ardhurave tatimore do të kthehen në ekonominë zyrtare përmes konsumit etj. Për më tepër, të ardhurat e tregut nëntokësor mund të përmirësojnë standardet e jetës në familjet me të ardhura të ulëta të cilat mund të rrjedhimisht të ulin korrupsionin dhe stimujt për të marrë pjesë në aktivitetet e paligjshme të ekonomisë nëntokësore. Në këtë drejtim, Schneider [2007] shpjegon se pse një qeveri mund të mos jetë e interesuar të kufizoj aktivitetet nëntokësore. Ai deklaron se të ardhurat e fituara në ekonominë nëntokësore rrisin standardi i jetesës e më së paku 1/ 3 të popullatës. Përveç kësaj, njerëzit që punojnë në ekonominë nëntokësore kanë më pak kohë për të gjëra të tilla si shkuarja në demonstrata, etj. Për më tepër, midis 40% dhe 50% të aktiviteteve nëntokësore kanë një karakter plotësues, që do të thotë se krijohet vlera shtesë e shtuar, e cila për pasojë rrit PBB-në (të përgjithshme).

Nga ana tjetër, shumica e emigrantëve në vendet e zhvilluara nuk mund të gjejnë lehtësisht një punë në tregjet zyrtare, por, tregu nëntokësor mund t'u japë atyre një shans për t'u integruar me shoqërinë dhe si pasojë të gjejnë një punë në tregun zyrtar. Këto janë disa arsye që deklarojnë pasojat pozitive të ekonomisë nëntokësore të cilat inkurajojnë qeveritë të bëjnë luftë serioze dhe debatuese me këtë treg.

- EFEKTET NË EKONOMINË ZYRTARE

Ekonomia nëntokësore mund të ketë ndikime pozitive dhe negative në ekonominë zyrtare ose të regjistruar. Schneider dhe Enste [2000] besojnë se studimet teorike dhe empirike potencojnë hendekun e shpjegimit se si përfundimisht një rritje në ekonominë nëntokësore ndikon në rritjen ekonomike.

Në njërën dorë, Adamand Ginsburgh (1985), Tedds (1998), Giles [2000], Tedds and Giles[2002], Chaudhuri dhe Schneider (2003), Alan dhe Gmez-Antonio (2003) vlerësojnë marrëdhëniet pozitive midis ekonomisë formale dhe informale; nga ana tjetër, Frey dhe Weck Hannemann (1984), Loayza [1996], Kaufmann dhe Kaliberda (1996), Eilat and Zinnes [2000], Dell'Anno [2003], Dell'Anno dhe Schneider (2004), Dell'Anno, Antonio dhe Pardoand (2007) dhe Ene dhe Stefanescu [2011] konsiderojnë një marrëdhënie të zhdrejtë midis tyre.

Ndikimet e ekonomisë nëntokësore bëhen shumë të konsiderueshme në hartimin e procesit të politikave. Një ekonomi e lartë nëntokësore rezulton në kritere makroekonomike zyrtare jo të besueshme siç janë shkalla e papunësisë dhe niveli i të ardhurave. Vendimet e politikave ekonomike të marra bazuar në këto të dhëna zyrtare të pasakta makroekonomike ka të ngjarë të jenë joefektive. Përkundrazi, është e mundshme që ekonomia nëntokësore mund të sigurojë një mjedis sipërmarrës, të krijojë tregje të reja, rris efikasitetin dhe përfundimisht, stimuloj rritjen e ekonomisë zyrtare [Buehn dhe Schneider, 2009; O' g'unc, dhe Yilmaz, 2000]. "

Sipas pikëpamjes neoklasike të paraqitur më herët, sektori i nëntokës ofron një ekonomi dinamike me frymë sipërmarrëse e cila rrit konkurrencën në treg, efikasitetin dhe burimet financiare. Rrjedhimisht, këto rrisin rritjen ekonomike të ekonomisë zyrtare [Asea, 1996].

Përkundrazi, Loayza [1996] shprehet se në ekonominë ku është ngarkesa e taksave ligjore më e lartë se barra optimale e taksave dhe kur zbatimi i pajtueshmërisë është shumë i dobët, rritja e madhësisë relative të ekonomisë nëntokësore zvogëlon rritjen

ekonomike të sektorit formal. Ai gjithashtu beson se rritja e aktiviteteve nëntokësore mund të ulë taksën dhe të ardhurat e qeverisë të cilat rrjedhimisht mund të zvogëlojnë investimet në infrastrukturën publike që janë elementet themelore të rritjes ekonomike. Në tërësi, nuk ka konsensus mbi marrëdhëniet midis rritjes së ekonomisë nëntokësore dhe rritjes së ekonomisë zyrtare (Schneider [2007]).

Është e konsiderueshme që ulja e shkallës së taksës ose barrës tatimore e vetme nuk mund të rris taksën e të ardhurat. Sepse ka më shumë faktorë të tjerë (të tillë si ndëshkimi, zbatimi i legjislacionit etj.) të cilat mund të rrisin ose ulin motivet për të qëndruar në aktivitetet nëntokësore ose jo dhe si pasojë, të ardhurat nga taksat do të ulen ose rriten.

3.1.7. TREGUESIT E EKONOMISË INFORMALE

Për të matur ndryshimet në madhësinë e ekonomisë informale, Schneider et al. (2010b) ka përfshirë disa ndryshore që korrespondojnë me pasojat e përmendura më lart:

- **Treguesit monetarë:**

Supozohet se një pjesë e madhe e transaksioneve në ekonominë informale janë vetëm në para të gatshme apo kesh. Arsyeja për këtë është që mjetet monetare e përdorimit të instrumentit të vetmit, i cili është i pashtershëm (nuk është i regjistruar në mënyrë të qartë). Për të matur këtë efektiv, përdoren matëse monetare si p.sh. $M0 / M1$, ku $M0$ korrespondon me monedhën jashtë bankave dhe $M1$ deri $M0$ plus depozitat; ose $M0 / M2$, ku $M2$ korrespondon me termin $M1$ plus dhe depozitat e të tjerëve.

- **Tregu i punës:**

Meqenëse ekonomia informale është e lidhur fort me tregun e punës, është e qartë që treguesit apo indikatorët e situatës mund të futen në listën e ofruesve të shërbimeve. Një nëngrup njerëzish që ekziston në mënyrë të konsiderueshme në

aktivitetet e ekonomisë informale të mos tregojnë për gjenerimin e një pune në sektorin formal dhe për këtë ata mund të largohen nga fuqia punëtore. Variablat korresponduese mund të krijojnë: Shkallën e suksesshme të themelimit të fortë, e cila është pjesa më e madhe e popullsisë që është ekonomikisht aktive dhe ofron shërbime më shumë për një periudhë kohore konkrete për popullsinë në moshën e punës (15-65 vjet); ose norma e rritjes së shkallës së fuqisë punëtore totale, e cila është popullsia që ofron aktivitet ekonomike të punës.

- **Gjendja e ekonomisë formale:**

Aktivitetet e ekonomisë informale japin në mënyrë efektive gjendjen zyrtare të ekonomisë. Disa nga këto efekte janë mjaftë të dukshme, p.sh. sa më e lartë madhësia e ekonomisë joformale aq më të ulëta të hyrat tatimore, kështu që çon në ulje të shërbimeve qeveritare, që nënkupton dhe PBB më e ulët. Variablat matëse për këtë janë si më poshtë:

- ✓ PBB për kokë banori mbi barazinë e fuqisë blerëse; ose
- ✓ shkalla vjetore e rritjes së PBB-së për kokë banori

3.1.7.1. PËRZGJEDHJA E INDIKATORËVE

Dell'Anno et al (2003; 2007), përdorën PBB-në reale, raportin e pjesëmarrjes së forcës së punës dhe monedhës në qarkullim jashtë bankave si treguesit për të vlerësuar ekonominë nëntokësore në tre vendet mesdhetare duke përdorur qasjen e MIMIC. Në një studim tjetër, u zgjodhën indeksi i PBB-së Reale, Shkalla e Aktivitetit të Popullsisë dhe pjesa e M1 në M2 si tregues për vlerësimin e ekonomisë nëntokësore të Rumanisë [Ene dhe Stefanescu, 2011]. Buehn dhe Schneider zgjodhën indeksin e vëllimit të PBB-së dhe agregatin monetar M1 si treguesit për vlerësimin e ekonomisë nëntokësore në Francë [Buehn dhe Schneider, 2008].

Gerxhani [2004] shpjegon se ka ndryshime të mëdha midis rëndësisë së aktiviteteve nëntokësore në vendet e zhvilluara dhe ato në zhvillim. Në vendet në zhvillim këto aktivitete identifikohen me të ardhura të ulëta, duke mos pasur ndonjë kapacitet akumulimi, ndërsa në vendet e zhvilluara mundësitë e akumulimit dhe të ardhurave shpesh janë të krahasueshme me aktivitetet zyrtare. Ajo më tej shpjegon se arsyet e pjesëmarrjes në ekonominë nëntokësore ndryshojnë midis këtyre vendeve; Kërkesat për mbijetesë dhe kursimet janë arsye kryesore përkatësisht për pjesëmarrjen në ekonominë nëntokësore në vendet në zhvillim dhe ato të zhvilluara. Shuma e kursimit të familjes mund të konsiderohet si tregues i pjesëmarrjes në ekonominë nëntokësore në vendet e zhvilluara.

Sipas asaj që u diskutua më lart në lidhje me treguesit më mbizotërues, në vijim u përzgjedhën treguesit si përfaqësues më të mirë të sasisë së ekonomisë nëntokësore në këtë studim:

1. PBB reale për frymë (GDPC) që është racioni midis PBB reale dhe popullsisë në moshë pune (15-64 vjeç):

$$GDPC = \frac{\text{Vlera e çmimit të tregut të PBB-së} - \text{Deflatori PBB-së}}{\text{Popullsia në moshë pune}} \quad (2.1)$$

2. Raporti i Pjesëmarrjes së Fuqisë Punëtore (LFP) që është raporti midis forcës totale të punës dhe popullsisë në moshë pune, dhe
3. Norma e kursimit neto të familjeve (HSR)

Të dhënat për të gjitha këto shkaqe dhe tregues janë marrë nga statistikat e OECD baza e të dhënave përmbledhëse [OECD, 2014; 2019].

3.1.8. SEKTORËT E EKONOMISË INFORMALE

Ekzistojnë disa emra për ekonominë nëntokësore siç janë ekonomia e parregulluar, ekonomia nëntokësore, ekonomia e zezë etj. Emri më shpesh i përdorur është ekonomia nëntokësore. Rëndësia dhe karakteristikat e ekonomisë nëntokësore ndryshon nga një vend në tjetrin, por ka edhe disa ngjashmëri.

Për shembull, midis anëtarëve të OECD "praktikat e zeza" dhe motivimet e tyre (shmangia e taksat direkte dhe indirekte dhe sigurimet shoqërore) janë shqetësime të zakonshme. Në vendet lindore përpara reformave drejt një ekonomie tregu, ato dikur kishin të vetat në sektorin privat i cili ishte i njëjtë me ekonominë nëntokësore. Deri në rënien e regjimit komunist dhe ekonomia e planifikuar, këto vende dëshmuar një ekonomi paralele, krejtësisht të paligjshme të quajtur "ekonomi sekondare". Ekonomia dytësore është transferimi i prodhimeve nga sektori zyrtar në sektor jozyrtar. Ekonomia nëntokësore është zhvilluar kështu me anë të kthimit në një parazit të ekonomisë zyrtare. Ky lloj i ekonomisë mbulon mangësitë dhe ngurtësitë e ekonomisë së planifikuar dhe përgjigjet veçanërisht ndaj varfërisë, standardizimit dhe varfërisë dhe cilësisë së produkteve. Nëse ekonomia sekondare është menduar për prodhimin e mallrave që do të konsumohen ose shkëmbehen në tregjet paralele, aktivitetet nëntokësore kanë të njëjtat forma të larmishme si ato në vendet e industrializuara [Kureshietal., 2009].

Gjendja e përgjithshme ekonomike është heterogjene midis vendeve në zhvillim. Në këto vende, ekonomia jozyrtare është mënyra dominante e prodhimit dhe përcakton nivelin e zhvillimit. Shpesh thuhet se ekonomitë e pazhvilluara mendohet të jenë "të dyfishta". Në këto vende, mund të bëhet dallimi midis dy formave themelore të ekonomisë nëntokësore:

1. Një formë primitive që përfshin aktivitete që vijnë direkt pas aktiviteteve shtëpiake si vetë-prodhimi bujqësor dhe gjithçka që përfshin.
2. Forma tjetër përfshin aktivitete artizanale, tregtare, etj.

Përhapja e këtyre aktiviteteve kryhet brenda kornizës së ligjit dhe shtetit të mospërfilljes së kontrollit, ku autoritetet publike lokale i tolerojnë këto aktivitete sepse ato thithin fuqinë punëtore dhe zvogëlojnë varfërinë [Radulescu dhe Stimmelmayer, 2010].

Nga sa u diskutua më sipër, është e qartë se dhënia e një përkufizimi të saktë për ekonominë nëntokësore është e vështirë. Kjo është kryesisht për shkak të kompleksitetit të këtij fenomeni dhe për faktin se ekonomia nëntokësore është si "ujë i rrjedhshëm": ajo përshtatet lehtësisht me tëndryshimet brenda një sistemi ekonomik, fiskal, gjyqësor ose moral [Mogensen et al., 1995].

Sidoqoftë, është thelbësore të identifikohen përkufizimet e plota të ekonomisë nëntokësore për të përcaktuar shkaqet për rritjen e tij dhe për të analizuar implikimet e saj për një gamë të gjerë të çështjeve shoqërore dhe politike. Janë ndërmarrë përpjekje të mëdha për të bërë dallimin midis lloje të ndryshme të ekonomisë nëntokësore për t'i identifikuar ato dhe për të krijuar metoda operacionale për vlerësimin e madhësisë, karakteristikave, përbërjes dhe rritjes së tyre. Autorë të ndryshëm që adresojnë pyetje të ndryshme kanë përdorur një larmi të përkufizimeve alternative të ekonomisë nëntokësore dhe kjo ka çuar në kritikën se ajo është "një koncept jashtëzakonisht i paqartë" i cili "fsheh analizën e çështjeve qendrore dhe është joproduktiv" [Peattie, 1987]. Si një klasifikim, mund të dallojmë katër sektorë të veçantë në ekonominë nëntokësore të cilat prezantohen më tej.

- EKONOMIA E PALIGJSHME/ILEGALE

Ekonomia e paligjshme përfshin të ardhurat e prodhuara nga ato aktivitete ekonomike të ndjekura në kundërshtim me statutet ligjore që përcaktojnë fushën e formave të ligjshme të tregtisë. Pjesëmarrësit e ekonomisë së paligjshme janë të angazhuar në prodhimin dhe shpërndarjen e mallrave dhe shërbimet të ndaluara. Nga perspektiva e zhvillimit ekonomik, aktivitetet më të rëndësishme ilegale janë prodhimi i paligjshëm i substancave të ndaluara të tilla si droga dhe shërbimet ilegale të tilla si këmbimi valutë në tregun e zi ose ilaçit në tregun e zi. Prodhimi i paligjshëm, siguron burim fitimprurës i të ardhurave që konkurron

drejtpërdrejt me prodhimin e kulturave të tjera të parave të gatshme. Përkundrazi, këtyre prodhimeve ilegale u mungon qëndrueshmëria dhe përgjegjësia e politikave, ligjeve dhe institucionet ekonomike që përndryshe mund të shërbejnë për të lehtësuar procesin e zhvillimit. Nga ana tjetër, ekzistenca e transaksioneve të paligjshme të monedhës në tregun e zi ndikon në procesin e zhvillimit duke ulur kostot e transaksionit për marrjen e valutave të huaja dhe sigurimin e mbrojtjes ndaj luhatjeve të vlerës së monedhës vendase.

- EKONOMIA E PA RAPORTUAR

Ekonomia e pa raportuar përbëhet nga ato aktivitete ekonomike që anashkalojnë ose shmangin rregullat fiskale të vendosura institucionalisht, të kodifikuara në kodin tatimor. Një masë përmbledhëse e ekonomisë së pa raportuar është shuma e të ardhurave që duhet të raportohet në organin tatimor por nuk raportohet. Këto aktivitete të pa raportuara shkaktojnë “hendek tatimor”, i cili është ndryshimi midis shumës së të ardhurave nga taksat që autoritetet fiskale presin të grumbullojnë dhe shumës së të ardhurave nga taksat që në të vërtetë janë mbledhur.

Madhësia dhe rritja e të ardhurave të pa raportuara dhe hendeku tatimor ndikojnë në madhësinë e deficiteve buxhetore, borxhin publik dhe politikën e reformës së taksave si pasojë e të cilave, qeveria mund të ndryshojë politikën dhe rregulloret e saj. Kjo mund të jetë një arsye që qeveria e rrit shkallën e taksave ose dënimet e evazionit fiskal. Pa njohuri empirike të madhësisë dhe rritjes së të ardhurave të pa raportuara, është e vështirë të përcaktohet se kush janë fituesit dhe humbësit nga ndryshimet e një politike të tillë. Kjo pjesë e ekonomisë nëntokësore është një problem real në vendet në zhvillim me autoritet fiskal të dobësuar i cili duhet të zhvendosë një barrë më të madhe të mbledhjes së të ardhurave te politika monetare.

A janë të qarta pasojat e ekonomisë së pa raportuar në nivelin mikroekonomik? Besohet se pjesëmarrësit në ekonominë e pa raportuar përballen me një konfigurim të ndryshëm të çmimeve relative për të dy inputet dhe rezultatet, pra, ato përballen me kosto të ndryshme transformimi dhe transaksioni në krahasim me pjesëmarrësit në ekonominë e raportuar. Si pasojë, alokimi dhe shpërndarja do të jenë të dallueshme gjithashtu. Në vendet e zhvilluara, kërkimi mbi të ardhurat e pa raportuara ka qenë stimul i madh për reformën tatimore dhe ka stimuluar thjeshtimin e ligjeve tatimore, uljen e normës së taksave dhe zgjerimin e bazës tatimore për të ulur normat e mospërputhjes dhe për të ulur efikasitetin dhe kostot administrative të sistemit tatimor. Në përmbledhje, ekonomia e pa raportuar ndikon në rregulloret dhe shkalla e taksave të cilat duhet të merren parasysh së bashku në çdo proces të politikëbërjes nga qeveritë dhe shoqatat e lidhura.

- EKONOMIA E PAREGJISTRUAR

Ekonomia e paregjistruar është shuma e të ardhurave të paregjistruara që duhet të regjistrohet në sistemet kombëtare të kontabilitetit sipas rregullave dhe konventave ekzistuese por që nuk regjistrohen. Të ardhurat e paregjistruara përfaqësojnë një mospërputhje midis të ardhurave / prodhimit total dhe shumës aktuale të të ardhurave / prodhimeve të kapura ose të regjistruara nga sistemi statistikor i kontabilitetit i krijuar për të matur aktivitetin ekonomik dhe rritjen ekonomike.

Siç u përmend më herët, ekonomia e paregjistruar përfshin aktivitete dhe shërbime të cilat duhet të regjistrohen por nuk janë ashtu. Për aktivitetet e paregjistruara, një komponent veçanërisht i rëndësishëm në shtetet në zhvillim është prodhimi i cili zhvillohet brenda familjes për konsumimin e tyre. Gjithashtu, shërbimet e paregjistruara ndodhin shpesh në vendet në zhvillim kur ofruesit e shërbimit nuk duan t'i regjistrojnë ato.

Një ekonomi e madhe dhe e ndryshuar me shpejtësi e paregjistruar mund të paragjykojë sistematikisht vlerësimet kryesore të treguesve ekonomik siç janë nivelet e papunësisë, normat e kursimeve, produktivitetin dhe nivelet e çmimeve [McGeeandFeige, 1989].

Meqenëse politika makroekonomike bazohet në mënyrë sistematike nga informacioni i njëanshëm, politikat kanë të ngjarë të prodhojnë rezultate të papritura dhe kundër produktive. Gjithashtu, kërkimi empirik në ekonomi mbështetet pothuajse ekskluzivisht në treguesit makroekonomikë që rrjedhin nga sistemet zyrtare të informacionit kombëtar të kontabilitetit ose vrojtimit. Kështu, çdo mospërputhje sistematike në bazat e të dhënave themelore që lindin nga aktivitetet e paregjistruara do të shtrembërojnë rezultatet e hulumtimit. Vlen të theksohet që aktivitetet dhe shërbimet që prodhohen dhe ofrohen në ekonominë e paregjistruar nuk janë as të paligjshme dhe as joformale.

- EKONOMIA INFORMALE

Ekzistojnë dy mendime rreth përdorimit të parë të termit “sektori informal”; një, në fillim të viteve 1970, sugjeruar nga Hart në një studim rreth Ganës [Hart, 2008], tjetri, në 1972, nga Organizata Ndërkombëtare e Punës në një studim të lexuar gjerësisht mbi Kenia. Sidoqoftë, filli i përbashkët është se këto aktivitete që mund të jenë të ligjshme ose të paligjshme nuk janë regjistruar ose në mënyrë të papërsosur pasqyrohen në sistemet zyrtare të kontabilitetit kombëtar [Adair, 1985; Losby et al., 2002].

Në botën e dyfishtë të aktiviteteve ekonomike në vendet në zhvillim, sektori zyrtar është rezultati i qeverisë për inkurajimin e sipërmarrësve për të aplikuar metoda dhe teknologji të reja të prodhimit në masë dhe për të fituar më shumë përfitime në tregjet e mëdha. Nga ana tjetër, sektori informal përfaqëson vazhdimin e metodave tradicionale të prodhimit të cilat zhvillohen për shkak të vetëpunësimit për të mbështetur popullsinë e varfër të vendeve në zhvillim dhe për të krijuar vende të reja të punës për ta.

Për sektorin informal në shumë vende në zhvillim, duhet të konsiderohet se aktivitetet biznesore dhe posaçërisht ato joproduuese janë aktivitete të shquara brenda strukturës së punësimit. Sistemi i shumëfishtë i çmimeve, i cili është krijuar për të mbështetur grupe me të ardhura të ulëta në shoqëri, luan gjithashtu një rol të rëndësishëm në zhvillimin e sektorit informal. Është e qartë që shumë qeveri kanë aprovuar sektorin informal si një

realitet i pashmangshëm për t'u zvogëluar presionin publik mbi ta. Për më tepër, disa prej tyre kanë përfshirë sigurimin e financave dhe mbështetje jo-financiare për sektorin informal në politikat e tyre afatshkurtra për të zvogëluar shkallën e papunësisë si në vendet në zhvillim ashtu edhe në disa vende të zhvilluara.

Në përkufizimin e mësipërm, Amin [1987] shpjegon se: "sektori informal mund të përcaktohet duke përfshirë ndërmarrjet që kanë një tipar kryesor dhe dominant të përbashkët: mungesa e statusit zyrtar. Me fjalë të tjera, ndërmarrjet dhe individët në sektorin informal veprojnë jashtë sistemit të stimujve ose sigurimeve shoqërore të ofruara nga shteti dhe institucionet e tij."

Në një përkufizim tjetër, ekonomia informale përfshin ato aktivitete ekonomike që anashkalojnë kostot dhe përjashtohen nga përfitimet dhe të drejtat e përfshira në ligje dhe rregullat administrative që mbulojnë marrëdhëniet e pronës, licencimin komercial, kontratat e punës, krimet, kreditimin financiar dhe sistemet e sigurimeve shoqërore. Mund të thuhet gjithashtu se ekonomia informale paraqet të ardhurat e krijuara nga agjentët ekonomikë që veprojnë në mënyrë informale.

Ferry dhe Grey [1987] besojnë se sektori informal përcaktohet në terma të të ardhurave, veprimtaritë e fitimit të cilat i shpëtojnë rregullimit zyrtar dhe kufizimeve të legjislacionit të punës, ku analiza e rolit të shtetit është thelbësore për çdo kuptim të zhvillimit të tij.

Dallimi midis një sektori formal dhe informal bazohet në karakteristikat organizative të marrëdhënieve të shkëmbimit dhe pozicionin e aktivitetit ekonomik në lidhje me shtetin. Në thelb, sektori zyrtar përfshin vetë aktivitetin e qeverisë dhe ato ndërmarrje në sektorin privat i cili njihet zyrtarisht, nxitet, ushqehet dhe rregullohet nga shteti, ndërsa operacionet në sektorin informal karakterizohen nga mungesa e përfitimeve të tilla [Javë, 1975].

Situata e shumë vendeve mund të bëhet më e qartë nën qeverisjen institucionale dhe situatat politike. Në vendet e zhvilluara dhe ato në zhvillim, qeverisja institucionale e zbatueshme mund të rrisë PBB-në formal, ndërsa në të njëjtën kohë të zvogëlojë PBB-në informal. Megjithatë, sektori informal luan një rol të rëndësishëm në vendet në tranzicion. Njohja e shkaqeve të ekonomisë në hije është një tendencë për të kontrolluar aktivitetet e

paligjshme përmes masave të tilla si dënimi, ndjekja penale, rritja ekonomike ose arsimit [Schneider dhe Enste, 2002].

Faktorë të ndryshëm shkaktojnë shtrirjen e ekonomisë informale siç janë: rritja e popullsisë, rritja e urbanizimit, imigrimi, ligjet dhe rregulloret ekonomike dhe sociale, mbikëqyrja dhe menaxhimi i seksioneve prodhuese, efikasiteti dhe rëndësia e tij, paga dhe orari i punës. Katër sektorët e përmendur të ekonomisë nëntokësore të paraqitur më sipër janë përmbledhur në Tabelën 6. Disa nga shkaqet që përdoren më së shpeshti ose efektet e tyre në ekonominë nëntokësore që janë më të analizuar në studime të ndryshme janë renditur në Tabelën 6. Sipas tabelës në vijim, sistemi i taksave (përbëhet nga shkalla e taksave direkte dhe indirekte dhe barra tatimore), papunësia, si dhe shkalla dhe intensiteti i rregulloreve janë shkaqet më të përdorura në vlerësimin e ekonomisë nëntokësore. Do të thotë që shumica e studiuesve besojnë se këta faktorë ndikojnë në mënyrë të konsiderueshme në shtrirjen e ekonomisë nëntokësore dhe vendimi i njerëzve për të punuar në ekonominë nëntokësore.

Tabela3.5. Katër sektorët e ekonomisë nëntokësore (Feige, 1997; Rdulescu, et al., 2010).

		Definimi	Rregullat e thyera institucionale	Aktivitetet	Shembuj dhe pasoja

Ekonomia nëntokësore	Ekonomia ilegale	Tërësia e të ardhurave që gjenerohen nga ato aktivitete ekonomike që shkelin statusin juridik të format legjitime të tregtisë	Prodhimi dhe shpërndarja e paligjshme e mallrave dhe shërbimeve	Aktivitete të paligjshme të tilla si tregtia e paligjshme e barnave, tregu i zi i këmbimit valutator, para pastrim, para të huazuara, bixhozi i paligjshëm, prostitucioni dhe pornografia.	Në lidhje me ilaçet, aktivitetet kriminale, nënshtrimi i stabilitetit të institucioneve.
	Ekonomia pa e raportuar	Tërësia ekonomike e aktiviteteve që shpëtojnë ose shmangin rregullat fiskale siç janë të përcaktuara në kodet fiskale	Statusi fiskal	Të ardhura të pa raportuara nga burime të ligjshme ose të paligjshme	Evazioni fiskal
	Ekonomia e pajegjistruar	Aktivitete që shmangin konventat institucionale që përcaktojnë të kërkesat e nevojshme për raportin tek agjencitë qeveritare për statistikat	Konventa kontabiliste	-	Informacion i shtrembëruar, politika të gabuara makroekonomike

	Ekonomia informale	Aktivitetet ekonomike që shmangin kostot dhe përjashtohen nga të drejtat dhe përfitimet që vijnë së bashku me qiranë, kontrata pune, kredia dhe sigurimet shoqërore	Normat ligjore dhe administrative	Të ardhurat që gjenerohen nga agjentët ekonomikë që veprojnë jo formalisht.	Mungesa e të drejtave dhe përfitimeve
--	--------------------	---	-----------------------------------	---	---------------------------------------

Burimi: Feige (1997); Rdulescu, et al., (2010).

3.2. RISHIKIMI I LITERATURËS RELEVANTE TË LIDHJES MIDIS EKONOMISË INFORMALE DHE TREGUT TË PUNËS

Gjatë dekadës së fundit, interesimi i fundit për marrëdhëniet midis ekonomisë informale dhe nivelit të papunësisë ka nxitur një vlerësim të plotë të llojit të kësaj marrëdhënieje në vende të ndryshme të botës. Literatura ekzistuese tregoi se shkalla e papunësisë, ulja e numrit të orarit të punës, ngarkesa e taksave, vetëpunësimi, cilësia e qeverisjes dhe rritja ekonomike mund të jenë faktorët kryesorë në zgjerimin e ekonomisë së hijes.

Në përgjithësi, informaliteti shkakton disa kosto ekonomike mbi shtetin, duke e vendosur stabilitetin shoqëror në rrezik; e zvogëlon rritjen ekonomike, duke e dobësuar aftësinë e qeverisë të ofrojë të mira shoqërore për qytetarët; ofron motiv për firma të vogla që të mbesin të tilla dhe të vazhdojnë të fasilitojnë evazionin (në taksë apo në fuqi punëtore), duke e humbur kështu mundësinë e krijimit të vendeve të reja të punës në ekonominë formale, dhe, gjithashtu, duke gjeneruar jo-barazi në mes të atyre që bëjnë evazion dhe atyre që paguajnë (barra bie tek të fundit), gjë që krijon motiv shtesë për involvim në evazion.

Të luftosh ekonominë e fshehur sidoqoftë është një thikë me dy tehe. Nëse qeveria dhe institucionet e saj rregullative, kanë kontroll të dobët duke e toleruar ekonominë informale, kjo çon në humbje të rëndësishme të të ardhurave potenciale dhe përmirësimit cilësor dhe sasior të shërbimeve dhe të mirave publike. Sado e gjerë të jetë literatura e informalitetit, aq janë edhe faktorët që janë identifikuar si përcaktues për vendimin e punëtorit apo punëdhënësit për të vepruar në ekonominë e hirtë.

Së pari, ka një numër autorësh që sugjerojnë që niveli i taksave, si dhe barrierat që lidhen me burokraci dhe rregullimet e punësimit, luajnë një rol mjaft të rëndësishëm në përcaktimin e bizneseve të operojnë jo-formalisht (Demirgüç-Kunt, Klapper dhe Panos 2009: 10; shih po ashtu De Soto 1989, OECD 2004, Chen 2004, Feld dhe Frey 2007, Lehmann dhe Muravyev 2012). Bazuar në kërkim empirik, Lehmann dhe Muravyev (2012), për shembull, vijnë në përfundim që rregulloret e punësimit dhe barra e tatimit kanë efektin më të madh në madhësinë e sektorit informal të një shteti.

Duke mos lënë anash tatimet dhe barrën e rregulloreve, Schneider (2007), si barrierë kyçe, shton edhe rënien e cilësisë dhe sasisë së mallrave dhe shërbimeve publike, korrupsionin e zyrtarëve publik dhe trajtimin jo të mirë të taksapaguesve nga autoritetet tatimore.

Ngjashëm, Gërxhani (1999) vëren se motivimi për punësim jo-formal mund të ketë shkaqe ekonomike dhe jo-ekonomike, të cilat janë: zhvillimi jo i mjaftueshëm ekonomik, barra e madhe tatimore dhe sistemi i tatimit i komplikuar, korniza ligjore institucionale dhe ligjore e komplikuar dhe e dobët, mekanizmat jo-efiçient të përforcimit, niveli i lartë i korrupsionit

dhe jo-kompetenca burokratike nga agentët qeveritar, mungesa e besimit në institucionet shtetërore, qasja "laissez-passer" ndaj sektorit informal, luftërat civile në disa prej këtyre shteteve, dhe "konflikti në mes të normave të krijuara ekonomike dhe sociale në të kaluarën dhe reagimi ndaj realitetit të ri në të tashmen" (Gërxhani, 1999, p. 15).

Një pjesë e madhe e literaturës rreth informalitetit shpjegon shkaqet e këtij fenomeni të shpërndarë jo vetëm në shtetet e zhvilluara, por edhe në shtetet në zhvillim apo në tranzicion (Gërxhani, 1999; OECD, 2004; Simons dhe Lake, 2006; Bernabè, 2008; Kucera dhe Roncolato 2008; Kanbur, 2009; Ordóñez, 2010; Lehmann dhe Muravyev, 2012; Schneider, 2012).

Siç e përmendin shumë autorë, është e rëndësishme për tu kuptuar nëse punëtorët marrin punë informale sepse ju duhet apo sepse duan (Ruffer dhe Knight, 2007). Sipas Ruffer dhe Knight (2007), ka dy qëndrime të kundërta rreth tregjeve informale të punës. Së pari, sipas një vështrimi, sektori informal më së shumti i shërben funksionit të absorbimit të tepricës së fuqisë punëtore. Shkalla e informalitetit varet edhe nga niveli i aftësive dhe demografia. Niveli i aftësive matet me shkollimin ose angazhimin në industri. Intuitivisht, ne presim që fuqia punëtore me aftësi të ulëta të veprojë më shumë jo-formalisht duke konsideruar kompensimin dhe faktorët tjerë.

Studimet mbështesin këtë fakt; për shembull, Hazans (2011), në hulumtimin e tij për shkallën e informalitetit në Evropë, gjen se "mesatarja e përgjithshme [shkalla e informalitetit] është 14.5 përqind për punëtorët me aftësi të ulëta, 8.4 përqind për ata me aftësi mesatare, dhe 5.7 përqind për ata me aftësi të larta"

Në botimet e mëvonshme të Programit Rajonal të Punësimit të ILO-s për Amerikën Latine (PREALC), punësimit në sektorin informal vazhdimisht i referohej si "nën papunësi" që prekin punëtorët të cilët nuk mund të fitonin hyrjen në ekonominë moderne (PREALC 1985; Garcia 1991). Përfundimisht sektori informal u bë i njohur si sektori i "përrjashtuar" në ekonominë më pak të zhvilluara në ILO, PREALC dhe studimet e Bankës Botërore për varfërinë urbane dhe tregjet e punës (Sethuraman 1981, Gerry 1978, Tokman 1978).

Karakterizimi negativ i ILO-s në sektorin informal ka qenë i sfiduar nga hulumtues tjerë që shohin sektorin informal pikërisht në anën e kundërt.

Pamja alternative është ajo që aktivitetet joformale janë një shenjë e dinamizmit sipërmarrës popullor, të përshkruara nga Hart (1990, f.158) si "njerëzit që marrin veten duart e disa nga fuqia ekonomike që agjentët e centralizuar kërkonin ti mohonin ato. Shqyrtimi i literaturës së fundit, që mundohet ta definojë informalitetin, na sjell tek pyetja e shpeshtë se a duhet ky koncept të përfshijë të dyja aktivitetet, ato "ligjore" dhe "jo-ligjore". Aktivitetet ligjore përfshijnë aktivitetet biznesore të paregjistruara, të cilat kur zihen mund të formalizohen (pasi ta marrin dënimin), por nuk shuhen; p.sh. këto aktivitete mund të sjellin të ardhura shtesë në buxhet. Aktivitetet jo-ligjore, në anën tjetër, përfshijnë aktivitetet të cilat nuk duhet ekzistuar; si trafikimi i qenieve njerëzore apo i drogës. Këto aktivitete, kur zihen, pushojnë së ekzistuari dhe nuk sjellin të hyra shtesë në buxhet.

Smith (1994), për shembull, përfshinë të dyja llojet e aktiviteteve në definicionin e tij të ekonomisë në hije. Sipas tij, definicioni përfshinë "prodhimet e mallrave apo shërbimeve nga tregu, qoftë të ligjshme apo paligjshme, të cilat nuk përfshihen në matjet zyrtare të BPV-së". Edhe pse ky definicion është gjithëpërfshirës dhe – të paktën në shikim të parë – është ideal, shumica e autorëve thonë që përderisa në një definicion më të gjerë aktivitetet ilegale janë pjesë e ekonomisë në hije, një ndarje në mes të prodhimit ligjor dhe jo-ligjor brenda sektorit është esenciale, në mënyrë që jo vetëm të lehtësojë matjen e këtyre aktiviteteve, por edhe të bëjë që figurat që nxirren nga ky hulumtim të jenë më precize dhe më të besueshme. Kjo kritikë është definitivisht valide, prandaj ky punim zgjedh një kornizë konceptuale më të ngushtë. Një prej tyre ofrohet nga Friedrich Schneider (2012), për shembull, që definon ekonominë në hije si "të gjithë prodhimin ligjor të tregut të mallrave dhe shërbimeve, që me qëllim fshihet nga autoritetet publike", në këtë mënyrë duke lënë jashtë të ashtuquajturat "aktivitetet nëntokësore", që përfshijnë aktivitetet jo-ligjore dhe shërbimet, si dhe prodhimin e amvisërive.

Ruffer dhe Knight (2007) ofrojnë një vështrim më të balancuar mbi informalitetin. Ata thonë se dy konflikte të mëdha janë ngritur. Derisa ka njerëz që e shohin formalizimin si prioritet, tjerët sugjerojnë që politikat duhet të lidhen me përmirësimin e mirëqenies së

njerëzve të punësuar në sektorin informal. Siç e potencojnë me të drejtë autorët, kjo i le politikë-bërësit me një sfidë të madhe; duhet të bëjnë politika që, në një anë, ndihmojnë të përmirësojnë jetën e të varfërve, dhe, në anën tjetër, të sigurohen që stimulimi për formalizim të mos zhduket.

Ngjashëm, Gërxhani (1999) vëren se motivimi për punësim jo-formal mund të ketë shkaqe ekonomike dhe jo-ekonomike, të cilat janë: zhvillimi jo i mjaftueshëm ekonomik, barra e madhe tatimore dhe sistemi i tatimit i komplikuar, korniza ligjore institucionale dhe ligjore e komplikuar dhe e dobët, mekanizmat jo-efiçient të përforsimit, niveli i lartë i korrupsionit dhe jo-kompetenca burokratike nga agjentët qeveritar, mungesa e besimit në institucionet shtetërore, qasja “laissez-passer” ndaj sektorit informal, luftërat civile në disa prej këtyre shteteve, dhe “konflikti në mes të normave të krijuara ekonomike dhe sociale në të kaluarën dhe reagimi ndaj realitetit të ri në të tashmen” (Gërxhani 1999, p. 15).

Sipas Bajada dhe Schneider (2018), ekonomia joformale në vendet e zhvilluara zhvillohet në një kornizë ilegale, ku ky sektor klasifikohet ose si një ekonomi e pa vëzhguar, ose një treg i zi, ndërsa në vendet në zhvillim, kjo ekonomi duket se është legjitime. Në fakt, sa më e lartë të jetë ngarkesa tatimore, aq më i madh është ndryshimi midis kostove të punës në ekonominë formale dhe fitimeve pas taksës nga puna, gjë që rrit furnizimin e punës në sektorin informal (Johnson et al. 1998a, 1998b; Cebula , 1997, Dell'Anno dhe Solomon, 2008; Webb et al. 2013; Buehn dhe Schneider, 2012; Anderson, 2012). Përveç kësaj, rritja e kostove shtesë që ndërmarrjet formale duhet të paguajnë për të rekrutuar një punëtor i detyron njerëzit të punojnë në ekonominë informale (Schneider dhe Enste, 2000; Thomas, 1992; Tanzi, 1999; Schneider, 2003, 2005; Dell ') Anno, 2007; Dell'Anno et al., 2007; Buehn dhe Schneider, 2012). Barra tatimore dëshmon të jetë një nga shkaqet e rritjes së madhësisë së sektorit informal (Torgler dhe Schneider, 2007).

Sidoqoftë, Schneider dhe Neck (1993) zbuluan se marrëdhëniet midis ekonomisë së hijes dhe barrës tatimore jo domosdoshmërisht duhet të mbajnë. Për më tepër, disa studiues si Riebel (1983), De Gijbel (1984), Lemieux et al. (1994) dhe Enste (2003) sugjeruan që ulja e orarit të punës i shtyn punonjësit të kushtojnë ca kohë për të punuar në sektorin informal. Nga ana tjetër, Enste (2003) tregoi se pensioni i parakohshëm rrit numrin e orarit të punës

në ekonominë e hijes. Për më tepër, sa më i lartë numri i punëtorëve të vetëpunësuar, aq më i madh është aktiviteti në ekonominë nëntokësore (Feld dhe Schneider, 2010; Schneider dhe Williams, 2013).

Sipas Bordignon dhe Zanardi (1997), një shkallë e lartë e vetëpunësimit çon në një rritje paralele të ekonomisë për sa kohë që këta punëtorë mund të bashkëpunojnë me klientët e tyre për të shmangur taksat indirekte. Ata zbuluan se është më e lehtë për firmat e mëdha të punësojnë punëtorë të parregullt sepse kanë më pak kontroll të brendshëm dhe të jashtëm. Për më tepër, cilësia e qeverisjes përfaqëson një faktor kryesor për zhvillimin e sektorit informal (Johanson et al., 1997; Friedman et al., 2000; Dreher dhe Schneider, 2009; Dreher et al., 2007, 2009; Schneider, 2010 ; Buehn and Schneider, 2012; Teobaldelli, 2011; Teobaldelli and Schneider, 2012; Amendola and Dell'Anno, 2010; Schneider, 2010; Buehn and Schneider, 2010; Schneider and Williams, 2013; Schneider, 2014).

Nxitjet për punë në sektorin informal mund të rezultojnë në rritjen e kostove të punës në ekonominë në hije dhe për rrjedhojë këto kosto mund të transferohen te punonjësit (Losby et al. 2002; Dreher et al., 2009; Johnson et al. 1998 dhe Friedman et al. 2000; Teobaldelli dhe Schneider, 2012). Në fakt, një nivel i lartë i korrupsionit mund të rrisë madhësinë e ekonomisë joformale sepse ndërmarrjet formale do të taten më shumë, gjë që çon në më shumë informalitet në ekonomi.

Sipas (Johanson et al., 1997) korrupsioni ndikon pozitivisht në ekonominë në hije dhe negativisht ekonominë zyrtare. Përveç kësaj, Johnson et al., (1998) pohoi se korrupsioni dhe zyrtarët e qeverisë duket se shoqërohen me aktivitete më të mëdha jozyrtare, ndërsa një gjendje e mirë juridike, e cila garanton respektimin e të drejtave të pronësisë dhe respektimin e kontratave, rritet avantazhet e të qenurit zyrtar.

Nga ana e tyre, Buehn dhe Schneider (2009) gjetën një marrëdhënie pozitive midis korrupsionit dhe ekonomisë informale. Sa për Dreher et al. (2008), ata zgjedhën një model të qartë të cilësisë institucionale dhe treguan se korrupsioni dhe ekonomia joformale janë zëvendësues, që do të thotë se ekzistenca e ekonomisë joformale zvogëlon prirjen e nëpunësve civilë për të kërkuar pagesa më të ulëta. Sipas Djankov et al, (2002)

sipërmarrësit në sektorin informal i drejtohen korrupsionit të administratës publike për të shmangur rregullat administrative. Disa autorë, si (Loayza, 1996; Arimah, 2001; Zaman and Goschin, 2015; Borlea et al., 2017; Jerzmanowski, 2017; Wiseman 2017; Mandroshchenko et al., 2018) hulumtuan mbi marrëdhëniet e ekonomisë informale dhe rritjes ekonomike.

Nga ana tjetër, Schneider dhe Klingmair (2004) vendosën një studim krahasues midis vendeve të zhvilluara dhe atyre në zhvillim. Ata treguan një marrëdhënie pro ciklike midis veprimtarisë së ekonomisë legjitime dhe ekonomisë joformale për vendet e zhvilluara, por kundër-ciklike për ekonomitë në zhvillim. Për më tepër, një periudhë recesioni mund të çojë në ulje të rritjes ekonomike joformale dhe rritje të ekonomisë formale. Kështu, një rritje e shkallës së rritjes rrit madhësinë relative të ekonomisë së hijes për shkak të rritjes së kërkesës për mallra dhe shërbime nga ndërmarrjet e ekonomisë formale. Si rezultat, ekziston një lidhje e drejtpërdrejtë pozitive midis madhësisë së ekonomisë informale dhe rritjes së ekonomisë formale.

Për më tepër, në studimet e tyre Bacchetta et al. (2009) dhe La Porta dhe Shleifer (2014) treguan se ekonomia joformale gjithashtu ndikon negativisht në rritjen ekonomike sepse ekonomia informale ul konkurrencën globale dhe ul kushtet e punës për shkak të konkurrencës së padrejtë nga ana e kompanive që përdorin shitje të paligjshme ose metodat e punës. Ky rezultat duket se është në përputhje me ato të Loayza (1999), Johnson et al. (1997) dhe Levenson dhe Maloney (1998) të cilët treguan se një rritje e madhësisë së sektorit informal zvogëlon nivelin e rritjes ekonomike të një vendi. Për më tepër, La Porta dhe Shleifer (2014) sugjeruan që sektori informal nuk është shumë produktiv krahasuar me sektorin formal sepse produktet e këtij të fundit janë të një cilësie shumë më të mirë sesa ato të mëparshme.

Sa i përket marrëdhënies midis ekonomisë informale dhe shkallës së papunësisë, mbështetësit më të rëndësishëm për këtë qasje janë (Tanzi, 1999; Giles et Tedds, 2002; Dell'Anno et al. 2007; Feld dhe Schneider 2010; Tafenau et al., 2010; Anghelache et al., 2015) të cilët raportuan efekte të ndryshme midis këtyre ndryshoreve të interesit. Lidhja midis ekonomisë në hije dhe shkallës së papunësisë mbetet një nga çështjet më të rëndësishme në literaturën ekonomike. Natyra e kësaj marrëdhënie është diskutabile

(Tanzi, 1999; Giles and Tedds, 2002; Dell'Anno et al., 2007). Literatura bën të mundur përcaktimin e dy shenjave të pritura të kësaj marrëdhënie (pozitive ose negative), për shkak të papunësisë e cila është e lidhur negativisht me rritjen e ekonomisë formale (Ligji i Okun) dhe ekonomisë informale që ka tendencë të rritet në përputhje me rritjen e ekonomisë formale. Pastaj, një rritje e shkallës së papunësisë përfshin një rënie në ekonominë informale (Giles dhe Tedds, 2002). Pas kësaj paqartësie teorike, disa autorë, si (Boeri dhe Garibaldi, 2002; Dell'Anno and Solomon, 2007; Dobre et al., 2010; Mauleón and Sardà, 2017) eksploruan në mënyrë empirike këtë marrëdhënie dhe pranuan se përgjithësisht ekziston një marrëdhënie pozitive midis ekonomisë informale dhe papunësisë.

Bazuar në analizën e SVAR në SHBA, Dell'Anno dhe Solomon (2007) treguan se ekziston një marrëdhënie pozitive afatshkurtër midis shkallës së papunësisë dhe ekonomisë informale. Në mënyrë të ngjashme, Dobre et al., (2010) gjetën të njëjtat rezultate për të dhënat e SHBA që mbulojnë periudhën nga 1980 deri në 2007 duke nënkuptuar që shkalla e papunësisë rrit ekonominë informale. Kjo nënkupton që një rritje e shkallës së papunësisë në sektorin formal çon në një rritje të numrit të njerëzve që punojnë në ekonominë joformale, gjë që çon në një zgjerim të madhësisë së ekonomisë joformale.

Përveç kësaj, Alexandru et al., (2011) përdori qasjen Toda-Yamamoto për Sh.B.A. gjatë periudhës 1980-2009 dhe gjeti ekzistencën e një marrëdhënie afatgjatë midis variablave dhe një kauzalitet të njëanshëm që lëviz nga shkalla e papunësisë në ekonominë informale. Sa i përket Italisë, Boeri dhe Garibaldi (2002) treguan një marrëdhënie pozitive midis shkallës së papunësisë dhe ekonomisë informale.

Duke përdorur kauzalitetin përmes ARDL për Rumaninë gjatë periudhës 2000-2010, Davidescu (2013) tregoi ekzistencën e një kauzaliteti të njëanshëm afatgjatë që shkon nga shkalla e papunësisë në ekonominë informale. Një gjetje e ngjashme u sugjerua edhe nga Alexandru dhe Dobre (2013), të cilët shqyrtuan këtë marrëdhënie duke përdorur të dhëna që mbulojnë tremujorin e parë të vitit 2000 dhe tremujorin e dytë të vitit 2010. Bazuar në testet e kauzalitetit, këta autorë treguan një kauzalitet të njëanshëm duke filluar nga

papunësia në ekonominë informale . Ky rezultat ishte në përputhje me atë të një studimit të kryer nga Alexandru (2014).

Për një studim krahasues të 162 vendeve, duke përfshirë vendet në zhvillim, Evropën Lindore, Azinë Qendrore dhe vendet me të ardhura të larta të OECD-së gjatë vitit 1999 deri 2006/2007, Schneider et al., (2010) zbuloi se nuk ka prova të një marrëdhënie domethënëse midis papunësisë dhe ekonomia informale. Nuk ka ndikim të ekonomisë informale në papunësinë në vendet në zhvillim dhe në tranzicion dhe vendet e OECD. Këto rezultate mund të shpjegohen si nivele më të larta të papunësisë për shkak të tregjeve të punës më të rregulluara dhe kështu më pak fleksibël, gjë që rrit ndjeshëm madhësinë dhe trendin e ekonomive informale në vendet e OECD; ndërsa në ekonomitë më pak të zhvilluara, të ardhurat e ekonomisë nëntokësore garantojnë ekzistencën e familjeve. Kështu që sektori informal qëndron si një burim ushqimi dhe mirëmbajtjeje për korrupsionin në vendet në zhvillim.

Për më tepër, Saafi et al., (2015a) kanë realizuar një studim krahasues i 32 vendeve në zhvillim dhe atyre të zhvilluara gjatë periudhës 1980-2009, duke përdorur teknika parametrike dhe jo-parametrike dhe ekzaminuan lidhjen dinamike midis papunësisë dhe ekonomisë informale. Në veçanti, gjetën prova të marrëdhënieve dypalëshe në Finlandë dhe Suedi që tregojnë se nivelet e larta të papunësisë çojnë në nivele të larta të ekonomisë informale dhe anasjelltas. Prandaj, kauzaliteti i njëanshëm që shkon nga papunësia në ekonomi paralelisht është gjetur në Shtetet e Bashkuara, Xhamajka dhe Venezuela, duke nënkuptuar se një shkallë më e shpejtë e papunësisë favorizon një pjesë më të madhe të ekonomisë informale në PBB.

Sa i përket çështjes së Tunizisë, Saafi et al., (2015b) përdorën dy metodologji të ndryshme (një qasje lineare e kauzalitetit të Toda- Yamamoto, 1995 dhe një metodë jo-lineare të kauzalitetit të Kyrtso-Labys, 2006) gjatë periudhës midis 1980 dhe 2009. Duke përdorur të dyja këto teste, gjetën një kauzalitet të njëanshëm që varion nga papunësia në ekonominë informale, nuk ka ndonjë "shkak të kundërt" nga ekonomia informale deri në shkallën e papunësisë. Në përgjithësi, ekziston një hendek i konsiderueshëm midis disa

studimeve teorike dhe shumë studimeve ekzistuese empirike. Për më tepër, përfundimet e dy akseve nuk janë plotësisht konvergjente.

3.2.1. RISHIKIMI I LITERATURËS SIPAS METODËS SË QASJES SË MONEDHËS

Në qasjen e monedhës, kërkesa për para në qarkullim përdoret si një tregues i ekonomisë informale. Sipas kësaj qasjeje, taksat konsiderohen si shkaku kryesor i ekonomisë informale. Supozon se njerëzit që janë të përfshirë në ekonominë në hije përdorin para në transaksione për të shmangur pagimin e taksave për aktivitetet e tyre ekonomike informale. Një ekuacion për kërkesën për para në qarkullim vlerësohet ku përfshihen taksat. Pastaj, ekuacioni përdoret për të përcaktuar kërkesën e tepërt për monedhë që vjen nga normat e taksave. Ekonomia informale llogaritet duke shumëzuar monedhën e tepërt me shpejtësinë e parave në qarkullimi.

Guttman (1977) konsiderohet ekonomisti i parë që vlerëson madhësinë e ekonomisë informale (ose "ekonomia nëntokësore" siç e quajti ai) duke përdorur metodën e monedhës në qarkullim. Ai vëren se monedha në qarkullim është rritur më shpejt se kërkesa e depozitave në Shtetet e Bashkuara në 1976, dhe argumenton se "monedha është forma e vetme e parave e përshtatshme për transaksione që shkojnë të paregjistruara dhe të pa përdorura; pabarazia është një reflektim i rritjes në ekonomia nëntokësore, jashtëgjyqësore". Ai llogarit raportin e monedhës në qarkullim me kërkesën e depozitave në periudhën 1937-1940 si një pikë referimi, ku, sipas tij supozimi është që nuk ka transaksione nëntokësore, dhe supozon se shumica e monedhës së kërkuar për transaksione ligjore në 1976 është e njëjtë me përqindjen e kërkesës së depozitave në vitet 1937-41. Raporti i tepërt në 1976 është shumica e monedhës që kërkohet për transaksione nëntokësore. Duke marrë raportin e parave në qarkullim me madhësinë e GNP, ai vlerësoi madhësinë e ekonomisë informale (nëntokësore) në atë vit.

Tanzi (1983) vlerësohet si një nga pionierët në zhvillimin e "qasjes monetare" duke vlerësuar madhësinë e ekonomisë së hijes dhe evazionin e taksës mbi të ardhurat. Ai supozon se shkalla e lartë e tatimit mbi të ardhurat është shkaku kryesor i transaksioneve ekonomike në hije. Metoda e Tanzi (1983) është bazuar në vlerësimin e një modeli ekonometrik për kërkesën për para në qarkullim në ekonomi e cila është përdorur për të vlerësuar efektin e normave të taksave mbi të ardhurat mbi atë kërkesë, dhe pastaj, nën supozime specifike, niveli i ekonomisë së hijes dhe evazioni i taksave mbi të ardhurat në SHBA gjatë periudhës 1930-1980. Ai supozon se raporti i monedhës në qarkullim me ofertën e parasë ($C / M2$) është një funksion i shkallës së taksës mbi të ardhurat përveç variablave të tjera shpjeguese si raporti i monedhës në qarkullim me ofertën e gjerë të parave, norma mesatare e ponderuar e tatimit mbi të ardhurat, përqindja e pagave dhe mëditjeve në vend, interesi i paguar për depozitat e kursyera dhe është të ardhurat për kokë banori.

Bajada (1999) modifikon modelin e Tanzi duke përdorur modelin e korigjimit të gabimit (ECM) dhe përfshinë edhe variablën e përfitimeve të mirëqenies, së bashku me variablat e tjerë, në kërkesën e vlerësuar për paratë në qarkullim në Australi duke përdorur të dhëna tremujore për periudhën 1967-1996. Kjo periudhë është e ndarë në pesë cikle biznesi. Ai synonte të vlerësonte "ndjeshmërinë e tepërt" të kësaj ndryshore dhe ndryshorja e normës së taksës mbi ekonominë në hije gjatë cikleve të biznesit. Ai konstaton se rritja e niveleve mesatare të taksave dhe rritja e përfitimeve të mirëqenies në Australi, e shkaktuar nga njerëzit të përfshihet në aktivitetet ekonomike në hije për të shtuar të ardhurat e tyre të disponueshme. Rezultatet e tij tregojnë se ekonomia në hije në Australi rritet nga 13.9 përqind e PBB-së në ciklin e parë të biznesit (në fund të viteve 1960) me afërsisht 15 përqind të PBB-së deri në mesin e 1996 në ciklin e pestë (1994-1996), dhe arrin kulmin prej rreth 15.7 përqind deri në 1974 në ciklin e dytë të biznesit (1974-1980). Ai arriti në përfundimin se "një ekonomi domethënëse dhe e paqëndrueshme ishte treguar se ka pasoja të pafavorshme në natyrën e ciklit të biznesit në Australi, përkatësisht ekzistenca e një ekonomie informale e papërfillshme gjeneroi cikle biznesi më të paqëndrueshme". (Bajada, 1999).

Simanjuntak (2008) duke diskutuar mbi punën e Bajadës, analizon disa dobësi të përdorimit të metodës së ECM në vlerësimin e ekonomisë informale. Ai argumenton se aplikimi i tepërt i metodës së Bajadës duke përdorur modelin e korigjimit të gabimit me një hap (ECM) çon në rezultate shumë të dobëta sepse nuk ka asnjë integrim si parakusht i mënyrës së ECM. Simanjuntak paraqet një qasje alternative duke përdorur modelin e korigjimit të gabimit të vektorit (VECM). Rezultatet e tij paraprake sugjerojnë që madhësia e ekonomisë nëntokësore në Australi është shumë më e ulët se sa sugjerojnë rezultatet e Bajadës. Sidoqoftë, Simanjuntak argumenton si përfundim të besueshëm që nuk mund të bëhen pasi koeficientët nga vlerësimi i VECM përfshihen në ndjeshmërinë e tepërt në formulë. Ai përfundon se ka nevojë për të bërë rishikime të rëndësishme në ndjeshmërinë e tepërt të metodës dhe për të zhvilluar një metodë të re të besueshme në mënyrë që të gjinden vlerësime të besueshme të ekonomisë informale.

Ahumada et. al. (2008) ndërton një kornizë zyrtare të agregimit për të treguar se qasja e monedhës është e saktë vetëm kur elasticiteti i të ardhurave të kërkesës për para është i barabartë me 1. Ai paraqet disa vlerësime nga letrat e tjera për të zbatuar korigjimin e tij dhe për të treguar se "supozimi i shpejtësive të barabarta së bashku me vlerësimet e elasticitetit të të ardhurave më të ulëta (më të larta) se 1, rezultojnë në shifra të njëanshme lart (poshtë) për ekonominë informale. Ahumada et al (2008) rishikon metodën monetare brenda kornizës së grumbullimit të treguar në Ahumada et al. (2007) për të treguar se nëse përdoret një model i kërkesës për para afatshkurtër për të vlerësuar ekonominë e hijes dhe nëse ai model përfshin një variabël të varur, atëherë do të ketë nevojë për një periudha kohore fillestare të njohur në të cilën nuk ka ekonomi hije dhe ka zero kërkesë për monedhë informale. Ata përfundojnë se "mënyra e vetme për të shmangur supozimet ad-hoc për vlerat e mëparshme të monedhës së regjistruar është të kufizojë masat e madhësisë së ekonomisë në hije me ato të bazuara në vlerësimet afatgjata të kërkesës për para" (Ahumada et al.,2008).

Arby et. al. (2010) krijuan një marrëdhënie monetare afatgjatë midis raportit të monedhës dhe ndryshoreve të tjera të ndërlidhura përmes një modeli lagështie të shpërndarë autoregresive (ARDL), në vend të OLS së thjeshtë, dhe pastaj e përdorën atë për të

vlerësuar madhësinë e ekonomisë së hijes në Pakistan. Në të përfshijnë indeksin e arsimit si një nga faktorët që ndikojnë negativisht në ekonominë e hijes. Rezultatet e tyre tregojnë se ekonomia në hije në Pakistan u rrit deri në fund të viteve 1990 gjatë periudhës së regjimeve politike më të brishta dhe të dobëta, dhe më pas tregon një trend në rënie që nga ajo kohë në fillim të viteve 2000. Ishte nën 30 për qind gjatë viteve 1960 dhe 1970, u rrit në 33 për qind në vitet 1990 dhe më pas ra në 23 për qind në dekadën e viteve 2000.

Kanao dhe Hamori (2010) përdorin metodën dinamike më të vogël të shesheve të zakonshme (DOLS) duke shtuar ndryshimet e plumbit dhe vonesave për secilën variabël shpjeguese për të vlerësuar ekonominë e hijes në Japoni për periudhën 1971-2007. Ata marrin parasysh ndikimin e ligjeve në ekonominë informale duke përfshirë dy variabla *dummy* në model që lidhen me dy ligje ekonomike. Në këtë studim u zbulua që madhësia e ekonomisë informale në Japoni arriti kulmin në fillim të viteve 1990, arriti në një madhësi maksimale (25% e PBB-së nominale) në 1993, e cila ka vazhduar një ulje të vazhdueshme prej atë kohe. Për më tepër, ata zbulojnë se të dy ligjet kanë kontribut negativ në madhësinë e ekonomisë informale.

Cebula dhe Feige (2011) përdorin një version të modifikuar të monedhës së përgjithshme të Fegie (1989) ku si model është marrë raporti i një vlerësimi të serive kohore të raportit të të ardhurave të pa raportuara (hije) me të ardhurat e raportuara. Pastaj, ata llogaritin evazionin e taksës së të ardhurave në SHBA nga 1940-2008 dhe hetuan shkallën e mosrespektimit të kodit tatimor dhe përcaktuesve federal të evazionit të taksave mbi të ardhurat në SHBA. Në studimin e tyre empirik, ata hedhin supozimin e përbashkët se për një vit të veçantë evazoni i taksës së të ardhurave është zero. Sa i përket ndryshimit të raportit të monedhës në modelin e tyre, marrin parasysh vlerësimet e reja të Feige (2009) të zotërimeve të dollarit të huaj dhe vlerësimet e derivuara të modelit kohor të zotërimeve të monedhave vendase të SHBA. Për më tepër, ata marrin në konsideratë zotërimet me kalimin e kohës të pavarur nga ndryshimet në sjelljen e mos pajtimit.

Vlerësimet e tyre sugjerojnë se midis 18-19 përqind (2 trilion dollarë) e të ardhurave totale të raportueshme nuk janë raportuar siç duhet në IRS. Të ardhurat e vlerësuara të raportuara shkaktuan një taksë të përafërt vjetore të hendeikut prej 450-500 miliardë

dollarë. Ata konkludojnë se evazioni federal i taksave mbi të ardhurat në ShBA është një funksion në rritje i normës mesatare efektive të taksave federale të të ardhurave, përqindjes së shkallës së papunësisë së forcës civile të punës, PBB-së reale për kokë banori, dhe pakënaqësitë e popullit me qeverinë. Ata gjithashtu zbulojnë se Akti i Reformës Tatimore i vitit 1986 kishte vepruar shkurtimisht duke dekurajuar / zvogëluar evazionin e taksave totale të të ardhurave personale, ndërsa shkalla e auditiveve të IRS mund të ketë vepruar me modesti për të dekurajuar atë evazion fiskal.

3.2.2. RISHIKIMI I LITERATURËS SIPAS METODËS SË MIMIC

Modeli MIMIC konsiderohet si një rast i veçantë i modelit të ekuacionit strukturor (SEM). Ai përdor disa ndryshore të vëzhguara për të vlerësuar vlerën e një ndryshore të pambrojtur

(latente). Në këtë studim, ndryshorja latente është një indeks i raportit të ekonomisë së hijes me vlerësimin formal të PBB-së. Variablat e vëzhguar në modelin MIMIC ndahen në dy grupe; shkaqet dhe treguesit për ndryshoren latente (ekonomia e hijes).

Në lidhje me teknikat e vlerësimit, Joreskog dhe Goldberger (1975) paraqesin një kontribut domethënës në zhvillimin e modelit MIMIC duke dalë me një maksimum të procedurave të gjasave për vlerësimin e një modeli me një ndryshore të vetme latente. Modeli i tyre përbëhet nga një përzierje temash ekonometrike dhe psikometrike. Sa i përket aplikimit ekonomik, Frey dhe Weck-Hannemann (1984) konsiderohen pionierët në zbatimin e modelit MIMIC për të vlerësuar ekonomia në hije bazuar në veprat e Zellner (1970) dhe Goldberger (1972). Ata e përdorin këtë model për të vlerësuar madhësinë relative dhe kohën e zhvillimit të ekonomisë së hijes së vendeve të OECD. Ata zbulojnë se rregulloret, ngarkesat tatimore dhe morali i taksave ishin përcaktuesit kryesorë të ekonomisë së hijes në ato vende.

Giles (1999) zhvilloi modelin MIMIC duke marrë parasysh testin e njësisë rrënjë dhe analiza e bashkimit të të dhënave në gjenerimin e një indeksi historik të serive kohore të ekonomisë në hije dhe hendeku i taksave në Zelandën e Re, për periudhën 1968 deri në 1994. Variablat shkakësore në këtë studim përfshijnë masa të normës mesatare dhe marginale të taksave, inflacionit real, të ardhurat dhe shkalla e rregullimit në ekonomi. Treguesit përfshijnë ndryshime në shkallën e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore dhe në raportin e ofertës monetare / para. Giles (1999) zbulon se futja e taksës së mallrave dhe shërbimeve (GST) në Zelandën e Re në 1986 shkaktoi një zhvendosje të menjëhershme të rënies së madhësinë relative të ekonomisë së hijes dhe ekonomia në hije ndjek drejtimin e ciklit të biznesit. Vlerësimet e tij tregojnë se aktiviteti ekonomik në hije u rrit nga rreth 6.8 për qind e PBB-së reale në 1986 në një kulm prej 11.3 përqind në 1987, pastaj ra në 8.7 për qind e PBB-së në 1992 përpara se të rritet në rreth 11.3 përqind në 1994. Si aktivitetet e ekonomisë joformale që nuk janë të përdorura, Giles vlerësoi hendekun e taksave midis të ardhurave aktuale dhe potenciale tatimore (evazioni tatimor) duke shumëzuar raportin e hijes / PBB-së të matur me të ardhurat totale tatimore. Vlerësimet tregojnë se evazioni i

taksave në Zelandën e Re lëvizën nga 6.4 përqind në 10.2 për qind të detyrimit i përgjithshëm tatimor gjatë periudhës 1968-1994.

Dell'Anno (2007) zbaton modelin MIMIC në vlerësimin e ekonomisë informate në Portugali nga periudha kohore 1977 deri në 2004. Ai sugjeron që ekonomia në hije është shkaktuar nga punësimi i forcës së punës nga ana e qeverisë (ndërrhyrja e qeverisë në ekonomi si përfaqësues i ekonomisë), barra tatimore e matur nga taksat totale dhe kontributet sociale si përqindje e Prodhimi i Brendshëm Bruto, subvencione (pagesa) që paguan qeveria për ndërmarrjet, përfitimet sociale (transferimet) që paguan qeveria për familjet, të vetë punësuarit dhe shkalla e papunësisë. Dell'Anno (2007) specifikon treguesit e ekonomisë së hijes si indeksi i bruto produkteve vendase dhe shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore. Ai e fillon modelin e tij me MIMIC 6-1-2 specifikime (gjashtë shkaqe, një ndryshore latente dhe dy tregues). Pas fshirjes të shtigjeve jo domethënëse, ai e konsideron specifikimin MIMIC 4-1-2 si modelin më të mirë. Ky specifikim zbulon se përfitimet sociale / PBB, përfaqësuesi i (mungesës) së lirisë ekonomike, shkalla e papunësisë dhe vetë-punësimi / forca e punës janë shkaqet kryesore të dinamikës së ekonomisë në hije. Rezultatet e tij tregojnë se madhësia e ekonomisë informale në lidhje me PBB-në në Portugali ndryshon nga 29.6 përqind, në 1978, në 17.6 për qind të PBB-së në 2004. Ai u ul pak me përjashtim të dy periudhave, nga 1983 deri në 1984 dhe nga 1992 deri në 1994. Ai siguron rekomandime ekonomike për hartuesit e politikave dhe propozon një vlerësim të besueshmërisë së vlerësimeve dhe një strategji alternative të standardeve për qasjen MIMIC.

Alañón dhe Gómez-Antonio (2005) zbatojnë qasjen MIMIC në vlerësimin e madhësisë së ekonomisë në hije në Spanjë për periudhën 1976-2002. Ata zbulojnë se barra tatimore, shkalla e rregullimit, dhe kostot për njësi të punës janë shkaqet kryesore të ekonomisë së hijes në Spanjë gjatë asaj periudhe. Ata gjithashtu zbulojnë se ekziston një lidhje pozitive midis PBB-së, kërkesës së parasë dhe nivelit të ekonomisë së hijes. Vlerësimet e tyre tregojnë se ekonomia në hije në Spanjë shkon midis 8 dhe 18.8 përqind të PBB-së gjatë periudhës 1976-2002.

Buehn dhe Schneider (2008) zhvillojnë një model MIMIC me një model të korigjimit të gabimit (ECM) si një metodë alternative për shndërrimin e serive kohore në ndryshimin e

parë në tejkalimin e problemit të stacionaritetit. Ata testojnë marrëdhëniet e integritetit midis shkaqeve dhe treguesin e variablave dhe përdorin marrëdhëniet e ekuilibrit të tyre afatgjatë në vlerësimin e madhësisë dhe zhvillimin e ekonomisë së hijes në Francë duke përdorur të dhëna tremujore nga periudha 1981 deri 2006. Ata përdorin specifikimin MIMIC 4-1-2 ku janë variablat kauzë të përfshirë nga raporti i kontributeve tatimore dhe të sigurimeve shoqërore barrë / PBB, shkalla e papunësisë, shkalla e rregullimit në ekonomi (punësimi i qeverisë / forca e punës), dhe orët e punës punonjës në ekonominë totale. Ata përdorin agregatin monetar M1 dhe një indeks të vëllimit të PBB-së si treguesit për ekonominë e hijes. Rezultatet e tyre tregojnë se ekonomia në hije në Francë u rrit nga 12.9 përqind në Q1 të vitit 1982 në 15.9 përqind në Q4 të vitit 2006. Ata argumentojnë se modeli i tyre kuantifikon më mirë madhësinë e ekonomisë së hijes sepse i konsideron marrëdhëniet e ekuilibrit afatgjatë dhe korrigjimet e gabimeve dinamike afatshkurtra në të njëjtën kohë.

Macias dhe Cazzavillan (2010) zbatojnë modelin MIMIC për të vlerësuar dhe hetuar evolucionin e ekonomisë me hije meksikane për periudhën 1970-2006. Ata përdorin barrën e taksave, nivelet e pagave, inflacionin, papunësinë dhe rregullimin e tepërt si shkaqe të ekonomisë informale në Meksikë, ndërsa PBB reale (shkalla e ndryshueshme) dhe monedha reale në qarkullim u përdor si tregues i ekonomisë informale. Ata zbulojnë se ka një marrëdhënie pozitive midis ekonomisë së hijes dhe PBB-së zyrtare në Meksikë që konfirmojnë rëndësinë e pagave dhe rregullimi i tepërt si shkaqe të ekonomisë së hijes. Vlerësimet e tyre tregojnë se ekonomia në hije në Meksikë ka rënë nga rreth 40 përqind e PBB-së në fillim të viteve 1970 për t'u stabilizuar në rreth 30 përqind të PBB-së nga fundi i viteve 1980 e tutje.

Dobre et. al. (2010) të shqyrtojnë shkakësinë midis ekonomisë së hijes dhe shkalla e papunësisë në Shtetet e Bashkuara për periudhën 1980-2007 duke kryer testet e shkakësisë së Granger. Ata zbatojnë MIMIC me katër ndryshore shkakore (taksa mbi të ardhurat e korporatave, kontributet e sigurimeve sociale, shkalla e papunësisë dhe vetëpunësimi) dhe dy tregues (indeksi i PBB-së reale dhe pjesëmarrja e forcave të punës

civile). Ata gjejnë prova të qarta të kauzalitetit nga niveli i papunësisë në ekonominë në hije dhe asnjë shkak "i kundërt" nga ekonomia informale në shkallën e papunësisë.

Schneider (2007) vlerëson ekonominë në hije për 145 vende, vendet në faza të ndryshme të zhvillimit dhe në lokacione të ndryshme gjeografike, përfshirë zhvillimi i vendeve të Evropës Lindore, Azisë Qendrore dhe vendeve me të ardhura të larta, për periudhën 1999 deri në 2005. Ai përdor modelin MIMIC për vlerësimin ekonometrik dhe qasjen e kërkesës për valutë për kalibrimin e vlerave në terma absolut. Në qasjen e monedhës, raporti i mbajtjes së parave të gatshme në llogaritë rrjedhëse dhe të depozitave përdoret si variabël e varur në ekuacionin e kërkesës së monedhë, ndërsa variablat e pavarur janë norma mesatare e taksave, përqindja e pagat dhe mëditjet në të ardhurat kombëtare, interesat e paguara për depozitat e kursimeve dhe të ardhura për kokë banori. Sa i përket qasjes MIMIC, variablat kauzalë të ekonomisë së hijes ishin tatimi i drejtpërdrejtë si përqindje e PBB-së, tatimi indirekt dhe detyrimet doganore si përqindje e PBB-së, barra e rregullimit shtetëror (e matur si punësim administrativ publik / forcë totale e punës), shkalla e papunësisë dhe PBB për kokë banori. Ndërsa treguesit e ekonomisë së hijes janë shkalla e punësimit (në përqindje të popullsisë 18-64 vjeç), shkalla e rritjes së PBB-së, ndryshimi i monedha në qarkullim (për kokë banori).

Schneider et. al. (2010) azhurnon vlerësimet e Schneider (2007) dhe shtrihet analizën për 162 vende, duke ndryshuar periudhën e studimit në 1999 - 2006. Ashtu si në studimin e mëparshëm, modeli MIMIC përdoret për vlerësimin ekonometrik dhe qasja e kërkesës për monedhë për kalibrimin e vlerave në ato absolute. Për shkak të kufizimeve të të dhënave, ata përdorin shkaqe dhe tregues të ndryshëm të ekonomisë së hijes për grupe të ndryshme të vendeve në varësi të disponueshmërisë së të dhënave në secilin vend. Ata kryejnë katër vlerësime për të ndryshme për grupe vendesh. Për vendet në zhvillim, ata përdorën një grup prej gjashtë shkaqeve të variablave në vijim: (i) pjesa e tatimit të drejtpërdrejtë (taksat direkte si përqindje e tatimit të përgjithshëm); (ii) madhësia e qeverisë (shpenzimet e konsumit përfundimtar të qeverisë së përgjithshme, si përqindje e PBB-së) si përfaqësues për tatimin indirekt; (iii) liria fiskale (një indeks që konsiston në taksën më të lartë individuale të të ardhurave, niveli më i lartë i taksave të korporatave dhe të

ardhurat totale tatimore si përqindje e PBB-së), (iv) intensiteti rregullator për rregullimin e shtetit; (v) indeksi i lirisë së biznesi (i cili përbëhet nga përbërësit e mëposhtëm: koha për të hapur një biznes, kostot financiare për të filluar një biznes, aksionet minimale të kapitalit për të filluar një biznes, dhe kostot për marrjen e licencës); dhe (vi) gjendja e ekonomisë me dy ndryshoret: shkalla e papunësisë dhe PBB për frymë. Si variabla treguese përdorin shkallën e rritjes së PBB-së për frymë, shkallën e pjesëmarrjes të forcë së punës (njerëz mbi 15 aktivë ekonomikë si përqindje e popullsisë së përgjithshme) dhe raporti i M0 ndaj M1. Për shkak të faktit se ndryshorja e taksave direkte është në dispozicion vetëm për një mostër më e vogël e vendeve në zhvillim, ata kryejnë dy grupe të ndryshme vlerësimesh për ato vende. Për më tepër, ata analizojnë shkaqet kryesore të ekonomisë së hijes dhe konstatojnë se forcat lëvizëse të ekonomisë së hijes janë një ngarkesë e shtuar e taksave (si direkte ashtu dhe indirekte), e kombinuar me rregulloret e tregut të punës dhe cilësinë e mallrave dhe shërbimeve publike, si dhe gjendja e ekonomisë formale .

3.2.3.LITERATURA MBI PASOJAT DHE IMPLIKIMET E EKONOMISË INFORMALE

Houston (1990) zhvillon një model makroekonomik me çmime fleksibël që përfshin ekonominë në hije, me qëllim të analizës statike krahasuese. Ai heton efektin e ndryshimeve në taksat, politikën monetare dhe lëvizjet e ciklit të biznesit në ekonominë në hije. Në modelin e tij, ai konsideron një ekonomi me dy sektorë ku prodhohet një e mirë "nëntokësore" në sektorin e parë, ndërsa një e mirë "nëntokësore" (hije) prodhohet në sektorin tjetër. Në secilin sektor, prodhimi modelohet si një funksion prodhimi Cobb-Douglas i cili është një funksion i punës së furnizuar në atë sektor, faktorë të tjerë fiks të paspecifikuar të prodhimit, tronditjet e produktivitetit në atë sektor dhe çmimi i së mirës në atë sektor në krahasim me nivelin e çmimeve agregate. Modeli i tij lejon të vlerësoj ndikimin e cikleve të biznesit, shpenzimet e qeverisë, ndryshimet në normat e taksave dhe ndryshimet në politikat monetare mbi ekonominë në hije. Ai konstaton se ekonomia e hijes është një variabël endogjene e cila preket nga politikat makroekonomike, veçanërisht nga nivelet e larta të taksave dhe shpenzimet rregullatore. Ai sugjeron që modelet tradicionale makroekonomike mund të jenë të kufizuara nëse nuk marrin parasysh ekonominë informale. Ai konkludon se krijuesit e politikave makroekonomike duhet të konsiderojnë ekzistencën e ekonomisë në hije kur ato kryejnë politikat e tyre.

Elia dhe Uffort (2007) përpiqen të analizojnë marrëdhëniet midis shkallës së varfërisë dhe madhësisë së ekonomisë së hijes në vendet e zhvilluara dhe ato në zhvillim. Ata kryesisht përdorin të dhëna dytësore të madhësisë së ekonomisë në hije dhe varfërinë nga botimet e mëparshme për vende të ndryshme. Nigeria është marrë si një studim rasti për të hetuar në mënyrë empirike marrëdhëniet midis varfërisë dhe ekonomisë informale. Për këtë qëllim, ata mblodhën të dhëna tërthore përmes burimeve parësore duke bërë intervista për të marrë perceptimet e të anketuarve për ekonomitë nëntokësore dhe shkaqet e mundshme që mund t'i motivojnë ata në aktivitete të tilla. Ata përballen me probleme teknike në lidhjen e ekonomisë informale dhe varfërinë për shkak të natyrës së fshehur të ekonomisë informale. Ata zbulojnë se varfëria rrit ekonominë informale sidomos në vendet në zhvillim dhe vendet në tranzicion me situata të përbashkëta sociale dhe ekonomike siç janë papunësia e lartë dhe nivelet e korrupsionit.

Thomas (1999) argumenton se në vend të "mikpritjes" së madhësisë së hijes ekonomike, aktivitete të bazuara në supozime të forta, ekonomistët duhet ti analizojnë sipas një kornize mikroekonomike si dhe implikimet e politikave të këtyre veprimtarive në mënyrë që të zhvillohet një fondacion sasior i shëndoshë i bazuar në teori të mira ekonomike. Ai argumenton se vlerësimi i madhësisë së ekonomisë informale, pa e ditur kush çka po bën, ku, si, dhe pse, ka vlerë të kufizuar për një rregull-bërës. Ai përfundon se kërkimi për numrin magjik që korrespondon me madhësinë e ekonomisë informale si përqindje e GNP pa ofruar teori ekonomike për të shpjeguar atë, përcakton dhe strukturën e ekonomisë informale që ka çuar ekonomistët në një rrugicë të verbër në të cilën çështja e madhësisë është bërë një qëllim në vetvete dhe që çështje shumë të rëndësishme nuk adresohen.

Thieben (2001) heton ndikimin e politikës fiskale dhe çregjistrimin në ekonominë informale në vendet në tranzicion ku ai merr Ukrainën si një studim rasti. Ai përdor metodën e qasjes së monedhës për të vlerësuar madhësinë e ekonomisë së hijes në Ukrainë për periudhën 1993-2000 duke analizon dinamikën e ekonomisë së hijes dhe vlerëson efektivitetin e masave shtetërore të marra për të zvogëluar madhësinë e saj. Ai konkludon se ulja e madhësisë së ekonomisë së hijes mund të jetë e arritur duke reformuar sistemin e taksave veçanërisht përmes zvogëlimit të barrës personale të tatimit mbi të ardhurat dhe taksës së biznesit të vogël, përveç thjeshtimit të sistemit të taksave duke zvogëluar numrin e taksave dhe përjashtimeve.

Katsios (2006) studion ndërveprimin midis ekonomisë së hijes dhe korrupsionit në Greqi, duke u përqëndruar në dimensionet rajonale të problemit në Evropën Jug-Lindore. Ai përqendrohet në përcaktuesit e ekonomisë në hije, taksat dhe ngarkesat e sigurimeve kombëtare dhe intensiteti i rregulloreve përkatëse në Greqi. Për këtë qëllim, ai mbledh të dhëna rreth madhësisë së ekonomisë në hije dhe korrupsionit nga botimet e mëparshme. Ai argumenton se ekziston një marrëdhënie e fortë dhe e qëndrueshme midis ekonomisë së hijes dhe korrupsionit. Ekzistimi i korrupsionit në mes të burokratëve të pushtetit vendor nxit njerëz që nuk janë të gatshëm ose nuk mund të paguajnë ryshfet për ata burokratë, të punojnë në ekonominë në hije. Prandaj, ekonomia në hije konsiderohet të jetë pjesë plotësuese e korrupsionit. Në mënyrë që të zvogëlohet madhësia e ekonomisë në hije,

Katsios sugjeron që qeveria greke duhet të zbatojë urgjentisht procedura që kontribuojnë në uljen e korrupsionit, veçanërisht duke reformuar sistemin e taksave përmes thjeshtimit të kornizës rregulluese, si dhe përmirësimit të cilësisë së institucioneve, gjithashtu si racionalizim i kostove të pajtueshmërisë administrative.

3.3. PËRMBLEDHJE E KAPITULLIT

Në këtë kapitull u shqyrtuan disa çështje të rëndësishme të ekonomisë nëntokësore si dhe u shqyrtua literatura relevante ekzistuese empirike të pasqyruara si në vijim:

- U prezantuan përkufizime të ndryshme të propozuara për ekonominë nëntokësore në literaturë. Siç u tha, nuk ka një përkufizim të vetëm për këtë sektor të ekonomisë [Ogun dhe Yilmaz, 2000], megjithatë, duke marrë parasysh shumëllojshmërinë e përkufizimeve që përqendrohen në aspektet dhe aktivitetet e ndara të ekonomisë nëntokësore mund të japin një pasqyrë gjithëpërfshirëse të këtij fenomeni të paqartë ekonomik si një e tërë.

Aktorë të ndryshëm të ekonomisë nëntokësore, motivimet e tyre për të marrë pjesë në këtë sektor dhe aktivitete të ndryshme të ekonomisë nëntokësore po ashtu u diskutuan plotësisht.

U shpjeguan se ekzistojnë tre koncepte kryesore në përkufizime të ndryshme të paraqitura për ekonominë nëntokësore. Ekonomia nëntokësore jo vetëm që përbëhet nga aktivitete, por gjithashtu përfshin transaksionet dhe shërbimet. Komponentë të ndryshëm të ekonomisë nëntokësore mund të jenë të ligjshëm ose të paligjshëm. Gjithashtu, aktivitetet nëntokësore nuk janë raportuar ose regjistruar, pavarësisht nga rregulloret e qeverisë, në mënyrë që të shmangen rregulloret ose për shkak të mangësive të agjentëve qeveritarë [Tahmasebi dhe Rocca, 2015].

Kategorizimi i aktiviteteve nëntokësore ofron një vizion global për këtë fenomen ekonomik pra, Tabela 2 shërben si plotësim i përkufizimeve që është riprodhuar nga Schneider dhe Enste [2000]. Kjo tabelë përdoret në këtë hulumtim.

- U diskutuan pikëpamjet makro dhe mikro ekonomike të ekonomisë nëntokësore. Një model makroekonomik i ekonomisë nëntokësore që illustroi rolet e firmave nëntokësore u propozuan së pari dhe u përfunduan më tej duke shtuar aktorë të ndryshëm të ekonomisë nëntokësore. Një model më i plotë i përbërë nga shoqëria, qeveria, tregu financiar, zyrtarët dhe firmat nëntokësore, ndërveprimet e tyre dhe roli i vendeve të tjera në një ekonomi u zhvillua më në fund. Ky modeli ndihmon për të kuptuar më mirë shkaqet dhe treguesit e ekonomisë nëntokësore.
- U shpjeguan ndikimet pozitive dhe negative të ekonomisë nëntokësore. Nga njëra anë, aktivitetet nëntokësore kanë ndikime të dobishme në mirëqenien sociale, rritjen ekonomike, shkallën e punësimit etj. Nga ana tjetër, ato mund të sjellin humbje financiare dhe ndikojnë në shërbimet sociale dhe programet qeveritare për shkak të evazionit fiskal, shmangien e taksave etj. Gjithashtu, ekonomia nëntokësore mund të japë statistika zyrtare jo të besueshme [Jie et al., 2011; Tahmasebi dhe Rocca, 2015].
- Shkaqe të ndryshme të ekonomisë nëntokësore siç janë taksimi, rregullimi, inflacioni, dhe treguesit e ekonomisë nëntokësore si tregu monetar, i punës dhe gjendja e ekonomisë zyrtare të cilat kryesisht konsiderohen dhe përdoren në vende të ndryshme u prezantuan po ashtu në këtë kapitull.
- U shqyrtuan autorë të ndryshëm të cilët kanë realizuar hulumtime të caktuara për sa i përket përcaktimit të ekonomisë informale në vende në zhvillim si dhe në një pjesë të veçantë trajtohen dhe punime të ngjashme të cilët kanë përdorur dhe metodologjinë e MIMIC me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale si dhe të ndikimit të saj në normën e papunësisë.

KAPITULLI I KATËRT

4. METODOLOGJIA HULUMTUESE

4.1. METODAT PËR MATJEN E EKONOMISË INFORMALE

Aktivitetet në ekonominë informale mund të përcaktohen si ato aktivitete ekonomike dhe të ardhura të fituara që anashkalojnë rregulloren, taksimin ose vëzhgimin e qeverisë. Më ngushtë, ekonomia informale përfshin transaksione monetare dhe jo-monetare të një natyre juridike; pra të gjitha aktivitetet prodhuese ekonomike që në përgjithësi do të ishin të tatueshme, nëse do t'i raportonin autoriteteve shtetërore (tatimore). Aktivitete të tilla fshihen qëllimisht nga autoritetet publike për të shmangur pagimin e të ardhurave, vlerën e shtuar ose taksat e tjera dhe kontributet e sigurimeve sociale, ose për të shmangur përputhjen me disa standarde ligjore të tregut të punës, si paga minimale, orari maksimal i punës, apo standardet e sigurisë dhe procedurat administrative. Kështu, ekonomia informale përqendrohet në aktivitete produktive ekonomike që normalisht do të përfshiheshin në llogaritë kombëtare, por që mbesin jashtë saj si shkak i ngarkesës tatimore ose rregullatore. Edhe pse aktivitete të tilla ligjore do të kontribuojnë në vlerën e shtuar të një vendi nuk përfshihen në llogarinë kombëtare sepse prodhohen në mënyra të paligjshme.

Në kapitullin e mëparshëm, një hyrje e përgjithshme e ekonomisë nëntokësore përfshirë përkufizimet, shkaqet dhe treguesit e ekonomisë nëntokësore, pasojat dhe aktorët e saj u trajtuan me hollësi. Një model makroekonomik u propozua bazuar në këto fakte në mënyrë që të ilustronet më mirë një fenomen i tillë ekonomik.

Dy pasojat kryesore të ekonomisë nëntokësore që u referohet dhe diskutohen më shpesh janë (Jie et al., 2011; Schneider dhe Buehn, 2012; Tahmasebi dhe Rocca, 2015):

- Evazioni dhe shmangia e taksave në ekonominë nëntokësore që shkaktojnë deficit buxhetor; dhe,
- Efekti i ekonomisë nëntokësore në statistikat zyrtare dhe kriteret ekonomike, të tilla si rritja ekonomike, papunësia dhe PBB-ja, dhe duke i bërë ato jo të besueshme.

Këto dy efekte kryesore të ekonomisë nëntokësore dhe efektet e tjera pasqyrojnë domosdoshmërinë e një metode vlerësimi për madhësinë e ekonomisë nëntokësore për të përcaktuar hendekun tatimor dhe për të marrë kritere të besueshme [Pommerehne dhe Frey, 1984]. Ekonomistë dhe statistikanë kanë kërkuar disa metoda të duhura me qëllim të matjes së madhësisë së ekonomisë nëntokësore në vende të ndryshme.

Ky kapitull prezanton metoda të ndryshme të përdorura për të përcaktuar madhësinë dhe rritjen e ekonomisë nëntokësore. Qëllimi është të ilustruhet natyra dhe shkalla e problemeve që institucionet dhe studiuesit ndërkombëtarë përballen kur merren me një larmi të tillë metodash.

Metodat dhe qasjet e propozuara për vlerësimin e ekonomisë nëntokësore mund të klasifikohen në tre kategori kryesore: qasjet e drejtpërdrejta, indirekte dhe modeli me disa nën kategoritë nën secilën [Fortin, 2002]. Qasja e drejtpërdrejtë përfshin dy metoda: studimi dhe kontrolli tatimor. Ekzistojnë metoda të shumta indirekte për të përcaktuar madhësinë dhe trendin e ekonomisë nëntokësore, por, në përqendrohemi më shumë në pesë metoda indirekte përfshirë: mospërputhje midis metodës së shpenzimeve kombëtare dhe të ardhurave, mospërputhja midis asaj aktuale dhe punës së vërejtur, qasjes së transaksionit, qasjes së kërkesës për valutë dhe asaj fizike, metoda e hyrjes (Barthelemy, 1997; Schneider et al., 2010).

Metoda më e famshme e aplikuar për të vlerësuar madhësinë e ekonomisë nëntokësore është MIMIC (Treguesit e Shumëfishtë Shkaqet e Shumëfishta). Kjo metodë, e njohur si një qasje Model, do të diskutohet plotësisht në këtë kapitull dhe do të trajtohet edhe në pjesën e diskutimit të metodologjisë së aplikuar hulumtuese (Schneider et al., 2010).

4.1.1. QASJA E DREJTPËRDREJTË

Qasjet e drejtpërdrejta, të njohura edhe si qasje mikro, zbatojnë një teknikë të bazuar në sondazhe apo pyetësorë për të përcaktuar sasinë e ekonomisë nëntokësore. Dy qasje të ndryshme të drejtpërdrejta quhen vrojtimi dhe metodat e auditivit të tatimit prezantohen në vijim.

4.1.1.1. METODA E SONDAZHIT

Metoda e studimit shfrytëzon një studim të mirë-hartuar dhe një bazë të mostrës për të matur madhësinë e punësimit nëntokësor [Schneider, 2003]. Për të marrë informacionin thelbësor dhe të saktë nga të anketuarit e sondazhit, është e rëndësishme të strukturohet sondazhi me kujdes. Thënë ndryshe, sondazhi duhet të shprehet në një mënyrë që informacioni i marrë të përmbushë atë që studiuesi duhet të provojë si argumentim. "Ai përfshin udhëzime që përshkruajnë lloje të ndryshme të punës dhe pagesës dhe lejon një identifikim relativisht të saktë të punës që është në terma juridikë i tatueshëm "[OECD, 2004].

Analizuesi nuk mund të intervistojë të gjithë qytetarët e një vendi si të kushtueshëm dhe kjo kërkon shumë kohë. Kështu, do të analizohet vetëm një mostër që përfaqëson vendin në tërësi. Kjo mostër përfshin individët që marrin pjesë në sektorin nëntokësor, kontrole tatimore ose etj. Në tërësi, tre faza mund të vërehen në një përjasje të sondazhit, të njohur si sondazhi 1-2-3 (Saunders, 2008):

Faza 1: Mbledhja e informacionit që ka të bëjë me fuqinë punëtore;

Faza 2: Identifikimi i punëtorëve nëntokësorë dhe zyrtarë; dhe,

Faza 3: Mbledhja e informacionit në lidhje me të ardhurat dhe shpenzimet.

Kjo qasje ofron informacion të vlefshëm në lidhje me natyrën e aktiviteteve nëntokësore, gjithashtu në lidhje me strukturën e punësimit të paligjshëm në formë të vetëpunësuar ose të punësuar në sektorin nëntokësor. Sidoqoftë, qasja e sondazhit nuk jep ndonjë vlerë për madhësinë e ekonomisë nëntokësore.

Në qasjen e sondazhit, ekzistojnë tre metoda të përdorura shpesh për të identifikuar punonjësit e sektorit nëntokësor:

1. Bazuar në ndërmarrje: Një individ njihet si punëtor nëntokësor për aq kohë sa ai punon për një ndërmarrje nëntokësore ose të peregjistruar;

2. Marrëdhënia e punës: pavarësisht se kompania është e regjistruar ose jo, një individ njihet si punëtor nëntokësor ose i paligjshëm nëse privohet nga përfitimet e një punë të caktuar ose nëse ai punon në kushte inferiore të punës siç janë: mungesa e ndihmës mjekësore, fondi i pensionit, leja me pagesë, puna e përhershme ose përfitimet e pensionit. Individu klasifikohet si një punonjës i nëndheshëm ose i paligjshëm pavarësisht nga kompania e regjistruar (Heintz dhe Posel, 2008).

3. Karakteristikat e punëtorit: Kjo qasje përdoret më së shumti për vendet e Amerikës Latine [Gasparini dhe Tornarolli, 2007; Henley et al., 2009]. Në këtë rast, karakteristika të ndryshme të punëtorëve konsiderohen për t'i identifikuar ata si punëtorë nëntokësorë, siç janë: arritjet arsimore, niveli i aftësive të profesionit, shpërblimi, si dhe publiku ose statusi i sektorit privat.

Rezultatet e marra nga qasja e sondazhit jo vetëm që ofrojnë një pasqyrë të thellë të strukturës së ekonomisë nëntokësore, por edhe në demografinë e saj, modelet gjeografike dhe profilin e punës së punëtorëve të paligjshëm, të tilla si: raca, gjinia, niveli i aftësive në provincën ku ata banojnë, etj. Sidoqoftë, Schneider dhe Enste [2002] besojnë se këto rezultate janë jashtëzakonisht të ndjeshme ndaj mënyrës në të cilën është hartuar studimi.

Mangësia kryesore e kësaj qasjeje është një çështje e përbashkët midis të gjitha sondazheve: individët nuk janë shumë të prirur për të bashkëpunuar plotësisht. Për më tepër, është gati e pamundur të matet punë e padeklaruar me qasjen e sondazhit. Me fjalë

të tjera, të anketuarit hezitojnë të zbulojnë pjesëmarrjen e tyre në aktivitetet nëntokësore ndërsa kanë frikë se mos kapen. Si pasojë, përgjigjet do të ishin kryesisht të papërshtatshme dhe jo të besueshme. Arsyeja e frikës së tyre lidhet kryesisht me evazionin fiskal ose aktivitete të paligjshme ose të pa licencuara [Buehn dhe Schneider, 2013; Schneider dhe Enste, 2013].

Gjithashtu, Saunders [2008] beson se mbulimi i plotë i tregjeve nëntokësore dhe i punëtorëve të tyre, pa lëshime dhe dyfishime, është e vështirë ose e pamundur në këtë metodë për shkak të implikimeve të kostos dhe burimeve të kufizuara.

Për ta përmbledhur, kjo qasje nuk mund të sigurojë ndonjë vlerësim real për ekonominë nëntokësore në terma monetarë [Schneider dhe Enste, 2002]. Metoda e studimit është përdorur gjerësisht për të vlerësuar ekonominë nëntokësore në vende të ndryshme si Kanada, Britani, Gjermani, SHBA, Brazil, Afrika e Jugut, etj.

4.1.1.2. METODA E KONTROLLIT TATIMOR

Metoda e kontrollit tatimor siguron një vlerësim të evazionit fiskal dhe jep informacionin rreth shmangësive më të fortë të taksave, posaçërisht të vetë punësuarit që kanë më shumë mundësi për fshehje të tillë [Frey dhe Schneider, 2000]. Objektivi kryesor i kësaj metode është të përcaktojë sasinë e të ardhurave të tatueshme të padeklaruara për ta bërë mbledhjen e taksave më efikase por gjithashtu mund të zbatohet për të matur madhësinë e ekonomisë nëntokësore. Me fjalë të tjera, kjo metodë kërkon mospërputhje midis shumës së të ardhurave të raportuara për qëllime tatimore dhe kontrollet tatimore të kryera nga Shërbimi i të Ardhurave të Brendshme (IRS). Diferenca midis të ardhurave të deklaruara për qëllime tatimore dhe të ardhurat e llogaritura nga kontrollet selektive vlerësojnë madhësinë e aktiviteteve nëntokësore [Frey dhe Weck-Hanneman, 1984]. Kështu, kjo qasje demonstroi rëndësinë e programit të auditimit fiskal [Schneider, 2003] dhe mënyrën se si ato mund të ndikojnë në uljen e evazionit fiskal.

Sidoqoftë, popullata e mostrës është vetëm qafa e shishes. Për të shmangur rezultatet e njëanshme, popullata e mostrës duhet të zgjidhet me kujdes në mënyrë që të përputhet me popullatën e synuar. Sipas Schneider [2003], pagesit e taksave nuk janë zgjedhur plotësisht rastësisht; në vend të kësaj, ata zgjidhen bazuar në dorëzimin e deklaratave (tatimore). Autoritetet marrin evazionin fiskal nga kontrollë të rastit në pjesët në të cilat evazoni fiskal është i përhapur. Gjithashtu, kjo metodë nuk jep një pasqyrë gjithëpërfshirëse në të ardhurat e fituara në ekonominë nëntokësore.

Një e mëtejshme e kësaj metode është se të ardhurat e zbuluara nga autoritetet tatimore gjatë zgjedhjes, është vetëm një pjesë e të ardhurave të fituara në ekonominë nëntokësore [Saunders,2008]. Për më tepër, kjo metodë merret me aktivitete të tatueshme dhe nuk jep asnjë informacion në lidhje me shkallën e evazionit fiskal [Frey dhe Schneider, 2000]. Si pasojë, kjo qasje thjesht ofron një vlerësim të kufirit të poshtëm për madhësinë e nëntokës, prandaj, ku rezultatet ka të ngjarë të jenë të njëanshme.

Sidoqoftë, tendenca mund të jetë domethënëse. [Greenidge et al., 2009]. Kjo qasje përdoret në shumë vende si Kanada, Itali dhe SHBA, etj.

Metodat direkte ose mikroekonomike vlerësojnë madhësinë e ekonomisë nëntokësore bazuar në rezultatet e sondazheve, intervistave dhe audicioneve tatimore të njerëzve. Këto metoda japin vetëm vlerësime për një pikë specifike në kohë e cila mund të konsiderohet si vlerësime të ulëta. Vështirësia e zgjedhjes me mostrat e duhura, gatishmëria e të anketuarit për të bashkëpunuar, përgjigjet e tyre të sinqerta dhe gabimet e matjes në lidhje me sondazhet janë disa defekte të metodave direkte [Albu, 1995;Elgin dhe Oztunali, 2012]. Duhet të konsiderohet gjithashtu se rezultatet nga këto lloje të sondazheve janë shumë të ndjeshme ndaj mënyrës së formulimit të pyetësorit.

Kështu, është e vështirë të vlerësoh sasinë e punës së padeklaruar nga një pyetësor i drejtpërdrejtë. Është e qartë se shumica e të anketuarve hezitojnë të rrëfejnë sjelljen e tyre mashtruese dhe përgjigjet janë me besueshmëri të pasigurt që e bën të vështirë llogaritjen e një vlerësimi të vërtetë të madhësisë së ekonomisë nëntokësore.

Në lidhje me qasjen e kontrollit tatimor, ka disa vështirësi kryesore që mund të ndikojnë në rezultatin e kësaj metode. Së pari, gjetja e një mostre të përshtatshme të popullsisë është e barabartë me përdorimin të dhënave të pajtueshmërisë së taksave. Në këtë metodë, zgjedhja e individëve nga kontrollet tatimore nuk është e rastësishme por bazuar në vetitë e deklaratave të paraqitura tatimore që tregojnë një mundësi të caktuar të mashtimit tatimor. Pra, një mostër e tillë nuk qëndron për të gjithë popullsinë dhe vlerësimet e bazuara në këtë mostra të njëanshme mund të jenë të pasaktë. Së dyti, vlerësimet e bazuara në kontrollet tatimore demonstrojnë vetëm një pjesë të të ardhurave nëntokësore të zbuluara nga autoritetet dhe ka të ngjarë që të dështojë të zbulojë të gjitha të ardhurat e fshehura.

Informacion i detajuar në lidhje me aktivitetet nëntokësore, duke ditur për tregjet nëntokësore që janë tërheqëse për punëtorët e nëntokës, duke gjetur strukturën dhe përbërjen e këtyre aktiviteteve si dhe karakteristikat socio-ekonomike dhe motivet e atyre që punojnë në këto tregje janë nga përparësitë kryesore të metodave të drejtpërdrejta.

4.1.2. QASJA INDIREKTE

Metodat indirekte përdoren tregues të ndryshëm makroekonomikë për të përcaktuar madhësinë, prirjen dhe zhvillimin e ekonomisë nëntokësore mbi një periudhë kohore.

Qasjet indirekte, alternative të quajtura si qasje "treguese", janë kryesisht makroekonomike për nga natyra. Këto bazohen pjesërisht në:

- (i) mospërputhjen midis statistikave të shpenzimeve kombëtare dhe të ardhurave;
- (ii) mospërputhjen midis forcës punëtore formale dhe asaj aktuale;
- (iii) qasja e "konsumit të energjisë elektrike" të Kauffman dhe Kaliberda (1996);
- (iv) "transaksioni monetar" qasja e Feige (1979);

(v) qasja e "kërkesës për monedhë" të Cagan (1958) dhe të tjerëve; dhe

(vi) "Treguesit e shumëfishtë, shkaqe të shumta" (MIMIC).

Në mënyrë të veçantë janë të trajtuara në vijim:

- **MOSPËRPUTHJE MIDIS SHPENZIMEVE KOMBËTARE DHE STATISTIKAVE TË TË ARDHURAVE:** Nëse ata që punojnë në ekonomi informale janë në gjendje të fshehin të ardhurat e tyre për qëllime tatimore, por jo edhe shpenzimet e tyre, atëherë diferenca midis të ardhurave kombëtare dhe shpenzimeve kombëtare mund të përdoret për të përafuar madhësinë e ekonomisë informale. Kjo qasje supozon se të gjithë përbërësit e anës së shpenzimeve maten pa gabime dhe të ndërtuara në mënyrë që ato të jenë statistikisht të pavarura nga faktorët e të ardhurave.
- **MOSPËRPUTHJE MIDIS FORCËS PUNËTORE FORMALE DHE ASAJ AKTUALE:** Nëse pjesëmarrja e forcës totale të punës supozohet të jetë e vazhdueshme, një rënie në pjesëmarrjen zyrtare të forcës së punës mund të interpretohet si një rritje në rëndësinë e ekonomisë informale. Lulatja në shkallën e pjesëmarrjes mund të ketë shumë shpjegime të tjera, të tilla si pozicioni në ciklin e biznesit, vështirësia në gjetjen e një pune dhe arsimit dhe pensioni, por këto vlerësime paraqesin tregues të dobët të madhësisë së ekonomisë informale.
- **QASJA E ENERGJISË ELEKTRIKE:** Kaufmann dhe Kaliberda (1996) miratojnë idenë se konsumi i energjisë elektrike është treguesi i vetëm fizik më i mirë i përgjithshëm (formal dhe joformal) i aktivitetit ekonomik. Përdorimi i gjetjeve që tregojnë se elasticiteti i energji elektrike dhe PBB-së është afër 1, sugjerojnë përdorimin e ndryshimit midis rritjes së konsumit të energjisë elektrike dhe rritjes së PBB-së si një përfaqësues për rritjen e ekonomisë informale. Kjo metodë është e thjeshtë dhe tërheqëse, por ka shumë të meta, duke përfshirë: (i)jo të gjitha aktivitetet e ekonomisë joformale kërkojnë një sasi të konsiderueshme të energjisë elektrike

(p.sh. shërbime personale) ose përdorimi i burimeve të tjera të energjisë (si qymyri, gazi, etj.), pra vetëm kapet një pjesë e rritjes së ekonomisë informale; dhe (ii) elasticiteti i PBB-së së përgjithshme të energjisë elektrike mund të ndryshojë dukshëm në të gjithë vendet dhe me kalimin e kohës.

- **QASJA E TRANSAKSIONIT:** Përdorimi i ekuacionit të sasisë së parasë së Fischer, $Paraja \times Shpejtësia = \text{Çmimet} \times \text{Transaksione}$, dhe duke supozuar se ekziston një marrëdhënie e vazhdueshme midis fluksit të parasë që lidhen me transaksionet dhe vlerën e shtuar totale (formale dhe joformale), d.m.th. $\text{Çmimet} \times \text{Transaksione} = k (\text{GDP} + \text{ekonomia joformale})$, është e arsyeshme që të derivoni ekuacionin e mëposhtëm $Paraja \times Shpejtësia = k (\text{GDP} + \text{ekonomia informale})$. Stoku i parave dhe vlerësimet zyrtare të PBB-së janë të njohura, dhe shpejtësia e parave mund të vlerësohet. Kështu, nëse madhësia e ekonomisë informale si raport i ekonomisë zyrtare njihet për një vit krahasimi, atëherë ekonomia informale mund të llogaritet për këtë pjesë tjetër të mostrës. Edhe pse teorikisht tërheqëse, kjo metodë ka disa dobësi të saja, për shembull: (i) supozimi i konstantes me kalimin e kohës duket mjaft arbitrare; dhe (ii) faktorë të tjerë si zhvillimi i çeqeve dhe kartave të kreditit mund të ndikojnë gjithashtu në shumën e dëshiruar të mbajtjeve të parave të gatshme dhe kështu edhe shpejtësinë.
- **QASJA E KËRKESËS PËR VALUTË:** Duke supozuar se transaksionet joformale marrin formën e pagesave në para të gatshme, për të mos lënë gjurmë të dukshme për autoritetet, një rritje për rrjedhojë, madhësia e ekonomisë informale do të rrisë kërkesën për valutë. Për të izoluar këtë kërkesë "të tepërt" për monedhë, Tanzi (1980) sugjeron përdorimin e një serie kohore qasja në të cilën kërkesa për monedhë është një funksion i faktorëve konvencionale, siç është evolucioni i të ardhurave, praktikat e pagesës dhe normat e interesit, dhe faktorët që shkaktojnë njerëzit të punojnë në ekonominë informale, si barra e drejtpërdrejtë dhe indirekte e taksave, rregullimi qeveritar dhe kompleksiteti i sistemit tatimor. Sidoqoftë, ekzistojnë disa probleme që shoqërohen me këtë metodë dhe supozimet e saj: (i) kjo procedurë mund të nënvlerësojë madhësinë e ekonomisë informale, sepse jo të

gjitha veprimet zhvillohen duke përdorur para si mjet këmbimit; (ii) rritjet e depozitave të kërkesës për monedhë mund të ndodhin për shkak të një ngadalësimi të kërkesës së depozitave sesa një rritje e monedhës së përdorur në aktivitetet informale; (iii) duket arbitrare të supozosh shpejtësi të barabartë të parave në të dy llojet e ekonomisë; dhe (iv) supozimi i asnjë ekonomie joformale në një vit bazë është i diskutueshëm.

- **QASJA E TREGUESIT E SHUMËFISHTË, SHKAQET E SHUMËFISHTA (MIMIC):** Kjo metodë në mënyrë të qartë konsideron disa shkaqe, si dhe efektet e shumta, të ekonomisë informale. Metodologjia shfrytëzon shoqëritë midis shkaqeve të vëzhguara dhe efektet e një ndryshore të pambrojtur, në këtë rast ekonomia informale, për të vlerësuar të njëjtën (Loayza, 1997).

4.2. METODOLOGJIA HULUMTUESE SHKENCORE

Fillimisht, për të matur madhësinë dhe zhvillimin e ekonomisë informale mund të përdorim qasje direkte dhe indirekte. Modelet direkte janë mikro-modele, të cilat përdorin të dhëna nga përgjigjet vullnetare ose nga kontrolli tatimor. Këto metoda janë shoqëruar me disa komplikime duke filluar me mbledhjen e vështirë të të dhënave ose pasaktësia e tyre (njerëzit zakonisht nuk duan të raportojnë aktivitete joformale). Kështu në këtë disertacion do të përqendrohemi në qasjet indirekte, të cilat bazohen në të dhënat makroekonomike. Teksti në vijim jep një përshkrim të hollësishëm në lidhje me metodat kryesore të cilat janë aplikuar për të matur madhësinë e ekonomisë informale në rastin e Republikës së Kosovës dhe të vendeve tjera të Ballkanit Perëndimor si Shqipëria, Kosova, Mali i Zi, Bosnja dhe Hercegovina dhe Serbia: metoda MIMIC si një lloj i modelit të ekuacionit të strukturuar apo ndryshe e njohur si SEM, për të përcaktuar ekonominë informale në këto vende dhe për të përcaktuar ndikimin e ekonomisë informale në normën

e papunësisë në vendet e Ballkanit perëndimor, për periudhën përkatëse 2000 – 2018. Për më tepër, me që nuk ekziston një rregull apo udhëzim në lidhje me variablat të cilat duhet të shfrytëzohen si variabla shkakësore dhe treguese për të përcaktuar ekonominë informale si një variabël latente, kemi aplikuar tre modele të caktuara të MIMIC, fillimisht për të përcaktuar ekonominë informale dhe pastaj modeli i katërt përfshinë normën e papunësisë si variabël treguese e cila do të përcaktoj ndikimin e ekonomisë informale në normën e papunësisë në Republikën e Kosovës dhe vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor.

4.2.1.METODA E PËRCAKTIMIT TË MADHËSISË SË EKONOMISË INFORMALE

Siç edhe potencuam në pjesët e mësipërme, ekzistojnë dy qasje kryesore për të analizuar dhe përcaktuar ekonominë informale të një vendi, edhe atë qasje direkte dhe indirekte. Në këtë disertacion, me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale në Republikën e Kosovës si dhe në pesë vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, është aplikuar metoda e MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes), si një nga qasjet më adekuate të qasjes indirekte që mundëson krijimin e një seti të të dhënave unik për sa i përket ekonomisë informale për vendet e Ballkanit Perëndimor.

4.2.1.1. QASJA MIMIC

Schneider et al. (2010a) thekson se metodat e tjera përpos të MIMIC konsiderojnë vetëm një tregues (konsumi i energjisë elektrike, kërkesa për valutë), që reflekton ekskluzivisht ndryshime në madhësinë e ekonomisë informale. Është e qartë, që ky supozim nuk është real. Ekonomia informale ndikon në prodhimin, punën dhe tregun e parave. Përveç kësaj,

variablat kauzale, që ndikojnë në madhësinë e ekonomisë informale, janë konsideruar vetëm në disa studime (duke aplikuar qasjen e kërkesës për monedhë) dhe gjithashtu zakonisht marrin parasysh vetëm ngarkesën tatimore. Qasja MIMIC përdor shkaqe të shumëfishta, të cilat përcaktojnë madhësinë e ekonomisë së fshehur, si dhe tregues (indikator) të shumëfishtë, të cilët regjistrojnë ndryshime në madhësinë e ekonomisë informale.

Kjo qasje u përdor fillimisht nga Weck (1983), Frey dhe Weck (1983), Frey dhe Weck-Hanneman (1984). Schneider dhe Enste (2000) e përshkruan këtë qasje si një model që përbëhet nga dy pjesë, modeli i matjes cakton varësi midis variablës së pambrojtur dhe treguesit të vëzhguar dhe modeli i ekuacionit strukturor (SEM) ekzaminon lidhjen midis ndryshoreve të pavëzhguara dhe të vëzhguara dhe variablat shkakësorë duke përdorur matricën e kovariancës. Në këtë rast ndryshorja e pavëzhguar (e paditur) është ekonomia informale. Sipas Schneider et al. (2010a) SEM krahason matricën kovariance të variablave të vëzhguara, me strukturën parametrike të imponuar mbi të nga një model i hipotetizuar. Marrëdhëniet midis ndryshoreve të vëzhguara janë shprehur nga kovariancat e saj dhe supozohet se ato gjenerohen nga disa variabla të pashembullta.

Në modelin e matjes, i pari është ndryshorja e pa observuar (η) që fillimisht është e lidhur me treguesit e vëzhguar (Y_p) dhe më pas me vartësitë e ndryshores së pa observuar (η) dhe shkaqet e vërejtura (X_q) duke përdorur modelin e ekuacionit strukturor.

Dell'Anno et al. (2007) tregojnë se ekonomia informale (η) është përcaktuar në mënyrë lineare duke parë (duke konsideruar shqetësimet f) shkaqet ekzogjene $X_1; X_2; \dots; X_q$:

$$\eta = \gamma_1 X_1 + \gamma_2 X_2 + \dots + \gamma_q X_q + f \quad (4)$$

dhe ndryshorja e pa observuar (η) në mënyrë lineare përcakton një grup të treguesve endogjen observues $Y_1; Y_2; \dots; Y_p$ (duke marrë parasysh shqetësimet $\varepsilon_1; \varepsilon_2; \dots; \varepsilon_p$):

$$y_1 = \lambda_1 \eta + \varepsilon_1, y_2 = \lambda_2 \eta + \varepsilon_2, \dots, y_p = \lambda_p \eta + \varepsilon_p \quad (5)$$

Shënimi i vektorëve:

$$x' = (x_1, x_2, \dots, x_p)$$

$$y' = (y_1, y_2, \dots, y_p)$$

$$\gamma' = (\gamma_1, \gamma_2, \dots, \gamma_p)$$

$$\varepsilon' = (\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_p)$$

do të fitojmë ekuacione më të shkurtra:

$$\eta = \gamma' x + f \quad (6)$$

$$y = \lambda' \eta + \varepsilon \quad (7)$$

duke supozuar $E(\varepsilon') = 0$ dhe duke përcaktuar $E(f^2) = \sigma^2$, $E(f'f) = 0$, $E(\varepsilon\varepsilon') = \Theta^2$ dhe $E(f\varepsilon) = \Psi^2$, ku Θ^2 dhe Ψ^2 janë një matricë diagonale me devijime standarde të ε dhe f diagonale të saj. Ekuacioni (6) paraqet modelin e ekuacionit strukturor dhe ekuacioni (7) paraqet modelin e matjes.

Futja e ekuacionit (6) në ekuacionin (7) na jep modelin e mëposhtëm:

$$\eta = \lambda(\gamma' x + f) + \varepsilon = \pi' x + v \quad (8)$$

ku matrica e koeficientit dhe shqetësimet (çrregullimet) janë:

$$\pi = \gamma \lambda'$$

$$v = \lambda f + \varepsilon$$

Kështu, matrica e kovariancës përcaktohet si:

$$\Omega = Cov(v) = E(vv') = \lambda\lambda'\sigma^2 + \Theta 2 \quad (9)$$

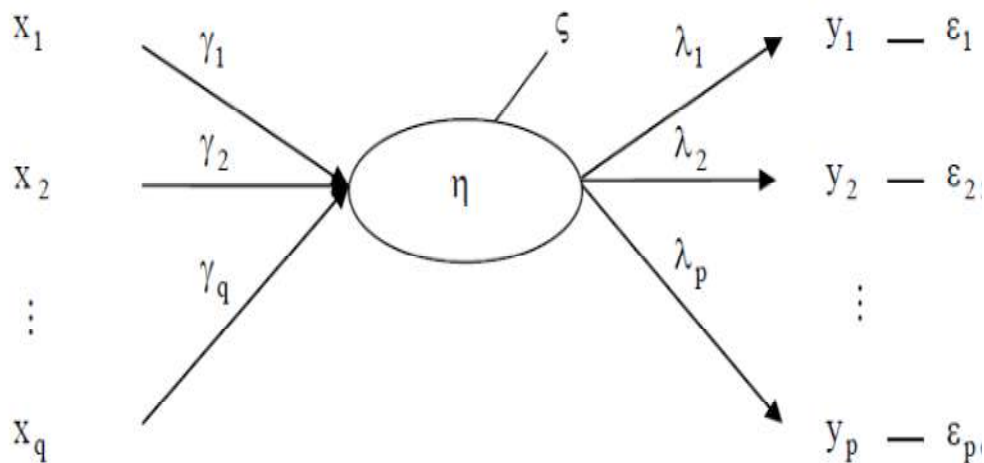
Nga ekuacionet (8) dhe (9) mund të nxjerrim matricën e kovariancës së shumëzuesit të treguesit të shkaqeve të shumta. Ai tregon varësi midis variablave të vrojtuarve të modelit. Kjo matricë e kovariancës përcaktohet si:

$$\Sigma(\theta) = \begin{pmatrix} \lambda(y'\phi^2y + \Psi^2) + \theta^2 & \lambda y'\phi^2 \\ \phi^2\lambda y' & \phi^2 \end{pmatrix} \quad (10)$$

ku $\Sigma(\theta)$ është një funksion i parametrave, $\lambda, y, \phi^2, \Psi^2, \theta^2$.

Synimi i procedurës është vlerësimi i këtyre parametrave dhe matricave të kovariancës në mënyrë që të merret një vlerësim i matricës së kovariancës. Modeli MIMIC shënohet në Figurën 4.2 duke përdorur diagramin e shtegut.

Figura 4.1. Struktura e modelit të MIMIC

Burimi: Schneider et al. (2010a)

Sapo të kemi koeficientët nga modeli MIMIC, mund të nxjerrim indeksin e MIMIC duke përdorur ekuacionin strukturor të dhënë që është në këtë rast marrëdhënia midis ekonomisë së hijes (variabla latente) dhe variablave të saj të rëndësishëm shkakorë:

$$\eta_t = \gamma_1 x_{1t} + \gamma_2 x_{2t} + \dots + \gamma_q x_{qt} \quad (11)$$

Hapi i dytë është shndërrimi i indeksit të mësipërm në një vlerësim të madhësisë së ekonomisë informale në vitin t . Prandaj, ne kemi nevojë për një vlerë bazë (një besueshmëri e mëparshme vlerësimi) në njësitë e dhëna (përqindja e PBB-së në këtë rast).

Pastaj, vlerësimi i ekonomisë informale mund të definohet si në vijim:

$$\hat{\eta}_t = \frac{\tilde{\eta}_t}{\tilde{\eta}_u} \eta_u^* \quad (12)$$

ku:

$\tilde{\eta}_t$ dhe $\tilde{\eta}_u$ janë dhënë nga ekuacioni (11);

η_u^* është një vlerësim i mëparshëm i marrë në vitin u

t - një vit për të cilin ne duam të llogarisim vlerësimin,

u - viti i vlerësimit ekzogjen (vlera bazë).

Për të përmbledhur, ekzistojnë tre hapa në vlerësimin e madhësisë së ekonomisë informale duke përdorur qasjen e MIMIC. Në fillim, duhet të konfirmojmë marrëdhëniet e hipotekuara midis variablës latente (ekonomisë informale) dhe shkaqeve dhe treguesve të caktuar.

Përmes kësaj marrëdhënie mund të llogarisim indeksin MIMIC duke përdorur rezultatet e modelit. Këto llogaritje na japin vetëm numra relativë, pra për të marrë madhësinë absolute të ekonomisë informale, është e nevojshme të shndërrohet indeksi MIMIC në njësi kërkesë duke përdorur një vlerësim të mëparshëm.

Edhe kjo qasje komplekse është kritikuar në disa baza (Breusch (2005)):

(i) Rezultatet janë shumë të paqëndrueshme në varësi të periudhës së të dhënave ose listës së vendeve të përfshira në analizë.

(ii) Gjithashtu, lista e shkaqeve dhe treguesve janë jo bindës për vlerësimin e madhësisë së ekonomisë informale.

(iii) Disavantazhi më i madh i qasjes MIMIC është rezultati relativ i modelit dhe nevoja e krahasimit dhe kalibrimit të mëtutjeshëm. Dikush mund të thotë që rezultati përfundimtar varet plotësisht nga disa vlerësime të mëparshme, që mund të mos jesh i saktë fare.

4.2.2. PËRCAKTIMI DHE SHQYRTIMI I TË DHËNAVE DHE MODELEVE

Me qëllim të përcaktimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë në rastin e Republikës së Kosovës dhe vendeve të tjera të Ballkanit Perëndimor, për periudhën kohore 2000 – 2018, fillimisht ishte e nevojshme që të përcaktohet ekonomia informale e cila është një indikator latent, respektivisht i panjohur dhe observuar. Në këtë drejtim, në këtë punim të doktoratës është aplikuar metoda e MIMIC (Tregues të shumëfishtë, Shkaqe të shumëfishta) si një nga metodat indirekte më të aplikuara gjatë përcaktimit të ekonomisë informale të një vendi.

Ashtu siç edhe është e shpjeguar në pjesën e metodave të aplikuara për përcaktimin e ekonomisë informale, metoda e MIMIC paraqet një nga llojet e SEM – modeli i ekuacioneve strukturore, në të cilën kemi një variabël latente (në këtë rast ekonomia informale), variablat shkakësore dhe treguesit. Për më tepër, ajo çka dua të cek në mënyrë të qartë është se kur përdoret metoda MIMIC, nuk ka ndonjë ndarja të qartë midis ndryshoreve shkakësore, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt (drejtojnë) ekonominë informale dhe variablat treguese, në të cilat pasqyrohen aktivitetet e ekonomisë informale. Me fjalë të tjera, një paralajmërim i metodës MIMIC është se, për fat të keq, nuk ka një ndarje të qartë (ose rregulli udhëzues i orientuar teorikisht) ndërmjet treguesve dhe ndryshoreve shkakësore. Për shembull, kur ekonomia është në një recesion me papunësi të lartë, njerëzit kanë një nxitje më të fortë për të punuar në ekonominë informale; kjo mund të shihet si një ndryshore shkakësore, por PBV për kokë banori dhe masa të tjera përdoren gjithashtu si variabla treguese, në të cilat pasqyrohet aktiviteti i ekonomisë informale. Prandaj, pranojmë

se ekziston njëfarë arbitrariteti nëse duhet të përdoret ose jo një variabël e caktuar si shkak ose tregues. Në këtë punim, jam munduar të jem e qëndrueshme, kështu që për shembull meqë vendet në analizë janë të gjitha të Ballkanit Perëndimore, mund të konsiderojmë se janë homogjene andaj për dallim nga studime të shumta që përdorin BPV për kokë banori si një nga variablat shkakësore, në këtë model i njëjti nuk përfshihet në variolat shkakësore. Andaj si variabël tregues përdor normën e rritjes së BPV për kokë banori, si dhe normën e participimit të fuqisë punëtore dhe variablën e monedhës - raportin e M0/M1. Për më tepër, duke pasur prasysh edhe metodën e MIMIC ku rregulli i identifikimit është që një variabël tregues duhet të fiksohet në një vlerë paraprake, në këtë drejtim është zgjedhur variabla e monedhës (raportin M0/M1).

Nga ana tjetër si variabla shkakësore janë të përdorura këto variabla:

- Madhësia e qeverisë
- Indeksi i lirisë së biznesit
- Norma e papunësisë
- Indeksi i lirisë ekonomike
- Inflacioni
- Barra tatimore
- Tatimi direkt

Për më tepër, në tabelën në vijim janë paraqitur variablat të cilat janë të përfshira në këtë pjesë të analizës, duke trajtuar një shpjegim të shkurtër si dhe burimin e tyre.

Tabela7.1. Definimi i variablave dhe burimi i të dhënave

VARIABLA dhe SHKURTESA	DEFINIMI I VARIABLËS	BURIMI I TË DHËNAVE
INDEKSI I LIRISË SË BIZNESIT -(BF)	Nën komponent e Indeksit të Lirisë Ekonomike. Mat kohën dhe përpjekjet e aktivitetit të biznesit, varion nga 0 në 100, ku 0 = liria më e vogël e biznesit dhe 100 = liria maksimale e biznesit.	Heritage Foundation.
INDEKSI I LIRISË EKONOMIKE - (EF)	Indeksi i Lirisë Ekonomike, varion nga 0 në 100, ku 0 = liria më e vogël ekonomike, dhe 100 = liria maksimale ekonomike.	Heritage Foundation.
MONEDHA: M0 / M1. - (currency)	Korrespondon me monedhën jashtë bankave (M0) si një raport i M1.	BANKA QENDRORE EVROPIAN - BQE
NORMA E PAPUNËSISË: Papunësia, gjithsej (% e forcës totale të punës). - (unemp_rate)	Papunësia i referohet pjesës së forcës së punës që është pa punë, por e disponueshme dhe kërkon punë. Përkufizimet e fuqisë punëtore dhe papunësisë ndryshojnë nga vendi.	Banka Botërore
MADHËSIA E QEVERISË: Shpenzimet e konsumit përfundimtar të qeverisë së përgjithshme (% e BPV). - (gov_size)	Shpenzimet e konsumit përfundimtar të qeverisë së përgjithshme përfshin të gjitha shpenzimet aktuale të qeverisë për blerjet e mallrave dhe shërbimet (përfshirë kompensimin e punonjësve). Ai gjithashtu përfshin shumicën e shpenzimeve për mbrojtje dhe siguri, por përjashton shpenzimet ushtarake të qeverisë që janë pjesë e formimit të kapitalit	Banka Botërore.

	qeveritar.	
TATIMET DIREKTE - (D_taxes)	Taksat direkte si përqindje e taksave totale të përgjithshme.	Banka Botërore
Shkalla e inflacionit: Inflacioni, deflator i BPV (% vjetore) - (inf)	Inflacioni i matur nga shkalla vjetore e rritjes së deflatorit implikues të BPV tregon shkallën e ndryshimit të çmimit në ekonomi në tërësi. Deflatori i nënkuptuar i BPV është raporti i BPV në monedhën aktuale vendase ndaj BPV në monedhën vendase konstante.	Banka Botërore
BPV për kokë banori (sipsa PPP) - (GDP-cap)	Korrespondon me BPV për kokë banori bazuar në fuqinë blerëse të barazisë (PPP), (\$ 2005 konstante ndërkombëtare). BPV është prodhimi i brendshëm bruto i konvertuar në dollarë ndërkombëtarë duke përdorur normat e barazisë së fuqisë blerëse.	Banka Botërore.
Shkalla e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore - (LFPR)	Korrespondon me normën e pjesëmarrjes së fuqisë punëtore (% e popullsisë totale). Shkalla e pjesëmarrjes në fuqinë punëtore është përqindja e popullsisë që është ekonomikisht aktive: të gjithë njerëzit që furnizojnë punë për prodhimin e mallrave dhe shërbimeve gjatë një periudhe të caktuar.	Banka Botërore.
Norma e rritjes së BPV për kokë banori- (gdp_cap_rate)	Norma e rritjes së Bruto Produktit Vendor	Banka Botërore.

Burimi: burime të autorit në lidhje me definiminin, shkurtesat dhe burimin e të dhënave të përfshira në analizën empirike.

Në tabelën në vijim është paraqitur statistika përshkruese e variablave të përfshira në analizën empirike, me çrrestë mund të vërehet numrin e observimeve, vlerën mesatare, devijimin standard, vlerën maksimale dhe minimale të tyre. Për sa i përket numrit total të observimeve, gjithsejtë janë 114 observime, mirëpo jo për çdo indikator për çdo shtet posedohen të gjitha seritë kohore vjetore 2000 – 2018. Për sa i përket variablës së indikatorit të lirisë së biznesit, kemi gjithsejtë 104 variabla, ku vlera mesatare kap vlerën 59.99, devijimi standard është 11.65, ndërsa vlera minimale dhe maksimale e tij është 40 dhe 82.9, respektivisht. Nga ana tjetër, numri i observimeve për indeksin e lirisë ekonomike është 10, me vlerë mesatare prej 67.82 dhe vlerë të devijimit standard 4.4 kurse vlera minimale dhe maksimale është 58.7 dhe 76.73 respektivisht. Për sa i përket variablës së barrës tatimore, kemi gjithsejtë 104 variabla, ku vlera mesatare kap vlerën 85.45, devijimi standard është 6.505, ndërsa vlera minimale dhe maksimale e tij është 66.1 dhe 93.65, respektivisht. Nga ana tjetër, numri i observimeve për madhësinë e qeverisë është 112, me vlerë mesatare prej 7.23 dhe vlerë të devijimit standard 0.78 kurse vlera minimale dhe maksimale është 5.6 dhe 8.6 respektivisht. Për sa i përket variablës së indikatorit të tatimit direkt, kemi gjithsejtë 112 variabla, ku vlera mesatare kap vlerën 18.606, devijimi standard është 11.79, ndërsa vlera minimale dhe maksimale e tij është 3.12 dhe 27.97, respektivisht. Nga ana tjetër, numri i observimeve për normën e inflacionit është 113, me vlerë mesatare prej 5.48 dhe vlerë të devijimit standard 11.68, kurse vlera minimale dhe maksimale është -9.35 dhe 86.82 respektivisht. Për sa i përket variablës së indikatorit të GDP për kokë banori, kemi gjithsejtë 114 variabla, ku vlera mesatare kap vlerën 4126.831, devijimi standard është 1768.669, ndërsa vlera minimale dhe maksimale e tij është 860.1052 dhe 8771.688, respektivisht. Nga ana tjetër, numri i observimeve për normën e rritjes së GDP për kokë banori është 114, me vlerë mesatare prej 4.026058 dhe vlerë të devijimit standard 0.35721, kurse vlera minimale dhe maksimale është -6.039929 dhe 29.94779, respektivisht.

Për sa i përket variablës së indikatorit të monedhës (currency), kemi gjithsejtë 114 variabla, ku vlera mesatare kap vlerën .9575313, devijimi standard është .3572115, ndërsa vlera minimale dhe maksimale e tij është .0319497 dhe 2.978861, respektivisht. Nga ana tjetër, numri i observimeve për normën e participimit të fuqisë punëtore është 114, me

vlerë mesatare prej 60.77733 dhe vlerë të devijimit standard 4.191518, kurse vlera minimale dhe maksimale është 51.364 dhe 67.723, respektivisht.

Tabela7.2. Statistika deskriptive (përshkruese).

VARIABLA (NDRYSHORJA)	NUMRI I OBERVIMEVE	VLERA MESATARE	DEVIJIMI STANDARD	VLERA MINIMALE	VLERA MAKSIMALE
BF	104	59.99481	11.65053	40	82.9
EF	102	67.82691	4.468358	58.7	76.73511
taxburden	104	85.46471	6.505117	66.1	93.65
unemp_rate	110	25.2067	9.684867	12.34	57
gov_size	112	7.236231	.7811208	5.631466	8.63351
D_taxes	112	18.60647	11.79504	3.126433	27.97504
inf	113	5.483979	11.68587	-9.35153	86.82626
GDP_cap	114	4126.831	1768.669	860.1052	8771.688
gdp_cap_rate	114	4.026058	3.929311	-6.039929	29.94779
currency	114	.9575313	.3572115	.0319497	2.978861
LFPR	114	60.77733	4.191518	51.364	67.723

Burimi: kalkulime të autorit.

Me që edhe më herët është potencuar në tekst që nuk ekziston një rregull në lidhje me variabla apo ndryshore të cilat duhet të aplikohen si variabla shkakësore dhe variablat të cilat duhet të inkorporohen si variabla treguese në modelin e MIMIC, apo qoftë edhe të ekzistimit të një praktike e cila është e arritur me konsensus nga na e studiuesve të cilët kanë hulumtuar ekonominë informale bazuar në metodën e MIMIC, në vijim kam aplikuar tre modele të caktuara të MIMIC me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, ekuacioni strukturor i të cilëve është paraqitur në vijim:

Modeli i parë: përfshin si variabla shkakësore indeksin e lirisë së biznesit, indeksin e lirisë ekonomike, barrën tatimore, normën e papunësisë dhe madhësinë e qeverisë, kurse si

variabla treguese përfshinë monedhën (M0/M1), shkallën e participimit të fuqisë punëtore dhe normën e rritjes së GDP për kokë banori.

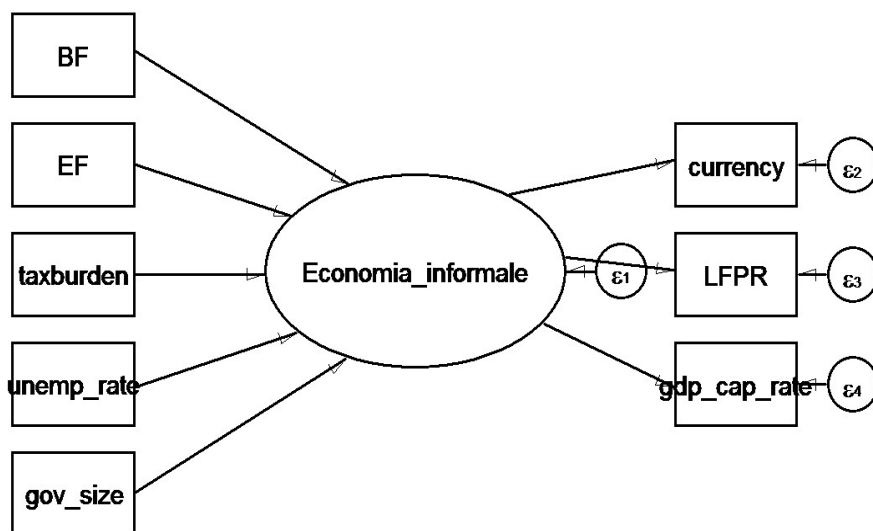

Figura 7.1. Modeli i parë i MIMIC.

Burimi: burime të autorit.

Modeli i dytë: përfshin si variabla shkakësore indeksin e lirisë së biznesit, indeksin e lirisë ekonomike, tatimin direkt, normën e papunësisë, madhësinë e qeverisë, inflacionin, kurse si variabla treguese përfshinë monedhën (M0/M1), shkallën e participimit të fuqisë punëtore dhe normën e rritjes së GDP për kokë banori.

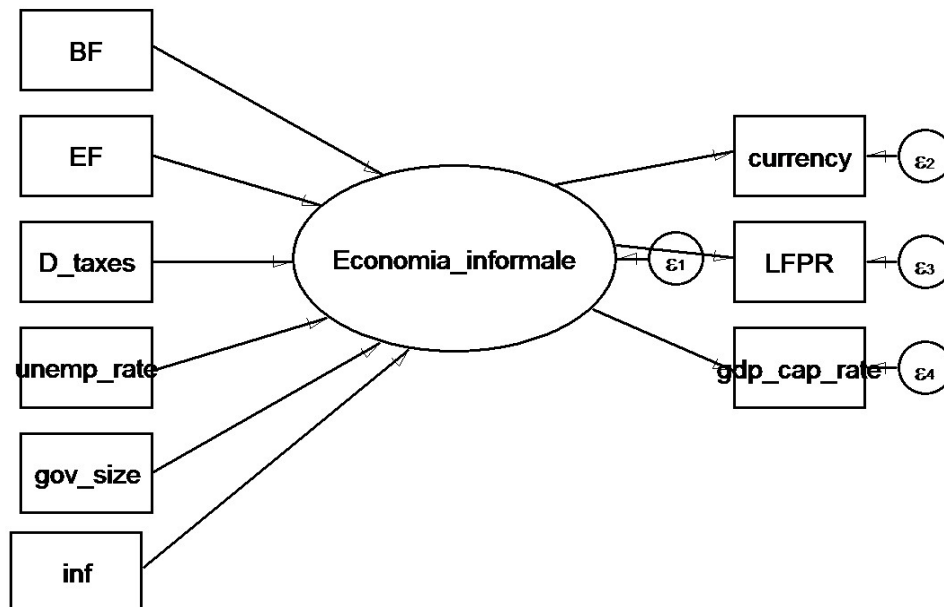

Figura7.2. Modeli i dytë i MIMIC

Burimi: burime të autorit.

Modeli i tretë: është më gjithëpërfshirës që përfshin si variabla shkakësore indeksin e lirisë së biznesit, indeksin e lirisë ekonomike, tatimin direkt, normën e papunësisë, madhësinë e qeverisë, inflacionin, barrën tatimore dhe GDP për capita, kurse si variabla treguese përfshinë monedhën (M0/M1), shkallën e participimit të fuqisë punëtore dhe normën e rritjes së GDP për kokë banori.

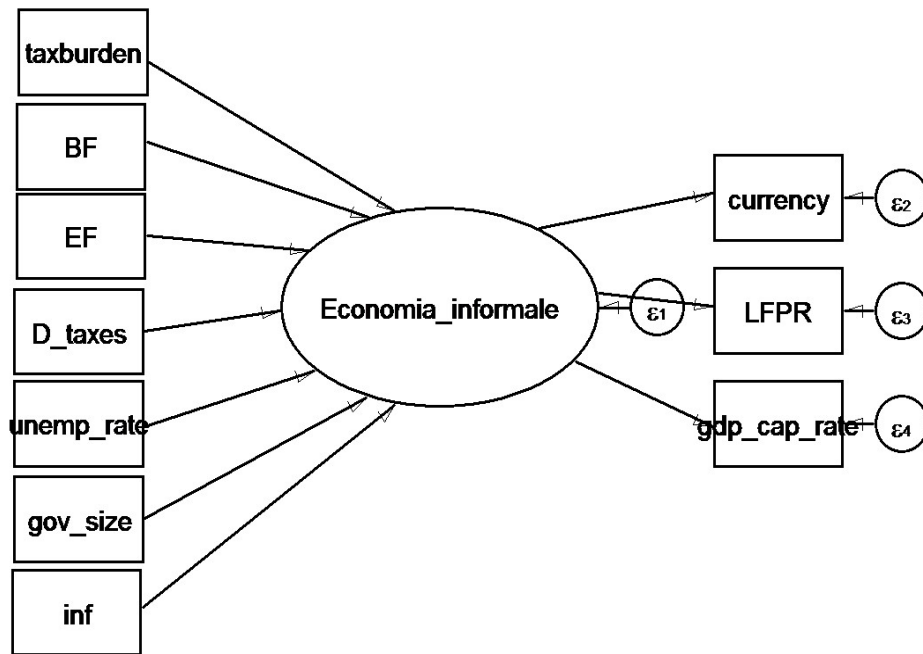

Figura7.3. Modeli i tretë i MIMIC

Burimi: burime të autorit.

Modeli i katërt: me qëllim të përcaktimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor është aplikuar modeli i katërt i MIMIC, në të cilën variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë ekonomike, indeksi i lirisë së biznesit, madhësia e qeverisë dhe barra tatimore, ndërsa si variabla treguese janë treguesi i monedhës (M0/M1), norma e papunësisë, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe normën e rritjes së GDP për kokë banori.

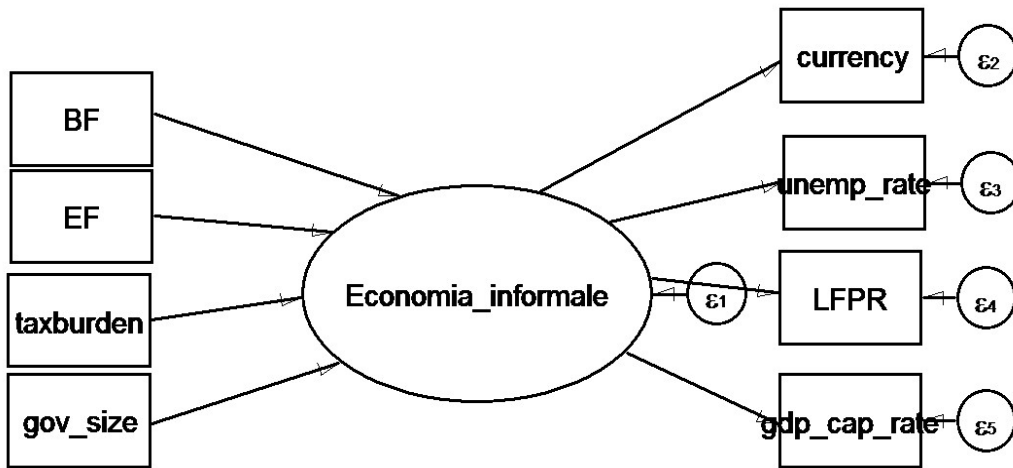

Figura7.4. Modeli i katërt i MIMIC

Burimi: burime të autorit.

Modeli i pestë: edhe ky model përdoret me qëllim të përcaktimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor ku si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë ekonomike, indeksi i lirisë së biznesit, madhësia e qeverisë, barra tatimore, tatimi direkt, inflacioni, ndërsa si variabla treguese janë treguesi i monedhës (M0/M1), norma e papunësisë, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe normën e rritjes së GDP për kokë banori.

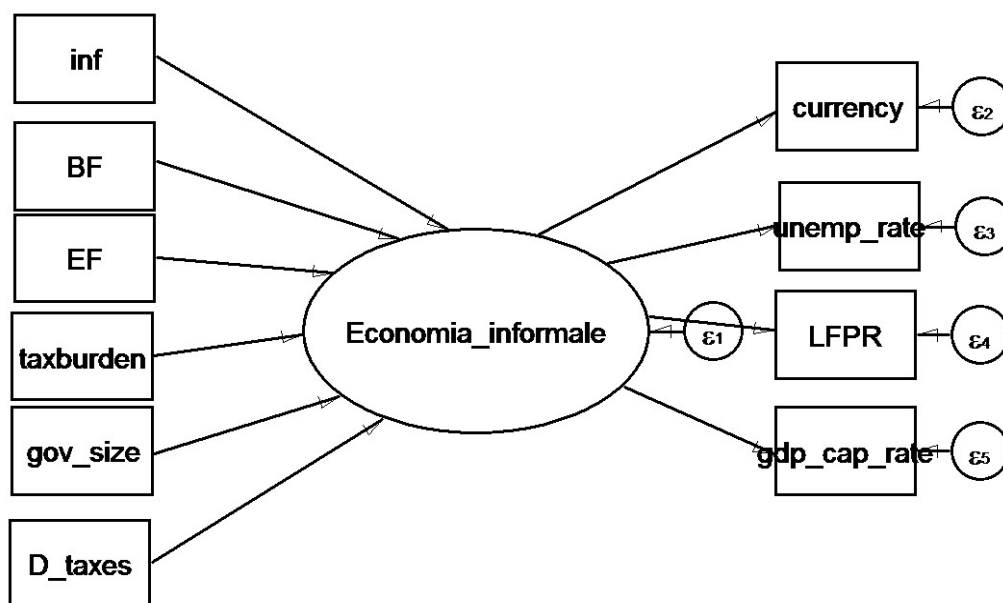

Figura7.5. Modeli i pestë i MIMIC

Burimi: burime të autorit.

Duke pasur parasysh fillimisht tre modelet e para të MIMIC dhe ekuacionet strukturore të tyre me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale, në tabelën në vijim janë ilustruar rezultatet e tyre.

Siç edhe u potencua më lartë, në modelin e parë të MIMIC që në fakt paraqet edhe modelin bazë për interpretim të rezultateve, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore, norma e papunësisë dhe madhësia e qeverisë kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën

paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

KAPITULLI I PESTË

5. PËRCAKTIMI I EKONOMISË INFORMALE DHE NDIKIMI I SAJ NË NORMËN E PAPUNISË NË REPUBLIKËN E KOSOVËS DHE VENDET TJERA TË BALLKANIT PERËNDIMOR

Me qëllim të përcaktimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë në rastin e Republikës së Kosovës dhe vendeve të tjera të Ballkanit Perëndimor, për periudhën kohore 2000 – 2018, fillimisht ishte e nevojshme që të përcaktohet ekonomia informale e cila është një indikator latent, respektivisht i panjohur dhe observuar. Në këtë drejtim, në këtë punim të doktoratës është aplikuar metoda e MIMIC (Tregues të shumëfishtë, Shkaqe të shumëfishta) si një nga metodat indirekte më të aplikuara gjatë përcaktimit të ekonomisë informale të një vendi.

Ashtu siç edhe është e shpjeguar në pjesën e metodave të aplikuara për përcaktimin e ekonomisë informale, metoda e MIMIC paraqet një nga llojet e SEM – modeli i ekuacioneve strukturore, në të cilën kemi një variabël latente (në këtë rast ekonomia informale), variablat shkakësore dhe treguesit. Për më tepër, ajo çka dua të cek në mënyrë të qartë është se kur përdoret metoda MIMIC, nuk ka ndonjë ndarja të qartë midis ndryshoreve shkakësore, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt (drejtojnë) ekonominë informale dhe variablat treguese, në të cilat pasqyrohen aktivitetet e ekonomisë informale. Me fjalë të tjera, një paralajmërim i metodës MIMIC është se, për fat të keq, nuk ka një ndarje të qartë (ose rregull i udhëzues i orientuar teorikisht) ndërmjet treguesve dhe ndryshoreve shkakësore. Për shembull, kur ekonomia është në një recesion me papunësi të lartë, njerëzit kanë një nxitje më të fortë për të punuar në ekonominë informale; kjo mund të shihet si një

ndryshore shkakësore, por BPV për kokë banori dhe masa të tjera përdoren gjithashtu si variabla tregues, në të cilat pasqyrohet aktiviteti i ekonomisë informale. Prandaj, pranojmë se ekziston njëfarë arbitrariteti nëse duhet të përdoret ose jo një variabël e caktuar si shkak ose tregues. Në këtë punim, mbaj qëndrimin, kështu që për shembull meqë vendet në analizë janë të gjitha vendet e Ballkanit Perëndimor, mund të konsiderojmë se janë homogjene andaj për dallim nga studime të shumta që përdorin BPV për kokë banori si një nga variablat shkakësore, në këtë model i njëjti nuk përfshihet në variablat shkakësore. Andaj si variabël tregues përdor normën e rritjes së BPV për kokë banori, si dhe normën e participimit të fuqisë punëtore dhe variablën e monedhës - raportin e M0/M1. Për më tepër, duke pasur parasysh edhe metodën e MIMIC ku rregulli i identifikimit është që një variabël tregues duhet të fiksohet në një vlerë paraprake, në këtë drejtim është zgjedhur variabla e monedhës (raportin M0/M1). Nga ana tjetër si variabla shkakësore janë të përdorura këto variabla: Madhësia e qeverisë, Indeksi i lirisë së biznesit, Norma e papunësisë, Indeksi i lirisë ekonomike, Inflacioni, Barra tatimore dhe Tatimi direkt.

Duke pasur parasysh fillimisht tre modelet e para të MIMIC dhe ekuacionet strukturore të tyre me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale, në tabelën në vijim janë ilustruar rezultatet e tyre.

Siç edhe u potencua më lartë, në *modelin e parë të MIMIC* që në fakt paraqet edhe modelin bazë për interpretim të rezultateve, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore, norma e papunësisë dhe madhësia e qeverisë kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator i që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

Nga rezultatet mund të potencojmë që ekziston një lidhje negative signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale, gjegjësisht me rritjen e 1% të indeksit të lirisë së biznesit, ekonomia informale do të ulet për 5%. Rezultatet e tilla hedhin poshtë ***H₁: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit***

dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.

Për sa i përket lidhjes midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv signifikant në ekonominë informale, me çrast me rritjen e 1% të indeksit të lirisë ekonomike, ekonomia informale do të rritet për 5%. Rezultatet e tilla bëjnë të pranojmë hipotezën e dytë të punimit ***H₂: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.***

Po ashtu lidhje pozitive signifikante vërehet midis barrës tatimore dhe ekonomisë formale, me çrast pranohet edhe ***H₃: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis barrës tatimore dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.***Për më tepër, me rritjen e 1% të barrës tatimore, ekonomia informale do të rritet për 2%.

Rezultatet po ashtu dëshmojnë lidhje negative signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, me çrast me rritjen e 1 % të madhësisë së qeverisë, ekonomia informale do të ulet për 9%. Rezultatet e tilla bëjnë të pranojmë ***H₄: Ekziston lidhje pozitive signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.***

Në ***modelin e dytë të MIMIC***, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, norma e papunësisë, tatimi direkt, madhësia e qeverisë dhe inflacioni kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator i qeverisë që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

Nga rezultatet mund të potencojmë që ekziston një lidhje negative por jo signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale, kurse sa i përket lidhjes midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv signifikant në ekonominë informale, me çrast me rritjen e 1% të indeksit të lirisë ekonomike, ekonomia informale do të rritet për 4 %.

Po ashtu lidhje pozitive signifikante vërehet midis normës së papunësisë dhe ekonomisë formale, me çrast me rritjen e 1% të barrës tatimore, ekonomia informale do të rritet për 4%. Nga ana tjetër vërehet lidhje negative mirpojo signifikante midis tatimit direkt dhe ekonomisë informale.

Rezultatet po ashtu dëshmojnë lidhje negative signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, me çrast me rritjen e 1 % të madhësisë së qeverisë, ekonomia informale do të ulet për 7 %.

Për sa i përket lidhjes midis inflacionit dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv signifikant në ekonominë informale, me çrast me rritjen e 1% të inflacionit, ekonomia informale do të rritet për 2 %.

Në modelin e tretë të MIMIC, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore, tatimi direkt, norma e papunësisë, madhësia e qeverisë dhe inflacioni kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

Nga rezultatet mund të potencojmë që ekziston një lidhje negative mirëpo jo signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale. Për sa i përket lidhjes midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv por jo edhe signifikant në ekonominë informale.

Po ashu lidhje pozitive por josignifikante vërehet midis tatimit direkt dhe ekonomisë informale dhe midis normës së papunësisë dhe ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor.

Për sa i përket lidhjes midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë një lidhje negative signifikante mes tyre, me çrast me rritjen e 1% të inflacionit, ekonomia informale do të ulet për 5 %.

Për sa i përket lidhjes midis inflacionit dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë që inflacioni ka ndikim negativ por josignifikant në ekonominë inormalenë rastin e vendeve të Ballkanit Perëndimor.

Tabela5.1. Rezultatet e estimuara të modelit të MIMIC për gjashtë vende të Ballkanit Perëndimor (Kosova, Shqipëria, Maqedonia e Veriut, Sërbia, Mali i Zi dhe Bosnja dhe Hercegovina).

VARIABLAT E PAVARUARA	MODELI I PARË I MIMIC	MODELI I DYTË I MIMIC	MODELI I TRETË I MIMIC
Variablat shkakësore			
BF	-0.5572744 (-3.59)***	-0.051565 (-0.21)	-.4785442 (-1.36)
EF	0.5305269 (5.44)***	0.4414285 (1.93)**	.3425449 (1.20)
Barra tatimore	0.2617047 (1.94)**		.284783 (0.88)
Tatimi direkt		-0.2992718 (-1.25)	-4604301 (-1.04)
Norma e papunësisë	0.0649459 (0.52)	0.4024517 (2.16)**	.1353517 (0.61)
Madhësia e qeverisë	-0.9753795 (-9.0)***	-0.7194519 (-3.10)**	-.599884 (-1.65)*
Inflacioni		0.2767674 (1.61)*	-.0113487
Variablat treguese			
Monedha (M0/M1)	1	1	1
Shkalla e participimit të fuqisë punëtore	-0.5183352 (-7.65)***	-0.4196726 (-4.01)***	-.3826083 (-2.41)**
Norma e rritjes së BPV për kokë banori	0.4007245 (4.74)***	0.2055206 (3.30)***	.1112362 (0.58)
Testet statistikore			
RMSEA (p-value)	0.326 (0.05)	0.278 (0.000)	0.253 (0.000)

Chi-square (p-value)	149.47 (0.000)	129.36 (0.000)	117.33 (0.000)
Numri i observimeve	99	99	99
Shënim: Statistikat absolute të z-së në kllapa. ***, **, * tregojnë domethënien në nivelet e signifkancës 1, 5 dhe 10%. Sipas modeleve MIMIC rregulli i identifikimit, një tregues duhet të fiksohet në një vlerë apriori (shih tabelën 6.3). Në të gjitha modelet është zgjedhur ndryshorja e monedhës (M0/M1).			

Burimi: kalkulime të autorit.

Duke pasur parasysh dy modelet e fundit modelin e katërt dhe të pestë të MIMIC dhe ekuacionet strukturore të tyre me qëllim të përcaktimit të ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë, në tabelën në vijim janë ilustruar rezultatet e tyre.

Siç edhe u potencua më lartë, në modelin e katërt të MIMIC që në fakt paraqet edhe modelin bazë për interpretim të rezultateve për sa i përket ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore dhe madhësia e qeverisë kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, norma e papunësisë, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori.

Nga rezultatet mund të potencojmë që ekziston një lidhje negative signifkante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale, gjegjësisht me rritjen e 1% të indeksit të lirisë së biznesit, ekonomia informale do të ulet për 0.2%. Për sa i përket lidhjes midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjerojnë indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv signifkant në ekonominë inormale, me çrast me rritjen e 1% të indeksit të lirisë ekonomike, ekonomia informale do të rritet për 0.2%. Lidhje negative mirpo josignifkante vërehet midis barrës tatimore dhe ekonomisë formale, ndërsa lidhje negative signiikante mund të shihet midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, me çrast me rritjen e 1 % të madhësisë së qeverisë, ekonomia informale do të ulet për 0.6%.

Për më tepër, nga rezultatet e preznetuara nga modeli i katërt të MIMIC, mund të vërejmë që ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor për periudhën kohore 2000 – 2018. Për më tepër, me rritjen e 1% të ekonomisë informale, norma e papunësisë do të rritet për 0.3%. Gjetjet e tilla potencojnë nevojën e pranimit të **H₅**: Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.

Rezultatet gjithëashtu potencojnë ekzistencën e ndikimit negativ të ekonomisë informale në shkallën e participimit të fuqisë punëtore, me çrast me rritjen e 1% të ekonomisë informale, shkalla e participimit të fuqisë punëtore do të ulet për 0.4%. Rezultatet e tilla dëshmojnë pranimin e **H₆**: Ekonomia informale ka ndikim negativ signifikant në shkallën e participimit të fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.

Nga ana tjetër, mund të vërejmë ndikim pozitiv signifikant të ekonomisë informale në normën e rritjes të BPV për kokë banori në rastin e vendeve të Ballkanit Perëndimor. Rezultatet e tilla dëshmojnë pranimin e **H₇**: ***Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e rritjes të BPV për kokë banori në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.***

Tabela5.2. Rezultatet e estimuara të modelit të MIMIC për gjashtë vende të Ballkanit Perëndimor të përcaktimit të lidhjes pozitive/negative midis ekonomisë informale dhe normës së papunësisë.

VARIABLAT E PAVARUARA	MODELI I KATËRT I MIMIC	MODELI I PESTË I MIMIC
Variablat shkakësore		
BF	-.2066468 (-1.83)*	-.1897604 (-1.53)
EF	.2229824 (2.41)**	.2100353 (2.21)**
Barra tatimore	-.0792847 (-0.79)	-.0902394 (-0.89)
Tatimi direkt		
Madhësia e qeverisë	-.6639378 (-5.06)***	-.6642676 (-4.38)***
Inflacioni		.0073561 (0.09)
Variablat treguese		
Monedha (M0/M1)	1	1
Norma e papunësisë	.1584711 (4.84)***	.3048215 (2.73)***
Shkalla e participimit të fuqisë punëtore	-.4162144 (-5.27)***	-1 (-5.62)***
Norma e rritjes së BPV për kokë banori	.3447493 (5.72)***	-.12101 (-1.16)
Testet statistikore		
RMSEA (p-value)	1.090 (0.000)	0.159 (0.000)
Chi-square (p-value)	2015.11 (0.000)	59.71 (0.000)
Numri i observimeve	99	99

Shënim: Statistikat absolute të z-së në kllapa. ***, **, * tregojnë domethënien në nivelet e significancës 1, 5 dhe 10%. Sipas modeleve MIMIC rregulli i identifikimit, një tregues duhet të fiksohet në një vlerë apriori (shih tabelën 6.3). Në të gjitha modelet është zgjedhur ndryshorja e monedhës (M0/M1).

Burimi: kalkulime të autorit.

Bazuar në metodën e MIMIC, në vijim është paraqitur tabela me vlerat e parashikuara të ekonomisë informale të vendeve të Ballkanit Perëndimor, për periudhën kohore 2000 – 2018.

Tabela5.3. Vlerat e parashikuara të ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, për periudhën kohore 2000 – 2018, sipas metodës së MIMIC.

	Shqipëria	B&H	Kosova	Mali i Zi	Maqedonia e Veriut	Sërbia
2000	28.95549	7.788492	10.20196	23.04056	28.45164	9.369486
2001	33.51254	15.66908	9.888923	25.66936	17.95453	11.61695
2002	31.11404	13.77616	12.66814	23.71431	23.68371	18.1083
2003	22.8318	15.45015	12.94185	27.82307	21.44763	22.39029
2004	29.86584	11.67626	14.63644	25.21965	21.04537	21.94091
2005	29.68773	17.56671	16.76334	26.43193	21.828	20.3274
2006	36.00142	20.09778	16.76797	29.38908	24.88733	25.04858
2007	30.33891	19.34868	17.43905	27.78492	23.69331	26.0881
2008	22.92206	12.66541	18.71087	27.1074	23.88259	22.83883
2009	24.5908	15.26918	17.52858	26.94771	21.27095	21.48471
2010	24.49871	7.789822	17.56949	26.27155	23.54448	22.62079
2011	27.3174	6.912512	20.01917	26.29239	23.8992	22.94428
2012	27.31104	6.601148	17.56957	27.79304	27.95819	23.71308
2013	27.89409	5.783803	18.24238	32.10618	28.97042	27.3755
2014	26.80211	7.069418	20.21949	30.93844	29.79929	26.61937
2015	27.39318	7.228994	20.16453	31.30949	29.55379	26.67319
2016	22.96083	5.956792	17.91776	32.12518	28.4164	26.4222
2017	25.42583	4.764003	18.18289	35.42037	30.3034	28.12042
2018	24.74286	8.365738	19.14969	35.74161	30.66063	30.67064
Mesatarja	27.58772	11.04106	16.66222	28.48033	25.32899	22.86174

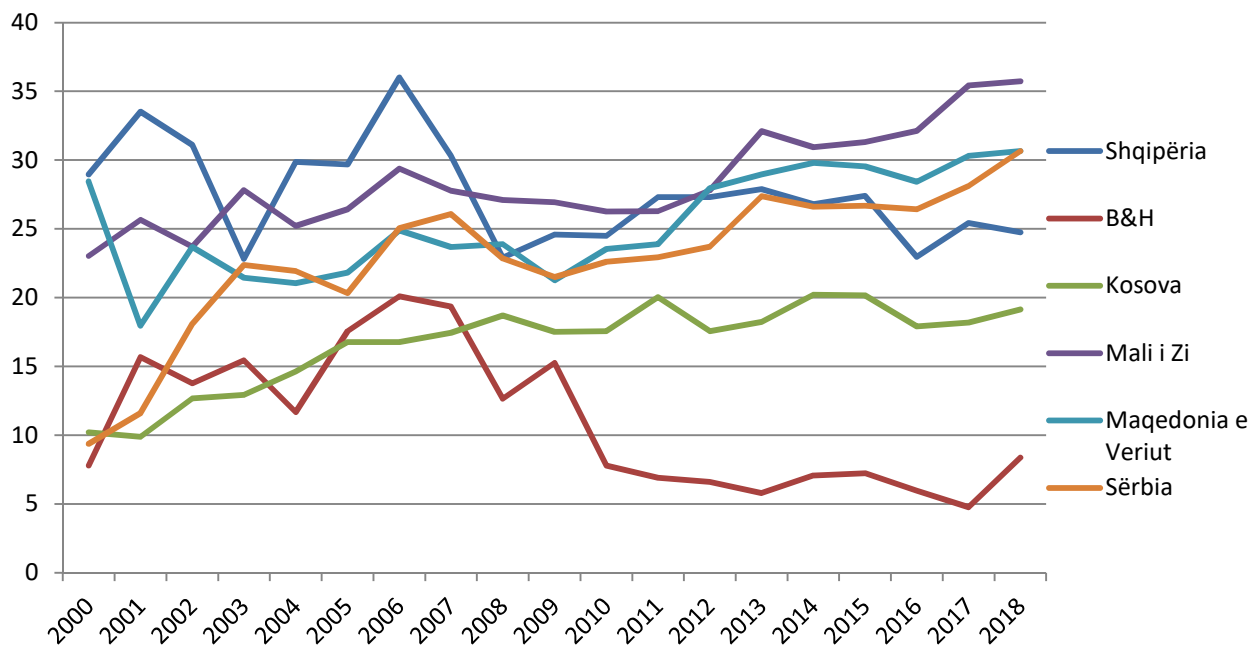
Burimi: kalkulime të autorit.

Për më tepër, në grafikonin e më poshtëm mund të vërehet të ilustruar vlerën e parashikuar të ekonomisë informale për vendet e rajonit të Ballkanit Perëndimor gjatë periudhës 2000 – 2018.

Siç mund të vërehet, Bosnja dhe Hercegovine, duke filluar nga viti 2000 e deri në 2018, përmban vlerën më të ulët të ekonomisë informale në krahasim me vendet e tjera të Ballkanit Perëndimor, e cila gjatë vitit 2018 ka vlerën prej 8.36%. Pas saj, radhitet Kosova, ku vlera e parashikuar e ekonomisë informale në Kosovë gjatë vitit 2018 është 19.14%. E treta në rajonin e Ballkanit Perëndimor është Shqipëria me vlerë të parashikuar të ekonomisë informale prej 24.74%, e vijuar nga Serbia me vlerë prej 30.67%.

E parafundit në listën e vendeve të Ballkanit Perëndimor, për sa i përket vlerës së parashikuar të ekonomisë informale është Maqedonia e Veriut, me vlerë prej 30.66% kurse e fundit për sa i përket normës më të lartë të parashikuar të ekonomisë informale në rajonin e Ballkanit Perëndimor është Mali i Zi, me vlerë prej 35.74%.

Ajo çka mund të vërehet dhe vlen të theksohet është që në përjashtim të Bosnjës dhe Hercegovinës kemi një trend rritës të normës së parashikuar të ekonomisë informale pas vitit 2009, për vendet tjera si : Shqipëria, Kosova, Maqedonia e Veriut, Serbia dhe Mali i Zi, sidomos e dukshme dhe e theksuar për Malin e Zi, Maqedoninë e Veriut dhe Serbinë.

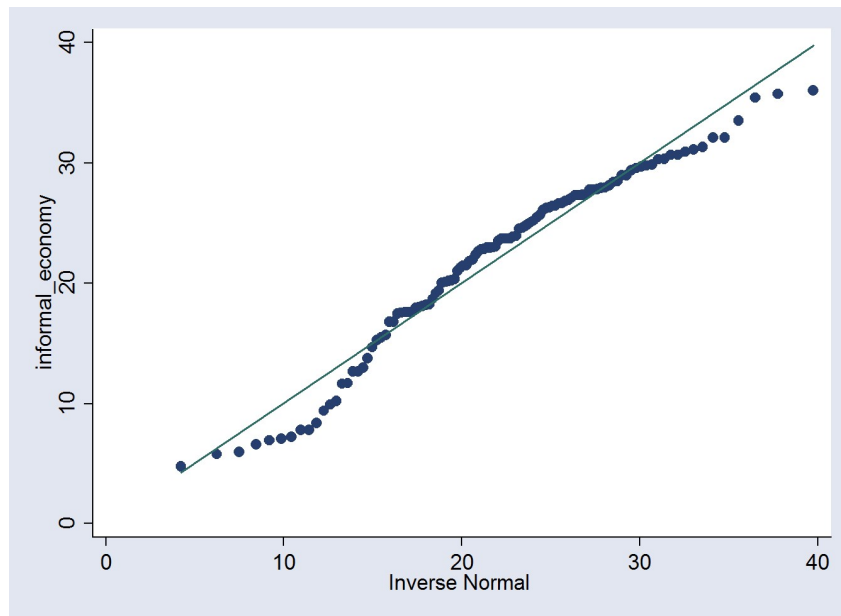

Grafikoni.5.1. Vlera e parashikuar e ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimore, për periudhën kohore 2000 – 2018.

Burimi: kalkulime të autorit.

Për sa i përket vlerës mesatare të parashikuar të normës së ekonomisë informale të vendeve të Ballkanit Perëndimor, në grafikonin në vijim mund të vërejmë pothuajse të njëjtën radhitje me përjashtim të ndryshimit të vendeve të Shqipërisë me Serbinë, e cila nga vendi i tretë, radhitet e katërta në listë në bazë të vlerës mesatare të normës së parashikuar të ekonomisë informale për periudhën kohore 2000 – 2018. Normë më të ulët mesatare të ekonomisë informale ka Bosnja dhe Hercegovina prej 11.04%, kurse më të lartë Mali i Zi, me vlerë prej 28.48%.

Në vijim kam analizuar vlerësimin e matjes së ekonomisë informale. Së pari, një kontroll i shpejtë vizual për normalitet (d.m.th. një komplot Q-Q) lë të kuptohet se masa është normale dhe se nuk ka skaje të përgjithshme në pjesën e sipërme, as në pjesën e poshtme të shpërndarjes.

Grafikoni5.2. Struktura Q-Q e masës së informalitetit

Burimi: kalkulime të autorit.

KAPITULLI I GJASHTË

6. PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Qëllimi kryesor i këtij punimi të doktoratës është që të përcaktojë ekonominë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor për periudhën kohore 2000 – 2018, si dhe të përcaktoj ndikimin e ekonomisë informale në normën e papunësisë në këto vende.

Fillimisht në pjesët e para të këtij disertacioni u diskutua ekonomia informale si një fenomen e cila është prezent në çdo shtet, qoftë i zhvilluar, në zhvillim apo i pazhvilluar, madje u diskutuan edhe arsyet dhe aktorët që kanë të bëjnë me ekonominë informale. Për më tepër, po ashtu u shtjelluan edhe mënyrat e shumta direkte dhe indirekte si dhe u prezantua edhe metoda e MIMIC (tregues të shumtë, shkaqe të shumta) me çrrastë kjo metodë u përdor në këtë punim për të përcaktuar fillimisht ekonomia informale në vendet e Ballkanit Perëndimor dhe pastaj të përcaktoj dhe ndikimin e saj në normën e papunësisë së tyre. Në këtë drejtim, është potencuar në tekst që nuk ekziston një rregull në lidhje me variablat apo ndryshoret të cilat duhet të aplikohen si variabla shkakësore dhe variablat të cilat duhet të inkorporohen si variabla treguese në modelin e MIMIC, andaj, janë aplikuar tre modele të caktuara të MIMIC me qëllim të përcaktimit të ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor. Duke u bazuar në rezultatet e modelit të parë të MIMIC, i cili trajtohet edhe si model bazë për përcaktimin e ekonomisë informale, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore, norma e papunësisë dhe madhësia e qeverisë kurse si variabla treguese kemi monedhën ($M0/M1$) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori. Rezultatet dëshmuar që

ekziston një lidhje negative signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale, gjegjësisht me rritjen e 1% të indeksit të lirisë së biznesit, ekonomia informale do të ulet për 0.5%. Rezultatet e tilla sugjeruan të hedhim poshtë **H₁**: *Ekziston lidhje pozitive signifikante midis indeksit të lirisë së biznesit dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.* Për sa i përket lidhjes midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale, rezultatet sugjeruan që indeksi i lirisë ekonomike ka ndikim pozitiv signifikant në ekonominë informale, me çrast me rritjen e 1% të indeksit të lirisë ekonomike, ekonomia informale do të rritet për 0.5% me çrast pranuar hipotezën e dytë të punimit **H₂**: *Ekziston lidhje pozitive signifikante midis indeksit të lirisë ekonomike dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.* Po ashtu lidhje pozitive signifikante u shënuan edhe midis barrës tatimore dhe ekonomisë formale, me çrast u pranua edhe **H₃**: *Ekziston lidhje pozitive signifikante midis barrës tatimore dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.* Për më tepër, me rritjen e 1% të barrës tatimore, ekonomia informale do të rritet për 0.2%. Rezultatet po ashtu dëshmuar lidhje negative signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në vendet e Ballkanit Perëndimor, me çrast me rritjen e 1 % të madhësisë së qeverisë, ekonomia informale do të ulet për 0.9%. andaj edhe pranuar **H₄**: *Ekziston lidhje pozitive signifikante midis madhësisë së qeverisë dhe ekonomisë informale në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.*

Në pjesën e dytë të analizës, u investigua ndikimi i ekonomisë informale në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor. Nga modeli i katërt i MIMIC, që në fakt paraqet edhe modelin bazë për interpretim të rezultateve sa i përket ndikimit të ekonomisë informale në normën e papunësisë, si variabla shkakësore janë përfshirë indeksi i lirisë së biznesit, indeksi i lirisë ekonomike, barra tatimore dhe madhësia e qeverisë kurse si variabla treguese kemi monedhën (M0/M1) që është e përcaktuar sipas kufizimit të metodës së MIMIC si indikator që është i përcaktuar të jetë fiks në vlerën paraprake, norma e papunësisë, shkalla e participimit të fuqisë punëtore dhe norma e rritjes së BPV për kokë banori. Nga rezultatet potencojmë që ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë në vendet e Ballkanit Perëndimor për periudhën

kohore 2000 – 2018. Për më tepër, me rritjen e 1% të ekonomisë informale, norma e papunësisë do të rritet për 0.3%. Gjetjet e tilla potencuan nevojën e pranimin të *H₅*: *Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e papunësisë në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.*

Rezultatet gjithëashtu potencojnë ekzistencën e ndikimit negativ të ekonomisë informale në shkallën e participimit të fuqisë punëtore, me çrast me rritjen e 1% të ekonomisë informale, shkalla e participimit të fuqisë punëtore do të ulet për 0.4%. Rezultatet e tilla dëshmojnë pranimin e *H₆*: *Ekonomia informale ka ndikim negativ signifikant në shkallën e participimit të fuqisë punëtore në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.* Nga ana tjetër, mund të vërejmë ndikim pozitiv signifikant të ekonomisë informale në normën e rritjes të BPV për kokë banori, me çrast me rritjen e 1% të ekonomisë informale, norma e rritjes të BPV për kokë banori do të rritet për 0.3%. Rezultatet e tilla dëshmojnë pranimin e *H₇*: *Ekonomia informale ka ndikim pozitiv signifikant në normën e rritjes të BPV për kokë banori në Republikën e Kosovës dhe vendet tjera të Ballkanit Perëndimor.*

Bazuar në gjetjet empirike dhe supozimet teorike, në vijim janë paraqitur disa implikimet të politikave të ekonomisë informale:

Ndikimet negative dhe pozitive të ekonomisë informale në ekonominë formale janë diskutuar në pjesët e para të këtij punimi të doktoratës. Lidhur me pasojat negative, qeveritë duhet të përdorin strategji efektive për të zvogëluar madhësinë e ekonomisë informale, për t'i minimizuar pasojat e saj. Kjo megjithatë nuk është një detyrë e lehtë pasi përfshin zbatimin e disa masave ligjore dhe administrative dhe i duhet kohë e mjaftueshme. Por disa nga këto pasoja negative, veçanërisht ato që lidhen me saktësinë e statistikave të llogarisë kombëtare, mund të jenë kontrolluara më lehtë. Bazuar në këtë në vazhdim janë propozuar implikimet e politikave të ekonomisë informale:

- Bërësit e politikave përdorin statistikën zyrtare për politikën ekonomike që ata hartojnë. Kështu, efikasiteti i politikave varet në një masë të madhe nga saktësia e

këtyre statistikave. Meqenëse ekonomia informale shtrembëron statistikat zyrtare për shkak të natyrës së saj të fshehur, rezultati i politikave ekonomike priret të jetë joefikas. Siç u shpjegua më parë, zgjidhja më e thjeshtë për këtë problem është që politike bërësit të marrin parasysh ekzistencën e ekonomisë informale gjatë hartimit të politikave qeveritare. Me fjalë të tjera, është e nevojshme të zvogëlohet mospërputhja midis statistikave zyrtare dhe statistikave reale. Kjo do të mund të arrihet në disa mënyra:

- Duke hartuar pyetësor dhe gjeneruar të dhëna primare, ku edhe hulumtimi mbi to do të sjell në pah parregullsitë apo shkallën e ekonomisë informale;
- Për hir të diskrepancës të identifikuar midis statistikave zyrtare dhe atyre reale, nevojitet që të ndryshohet burimi i informacionit nga i cili gjenerohen të dhënat për informalitet etj.
- Metoda e propozuar e MIMIC e cila vlerëson madhësinë dhe zhvillimin e ekonomisë informale si një interval, u siguron politike bërësve disa informacione të vlefshme, prandaj qeveritë mund të kryejnë vlerësime periodike të madhësisë së ekonomisë informale duke përfshirë këto rezultate në statistikat zyrtare. Një njësi e specializuar duhet të jetë e vendosur në departamentin e ekonomisë për këtë qëllim dhe i ekipuar me ekspertë të kualifikuar për ta kryer këtë mision.

Për të eliminuar ekonominë informale ose për ta lehtësuar atë, qeveria dhe politike bërësit duhet të mendojnë për disa çështje:

1. Niveli i barrës tatimore dhe të sigurimeve sociale;
2. Kërkesat për licencë dhe leje;
3. Legjislacioni në lidhje me hyrjen dhe daljen e bizneseve;
4. Lirinë ekonomike të vendit;
5. Kapaciteti institucional dhe zbatimi i ligjeve;
6. Mungesa e një kontrolli më të gjerë publik mbi administratën publike dhe institucionet; dhe,

7. Korrupsioni

Në këtë drejtim, rëndësi të veçantë duhet kushtuar çështjeve në vijim:

- Reformat ligjore duhet të shoqërohen gjithashtu me rishikimet e taksave. Reformat duhet të kontribuojnë në zbatimin e rreptë të ligjeve kundër punës në ekonominë informale dhe shmangies së taksave, përfshirë zbatimin e ndëshkimeve të rrepta dhe sanksioneve financiare.
- Meqenëse taksat janë forca kryesore shtytëse për të hyrë në ekonominë informale, rishikimi i sistemit të taksave pritet të kontribuojë në uljen e madhësisë së ekonomisë informale. Përcaktimi i niveleve të përshtatshme të taksave është një detyrë e rëndësishme që kërkon një hulumtim të veçantë. Taksat e larta nuk sigurojnë domosdoshmëri të ardhura të larta nga taksat për qeveritë pasi gjithnjë ka evazion fiskal. Rrjedhimisht, qeveritë duhet të përqendrohen në specifikimin e bazës tatimore si një mënyrë për të mbledhur të ardhura të mjaftueshme tatimore në vend të ngritjes së niveleve individuale të taksave pasi që ka vend për ndryshime duke i bërë taksat më të thjeshta në përmbajtje, më të zbatueshme duke i ndërlidhur në një formë ndoshta përfitimet nga ana fiskale dhe ato të kontributeve, e padyshim dhe lehtësira të tjera që mund të implementohen nga qeveria do të stimulojnë qytetarët dhe bizneset po ashtu të drejtoheshin drejt sektorit formal.
Zbatimi i politikës stimuluese të taksave minon stimujt për të marrë pjesë në aktivitetet nëntokësore. Stimujt tatimor mund të përfshijnë miratimin e përjashtimit nga taksat në disa periudha specifike për firmat individuale në sektorët e aktiviteteve nëntokësore. Kjo mund të inkurajojë këto firma të raportojnë aktivitetet e tyre ekonomike tek autoritetet zyrtare. Për më tepër, taksa imponuese e shumë të përgjithshme për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme janë teknikat e thjeshta dhe me kosto efektive që ndihmon qeverinë për të kapur disa aktivitete nëntokësore. Kjo

kërkon sidoqoftë eksplorimin e ndikimit të stimujve tatimorë dhe incidencën e niveleve ekzistuese të taksave në ekonominë informale.

- Ndërhyrja e tepërt e qeverisë në ekonomi në forma të ndryshme si licenca dhe kërkesat për leje, legjislacioni në lidhje me hyrjen dhe daljen e bizneseve, kapaciteti institucional dhe zbatimi i ligjeve, etj., është një arsye tjetër që i detyron njerëzit të lëvizin në ekonominë informale. Rregullimi i tepërt në ekonominë zyrtare ndikon negativisht në konkurrencën e tregut, vendos pengesa për të hyrë në tregun zyrtar dhe rrit kostot e punës në ekonominë formale, rrjedhimisht, njerëzit priren të punojnë në ekonominë nëntokësore. Për të zvogëluar stimujt për të hyrë në ekonominë nëntokësore, qeveria duhet të minimizojë kompleksitetin dhe ngurtësinë e rregulloreve dhe të zvogëloj ndërhyrjet e panevojshme në ekonomi. Megjithëse, një shkallë e rregullimit është e nevojshme. Ky qëndrim ndërlidhet me zbatimin e ndëshkimeve të rrepta dhe sanksioneve financiare të përmendura më parë, pra, minimizim i kompleksitetit të rregulloreve, por mbikëqyrje më e rreptë e plotësimit të të njëjtave.
- Shkurtimisht, një mjedis tërheqës biznesi duhet të ruhet në ekonominë formale. Mundet të arrihet duke përmirësuar lirinë ekonomike, duke hequr barrierat e tregut dhe duke thjeshtuar procedurat burokratike që kërkohen për të punuar në ekonominë formale. Qeveritë duhet gjithashtu të theksojnë sundimin e ligjit duke zbatuar rregulloret në një mënyrë transparente. Prandaj, është e nevojshme që qeveria dhe politike bërësit në të gjitha nivelet e administratës shtetërore të kërkojnë një zgjidhje për problemin e ekonomisë informale përmes marrjes së vendimeve dhe marrjen e masave që rezultojnë në planin afatgjatë. Kontradikta e natyrshme politike midis periudhës afatshkurte parazgjedhore dhe përfitimet afatgjata duhet të neglizhohen në këtë drejtim.

Andaj, vendimet aktuale duhet të përqendrohen në përpjekjet për:

- Ulja e korrupsionit në të gjitha nivelet: për të pasur një sistem të suksesshëm tatimor, autoritetet tatimore duhet të jenë autonome dhe të kryejnë detyrat e tyre pa ndikime politike. Kjo do të thotë se autoritetet tatimore duhet të plotësohen me personel me përvojë të mjaftueshme dhe ekspertizë thelbësore.

- Uljen e barrës tatimore nëse jo detyrimisht atëherë ulja e shpenzimeve fiskale dhe rimbursim të shpejtë të TVSH-së: pasi që shkalla e lartë e taksave është nxitja kryesore për të bërë biznes në ekonominë informale, masa më e mirë e politikës është zvogëlimi i barrës tatimore në mënyrë që të zvogëlohet ekonomia nëntokësore;
- Sigurimi i një ambienti tërheqës afarist: rregulloret fiskale dhe të biznesit duhet të projektohen në një mënyrë për të motivuar bizneset të punojnë në ekonominë zyrtare;
- Ristrukturimi i skemës së kontributeve sociale: dihet se kontributet sociale dhe përfitimet e punonjësve të paguara nga bizneset reduktojnë në mënyrë të arsyeshme, evazioni i kontributeve do të jetë më i vogël dhe punonjësit janë më të motivuar për të vepruar në ekonominë zyrtare. Skema e rekomanduar do të kishte qenë me ndarje të shtyllave pensionale, shëndetësore etj.;
- Reforma në rregullore në mënyrë që të bëhet ekonomia më konkurruese, zvogëlimi i stimujve për korrupsion dhe inkurajimi i bizneset të kalojnë nga ekonomia informale në ekonominë zyrtare. Përmirësimi i transparencës së rregullave dhe rregulloreve gjithashtu mund të zvogëlojë mundësinë për të huazuar dhe rrjedhimisht zvogëlon korrupsionin edhe më mire krijimi i një departamenti të ri me ekspertë për reformimin e rregulloreve që bëjnë matjet e ekonomisë informale dhe në bazë të saj i kemi statistikave me zyrtare.
- Përmirësimi i efikasitetit të rregullimit të ulët: kjo nënkupton që duhet të merren masat e nevojshme për të përmirësuar veprimet e zbatimit të ligjit kundër shmangësve të taksave dhe për të përshpejtuar ngadalësinë e vazhdueshme të sistemit gjyqësor; dhe,
- Përmirësimi dhe rritja e kontrollit rregullator: kontroll i përmirësuar dhe më i rregullt, pagesat e TVSH-së, për shembull midis tregjeve të gjelbërta, kontratave të qirasë së pronave dhe të gjitha aktivitetet e artizanatit, mund të kontribuojnë në ekonominë më të ulët informale.
- Shuma e transferimeve sociale të paguara nga qeveria gjithashtu ndikon në ekonominë informale, transfertat e larta shoqërore sjellin efekte të padëshiruara në ekonominë informale ndërsa dekurajon të papunët që operojnë në ekonominë zyrtare dhe i stimulon të veprojë në ekonominë informale kurse nga ana tjetër njëkohësisht të mund të marrin

ndihmën sociale. Rekomandoj që niveli i ndihmave sociale të mbetet në këtë nivel apo edhe të rritet pasi që edhe norma e papunësisë është e lartë, gjithashtu të reduktohen tatimet dhe procedurat e funksionimit në ekonominë formale me qëllim të rritjes së nivelit të mirëqenies ekonomike të shtetit.

LITERATURA E SHFRYTËZUAR

- Adair, P., 2004. Informal economies and social transformation in Romania. Vol. 5. LIT Verlag Munster.
- Adair, P., 2012. The Non-Observed economy in the European Union countries (eu-15): a comparative analysis of estimates. In: Tax Evasion and the Shadow Economy. Edward Elgar Publishing, pp. 89–126.
- Aigner, D. J., Schneider, F., Ghosh, D., 1986. Me and my shadow: estimating the size of the US underground economy from time series data. Department of Economics, University of Southern California.
- Albu, L. L., 1995. Underground economy and fiscal policies modeling. ACE-Phare Project, Universite de Paris I, Centre d'Etudes Prospectives d'Economie Mathematique Appliquees a la Planification, August.
- Aliev, R., 2009. Decision and stability analysis in fuzzy economics. In: Fuzzy Information Processing Society, 2009. NAFIPS 2009. Annual Meeting of the North American. IEEE, pp. 1–2.
- Allingham, M. G., Sandmo, A., 1972. Income Tax Evasion: A theoretical analysis. Journal of Public Economics 1, 323–338.
- Amin, A., 1987. Role of the informal sector in economic development-some evidence from Dhaka, Bangladesh, the. International Labour Review 126, 611.
- Amir, A., Masron, T. A., Ibrahim, H., 2010. An analysis of the underground economy in Malaysia. In: ICBER 2010 Conference Proceedings Paper. Vol. 101.
- Andrei, T., 2011. Relations de causalite entre l' economiesouterraine et les variables macroeconomiques: application sur la Roumanie. Romanian Review of Statistics (3), 86–100.

- Andrews, D., Sanchez, A. C., Johansson, A., 2011. Towards a better understanding of the 'informal economy. OECD.
- Arabpour, A., Tata, M., 2008. Estimating the parameters of a fuzzy linear regression model. *Iranian Journal of Fuzzy Systems* 5 (2), 1-19.
- Asai, H. T.-S. U.-K., 1982. Linear regression analysis with fuzzy model. *IEEE Trans. Systems Man Cybern* 12, 903-907.
- Asea, P. K., 1996. The informal sector: baby or bath water? a comment. In: *CarnegieRochester Conference Series on Public Policy*. Vol. 45. North-Holland, pp. 163-171.
- Bajada, C., Schneider, F., 2005. The shadow economies of the asia-pacific. *Pacific Economic Review* 10 (3), 379-401.
- Bardossy, A., 1990. Note on fuzzy regression. *Fuzzy Sets and Systems* 37 (1), 65-75.
- Bardossy, A., Bogardi, I., Duckstein, L., 1990. Fuzzy regression in hydrology. *Water Resources Research* 26 (7), 1497-1508.
- Bardossy, A., Hagaman, R., Duckstein, L., Bogardi, I., 1992. Fuzzy least squares regression: theory and application. *Fuzzy regression analysis*, 181-193.
- Bargiela, A., Pedrycz, W., Nakashima, T., 2007. Multiple regression with fuzzy data. *Fuzzy Sets and Systems* 158 (19), 2169-2188.
- Barker, F. S., 2007. *The South African Labour Market: Theory & Practice*. Van Schaik.
- Barthelemy, P., 1997. Economiesouerraine et structures industrielles dans les pays de la 'communauteeurop 'eenne. *Revue R 'egion& D 'eveloppement* 5, 69-92.
- Becker, G. S., 1968. Punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy* 76, 169-217.
- Beneria, Lourdes. 1989. "Subcontracting and Employment Dynamics in Mexico City." In *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Alejandro Fortes, Manuel Castells, and Lauren A. Benton, eds. Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 173-188.

- Bezdek, J. C., Ehrlich, R., Full, W., 1984. Fcm: The fuzzy $i \in c_i/i$ -means clustering algorithm. *Computers & Geosciences* 10 (2), 191–203.
- Blades, D., Roberts, D., 2003. Mesurer l'économie non observée. Cahiers Statistiques de l'OCDE, Paris.
- Bloem, A. M., Shrestha, M. L., 2000. Exhaustive measures of GDP and the unrecorded economy. Tech. rep., Citeseer.
- Bordignon, M., Zanardi, A., 1997. Tax evasion in Italy. *Giornale degli economisti e annali di economia*, 169–210. References 269
- Bovi, M., Dell'Anno, R., 2010. The changing nature of the OECD shadow economy. *Journal of Evolutionary economics* 20 (1), 19–48.
- Breusch, T., 2005. Estimating the underground economy, using MIMIC models. Tech. rep., Working Paper, National University of Australia, Canberra, Australia.
- Buehn, A., Goethel, M., 2010. The shadow economy and implications for money demand in Germany. Tech. rep., mimeo.
- Buehn, A., Schneider, F., 2008. MIMIC models, cointegration and error correction: an application to the French shadow economy. CESifo working paper.
- Buehn, A., Schneider, F., 2009. Corruption and the shadow economy: A structural equation model approach. *Forschungsinst. zur Zukunft der Arbeit*.
- Buehn, A., Schneider, F., 2013. Shadow economies in highly developed OECD countries: What are the driving forces? (Working paper no. 1317). URL <http://www.econ.jku.at/papers/2013/wp1317.pdf>
- Cagan, P., 1958. The demand for currency relative to total money supply. In: *The Demand for Currency Relative to Total Money Supply*. NBER, pp. 1–37.
- Caridi, P., Passerini, P., 2001. The underground economy, the demand for currency approach and the analysis of discrepancies: some recent european experience. *Review of Income and Wealth* 47 (2), 239–250.

- Cazenave, J., 1993. Economie en sous-sol. INSEE Antiane (23), 29–32. Cebula, R. J., 1997. An empirical analysis of the impact of government tax and auditing policies on the size of the underground economy. *American Journal of Economics and Sociology* 56 (2), 173–185.
- Celmins, A., 1987. Least squares model fitting to fuzzy vector data. *Fuzzy sets and systems* 22 (3), 245–269.
- Choi, J. P., Thum, M., 2004. The economics of repeated extortion. *Rand Journal of Economics*, 203–223. Choi, J. P., Thum, M., 2005. Corruption and the shadow economy*. *International Economic Review* 46 (3), 817–836.
- Christopoulos, D. K., 2003. Does underground economy respond symmetrically to tax changes? Evidence from Greece. *Economic Modelling* 20 (3), 563–570.
- De Soto, H. 1989. *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. New York.
- Del Boca, D. (1981), Parallel economy and allocation of time, *Micros (Quarterly Journal of Microeconomics)*, 4, pp. 13–18.
- Del Boca, D. and F. Forte (1982), Recent empirical surveys and theoretical interpretations of the parallel economy in Italy, in: V. Tanzi (ed.), *The Underground Economy in the United States and Abroad*, Lexington Books, Lexington, MA, pp. 160–178.
- Dell'Anno R. (2007), The Shadow Economy in Portugal: An Analysis with the MIMIC Approach, *Journal of Applied Economics*, 10, pp. 253–277.
- Dell'Anno, R. and F. Schneider (2009), A complex approach to estimate shadow economy: the structural equation modelling, in M. Fagnini and T. Looks (eds.), *Coping with the Complexity of Economics*, Springer, Berlin, pp. 110–30.
- Dell'Anno, R., 2007. The shadow economy in Portugal: an analysis with the MIMIC approach. *Journal of Applied Economics* 10 (2), 253–277.
- Dell'Anno, R., Gomez-Antonio, M., Pardo, A., 2007. The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece. a MIMIC approach. *Empirical Economics* 33 (1), 51–84.
- Dell'Anno, R., Schneider, F., 2009. A complex approach to estimate shadow economy: the structural equation modelling. In: *Coping with the Complexity of Economics*. Springer, pp. 111–130.

- Dell'Anno, Roberto (2008) "What is the Relationship between Unofficial and Official Economy? An analysis in Latin American Countries", *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue 12 (2008): 185-203.
- Dreher, A. and F. Schneider (2009), *Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis*, *Public Choice*, 144/2, pp. 215–277.
- Dreher, A., Kotsogiannis, C., McCorriston, S., 2009. How do institutions affect corruption and the shadow economy? *International Tax and Public Finance* 16 (6), 773–796.
- Dreher, A., Schneider, F., 2010. Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. *Public Choice* 144 (1-2), 215–238.
- Easton, S.T.;Walker, M.A. 1997. *Income, Growth, and Economic Freedom*. *Am. Econ. Rev.* 87,
- Edwards, B. K., Flaim, S. J., 2008. Measuring and integrating the shadow economy: A sector-specific approach. Los Alamos National Laboratory, June 30.
- Edwards, S. (1993). Openness, trade liberalization, and growth in developing countries. *Journal of Economic Literature*, 31(3), 1358–1393. 35
- Elgin, C., Oztunali, O., 2012. Shadow economies around the world: Model based estimates. Bogazici University Department of Economics Working Papers 5.
- Feige, E. L., 2007. *The underground economies: Tax evasion and information distortion*. Cambridge University Press.
- Ferry, H., Gray, J., 1987. Conference on the comparative study of the informal sector. *International Journal of Urban and Regional Research* 11 (3), 421–423.
- FEIGE, E.L. (1990), *Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach*, *World Development*,
- Finlayson, J. A., Peacock, K., 2002. How big is the "hidden" economy? *Policy Perspectives* 9 (3).
- Fleming, M. H., Roman, J., Farrell, G., 2000. The shadow economy. *Journal of International Affairs* 53 (2), 387–409.
- Frey, B. S., Schneider, F., 2000. Informal and underground economy. Tech. rep., Working Paper, Department of Economics, Johannes Kepler University of Linz.

- Frey, B. S., Weck-Hanneman, H., 1984. The hidden economy as an "unobserved" variable. *European Economic Review* 26 (1), 33–53.
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., Zoido-Lobaton, P., 2000. Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries. *Journal of public economics* 76 (3), 459–493.
- Friedman, M., 1957. *A Theory of the Consumption*. Princeton university press Princeton, NJ.
- Fugazza, M., Jacques, J.-F., 2004. Labor market institutions, taxation and the underground economy. *Journal of Public Economics* 88 (1), 395–418.
- Gaertner, W., Wenig, A., 1985. The economics of the shadow economy: proceedings of the International Conference on the Economics of the Shadow Economy, held at the University of Bielefeld, West Germany, October 10-14, 1983. Vol. 15. Springer. References 273
- Georgiou, G. M., 2007. Measuring the size of the informal economy: a critical review. *Occasional Paper in Economics* 7 (1).
- Gerxhani, K., 2004. The informal sector in developed and less developed countries: A literature survey. *Public choice* 120 (3-4), 267–300.
- Giles, D. E., 1999. Measuring the hidden economy: Implications for econometric modelling. *The Economic Journal* 109 (456), 370–380.
- Giles, D. E., 2000. Modelling the hidden economy and the tax-gap in New Zealand. In: *Advances in Public Economics*. Springer, pp. 71–90.
- Goldberger, A. S., 1972. Structural equation methods in the social sciences. *Econometrica*, 979–1001.
- Hamilton, James D., T. Z., Waggoner, D. F., 2005. Normalization in econometrics. manuscript Federal Reserve Bank of Atlanta (revised June) 1 (1), 1.
- Hart, Keith. 1973. "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana." Paper presented at the Conference on Urban Unemployment in Africa. Institute of Development Studies, University of Sussex, September 1971. Subsequently published in 1973 in revised form in *Journal of Modern African Studies* 11: 61-89.

- Hettne, B. 1982. Development Theory and the Third World. *Sarec Report, R2:1982*.
- Hussain, M and Haque, M (2016). *Impact of Economic Freedom on the Growth Rate: A Panel Data Analysis*. Economies. MDI
- ilo (International Labour Organization) (1972), *Employment, Incomes and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*, Geneva.
- Johnson, S., Kaufmann, D., Shleifer, A., Goldman, M. I., Weitzman, M. L., 1997. The unofficial economy in
- Kazemi, A., Shakouri, H., Menhaj, M., Mehregan, M., Neshat, N., 2011. A hierarchical fuzzy linear regression model for forecasting agriculture energy demand: A case study of Iran. in 3rd International Conference on Information and Financial Engineering, Singapore.
- Killingsworth, M. (1987), "Heterogeneous preferences, compensating wage differentials, and comparable worth", *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 102, No. 4, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- Kovach, H., & Lansman, Y. (2006). *World Bank and IMF conditionality report*. (p. 33). Eurodad.
- KOVACIC, W.E. (2005), *Building Institutional Foundations for Effective Competition Policy Systems*, (accessed in September 2005).
- Lee, Y., 2005. Taxes and unofficial economy in developing and developed countries. *Journal of Economic Research-Seoul* 10 (2), 189.
- Lippert, O., Walker, M., 1997. *The underground economy: global evidence of its size and impact*. The Fraser Institute. 276 References
- Loayza, N. V., 1996. The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. In: *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*. Vol. 45. Elsevier, pp. 129–162.
- Lundström, S. (2005). The effect of democracy on different categories of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 21(4), 967–980.
- Magnac, T. (1991), "Segmented or competitive labour markets", *Econometrica*, vol. 59,

- Maloney, W.F. (1999), "Does informality imply segmentation in urban labor markets? Evidence from sectoral transitions in Mexico", *WorldBank Economic Review*, vol. 13, No. 2, Washington, D.C., WorldBank.
- Marinov, A., 2008. Hidden economy in the rural regions of Bulgaria. *International Review on Public and Nonprofit Marketing* 5 (1), 71–80.
- McGee, R. T., Feige, E. L., 1989. Policy illusion, macroeconomic instability, and the unrecorded economy. *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, 81–109.
- Mirus, R., Smith, R. S., 1997. Canada's underground economy: measurement and implications. *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*.
- Nelson, M. A., & Singh, R. D. (1998). Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look. *Economic Development and Cultural Change*, 46(4), 677–696.
- Olters, J. P., "The informal sector ñ impeding economic development? fourth conference of Bank of Albanian Economy: Performance and Policy Challenges Sarand, 2003.
- Packard, T. (2007), "Do workers in Chile choose informal employment? A dynamic analysis of sector choice", Policy Research Working Paper, No. 4232, Washington, D.C., WorldBank.
- Portes, A., M. Castells and L.A. Benton (1989), *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Pradhan, M. and A. vanSoest (1995), "Formal and informal sector employment in urban areas of Bolivia", *Labour Economics*, vol. 2, No. 3, Amsterdam, Elsevier
- QshKE "The informal sector in Albania: Unregistered employment and fiscal implication" *Studimi*, 1994
- Rodriguez, F., & Rodrik, D. (2000). Trade policy and economic growth: a skeptic's guide to the cross-national evidence. *NBER Macroeconomics Annual*, 15, 261–325.
- Rowley, C. K., Schneider, F., 2008. *Readings in public choice and constitutional political economy*.
- Sánchez, C., H. Palmieri and F. Ferrero (1976), "Desarrollo industrial urbano y empleo en la ciudad de Córdoba (Argentina): un caso de crecimiento desequilibrado", Geneva, International Labour Organization (ILO), unpublished.

- Saunders, S. G., 2008. Estimates of the informal economy in South Africa: some macroeconomic policy implications. Ph.D. thesis.
- SCHNEIDER, F. and D.H. ENSTE (2000), Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences, *Journal of Economic Literature*, Vol: 38, Pgs: 77-114 Bruton, H. (1989). Import substitution. *Handbook of Development Economics*, 2.
- Schneider, F., 1998. Further empirical results of the size of the shadow economy of 17 OECD countries over time. In: Paper to be presented at the 54. Congress of the IIPF Cordova, Argentina and discussion paper, Department of Economics, University of Linz, Linz, Austria.
- Schneider, F., 2002. The size and development of the shadow economies of 22 transition and 21 OECD countries, URL papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=320083
- Schneider, F., 2003. Shadow economy. Springer. Schneider, F., 2004a. Shadow economy. In: *The Encyclopedia of Public Choice*. Springer, pp. 286–296.
- Schneider, F., 2004b. The size of the shadow economies of 145 countries all over the world: First results over the period 1999 to 2003. Tech. rep., IZA Discussion paper series.
- Schneider, F., 2005. Shadow economies around the world: What do we really know? *European Journal of Political Economy* 21 (3), 598–642.
- Schneider, F., 2007. Shadow economies and corruption all over the world: New estimates for 145 countries, *economics*. URL http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9/version_1
- Schneider, F., Buehn, A., 2012. Shadow economies in highly developed OECD countries: What are the driving forces? URL papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2161228
- Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, C. E., 2010. Shadow economies all over the world: New estimates for 162 countries from 1999 to 2007. *World Bank Policy Research Working Paper Series*, Vol. References 279
- Schneider, F., Dell'Anno, R., 2003. The shadow economy of Italy and other OECD countries: What do we know? *Journal of public finance and public choice* 21 (2), 97–120.

- Schneider, F., Enste, D. H., 2013. *The shadow economy: An international survey*. Cambridge University Press.
- Schneider, F., Enste, D., 1998. Increasing shadow economies all over the world: Fiction or reality. Institute for the Study of Labor Discussion Paper (26).
- Schneider, F., Enste, D., 2000. Shadow economies around the world: Size, causes, and consequences (IMF working paper no. 00/26). URL papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=879376
- Schneider, F., Enste, D., 2002. Hiding in the shadows: the growth of the underground economy. Vol. 30. International Monetary Fund.
- SCHNIEDER, F. (2002), SizeAndMeasurementof The InformalEconomy In 110 CountriesAround The World, PaperPresented at the Workshopof Australian TaxCentre, ANU, Canberra, Australia.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407.
- Smith, P. 1994. Assessing the Sizeof the UndergroundEconomy: The CanadianStatisticalPerspectives. CanadianEconomicObserver, CatalogueNo. 11-010, 3.16-33.
- Tanzi, V., 1982b. The underground economy in the United States and abroad. Free Press.
- Tanzi, V., 1983. The underground economy in the United States: Annual estimates, 1930-80 (l'conomie clandestine aux etats-unis: estimations annuelles, 1930-80)(la" econom ´ ıasubterranea" de estadosunidos: Estimacionesanuales, 1930-80). Staff Papers-International ´ Monetary Fund, 283-305.
- Tanzi, V., 1999. Uses and abuses of estimates of the underground economy. *The Economic Journal* 109 (456), 338-347.
- Tanzi, V., 2002. The shadow economy, its causes and its consequences. In: International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil, Brazilian Institute for Ethics in Competition (ETCO), Rio de Janeiro, March.

Tanzi, V., 2012a. Role of taxation in fiscal imbalances and their consolidation. In: forum "Tax policy under a common currency", Brussels, The European Commission-TAXUD.

Tedds, L., Giles, D., 2002. Taxes and the Canadian underground economy. Taxes and the Canadian underground economy, Toronto: Canadian Tax Foundation.

Torgler, B., Schneider, F. And Schaltegger, C. 2010. Local Autonomy, Tax Morale, And The Shadow Economy. n UNDP. 2012. Human Development Report. [report] Prishtina: UNDP

Shtojcë 1

Statistike deskriptive

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
BF	104	59.99481	11.65053	40	82.9
EF	102	6.782691	.4468358	5.87	7.673511
taxburden	104	85.46471	6.505117	66.1	93.65
unemp_rate	110	25.2067	9.684867	12.34	57
gov_size	112	7.236231	.7811208	5.631466	8.63351
D_taxes	112	18.60647	11.79504	3.126433	27.97504
inf	113	5.483979	11.68587	-9.35153	86.82626
GDP_cap	114	4126.831	1768.669	860.1052	8771.688
gdp_cap_rate	114	4.026058	3.929311	-6.039929	29.94779
currency	114	.9575313	.3572115	.0319497	2.978861
LFPR	114	60.77733	4.191518	51.364	67.723

Model 1 MIMIC

Endogenous variables

Measurement: currency LFPR gdp_cap_rate

Latent: Economia_informale

Exogenous variables

Observed: BF EF taxburdenunemp_rategov_size

Structural equation model Number of obs = 99

Estimation method = ml

Log likelihood = -1729.5076

(1) [currency]Economia_informale = 1

	Standardized	Coef.	OIM Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Structural							
Economia_informale<-							
BF		-.5572744	.1551278	-3.59	0.000	-.8613193	-.2532295
EF		.5305269	.0975347	5.44	0.000	.3393625	.7216914
taxburden	.2617047	.1347806	1.94	0.052	-.0024605	.5258699	
unemp_rate	.0649459	.1260605	0.52	0.606	-.182128	.3120199	
gov_size	-.9753795	.1083677	-9.00	0.000	-1.187776	-.7629826	
Measurement							
currency <-							
Economia_informale		.5209654	.1029012	5.06	0.000	.3192828	.722648
_cons		2.953014	.2194439	13.46	0.000	2.522911	3.383116
LFPR <-							
Economia_informale		-.5183352	.0677919	-7.65	0.000	-.6512048	-.3854655
_cons		12.06993	.5799368	20.81	0.000	10.93328	13.20659
gdp_cap_rate<-							
Economia_informale		.4007245	.0845822	4.74	0.000	.2349465	.5665025
_cons		.9448455	.144165	6.55	0.000	.6622873	1.227404
Variance							
e.currency	.7285951	.1072159			.5460448	.9721744	
e.LFPR	.7313287	.0702778			.6057807	.8828964	
e.gdp_cap_rate	.8394199	.0677883			.7165385	.9833746	

e.Economia_informale | 8.48e-15 .196633

Model 2

Endogenous variables

Measurement: currency LFPR gdp_cap_rate

Latent: Economia_informale

Exogenous variables

Observed: BF EF D_taxes unemp_rate gov_size inf

Structural equation model Number of obs = 99

Estimation method = ml

Log likelihood = -1955.7446

(1) [currency]Economia_informale = 1

	Standardized	Coef.	OIM Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Structural							
Economia_informale <-							
		BF	.2495314	-0.21	0.836	-.5406376	.4375076
		EF	.2283327	1.93	0.053	-.0060955	.8889524
D_taxes	-.2992718	.2395712	-1.25 0.212	-7.688226			.170279
unemp_rate	.4024517	.1866118	2.16 0.031	.0366993			.7682041
gov_size	-.7194519	.2320977	-3.10 0.002	-1.174355		-.2645488	
		inf	.2767674 .1720929	1.61 0.108		-.0605284	.6140633
Measurement							
currency <-							
Economia_informale		.4144525	.1188909	3.49	0.000	.1814306	.6474743
_cons		2.785804	1.41663	1.97	0.049	.0092596	5.562349
LFPR <-							
Economia_informale		-.4196726	.1045424	-4.01	0.000	-.624572	-.2147731
_cons		11.99965	1.505372	7.97	0.000	9.04918	14.95013
gdp_cap_rate <-							
Economia_informale		.2055206	.0623597	3.30	0.001	.0832979	.3277433
_cons		1.103647	.7089434	1.56	0.120	-.2858564	2.493151
Variance							
e.currency		.8282292	.0985492		.6559456		1.045763
e.LFPR		.8238749	.0877472		.6686574		1.015124
e.gdp_cap_rate		.9577613	.0256324		.9088176		1.009341
e.Economia_informale		1.39e-16	.4987522				

LR test of model vs. saturated: chi2(15) = 129.36, Prob > chi2 = 0.0000

Modeli 3

Endogenous variables

Measurement: currency LFPR gdp_cap_rate
Latent: Economia_informale

Exogenous variables

Observed: BF EF D_taxes unemp_rate gov_size inf taxburden

Structural equation model Number of obs = 99
Estimation method = ml
Log likelihood = -2219.5443

(1) [currency]Economia_informale = 1

	Standardized	Coef.	OIM Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

Structural							
Economia_informale <-							
BF		-.4785442	.3526888	-1.36	0.175	-1.169802	.2127131
EF		.3425449	.2848822	1.20	0.229	-.2158138	.9009037
D_taxes	-.4604301	.4420372	-1.04	0.298	-1.326807	.405947	
unemp_rate	.1353517	.2234394	0.61	0.545	-.3025815	.5732849	
gov_size	-.599884	.3646633	-1.65	0.100	-1.314611	.114843	
inf		-.0113487	.2131099	-0.05	0.958	-.4290364	.4063389
taxburden	.284783	.3247371	0.88	0.381	-.35169	.921256	

Measurement							
currency <-							
Economia_informale		.4091803	.198483	2.06	0.039	.0201608	.7981998
_cons		2.658561	1.769445	1.50	0.133	-.8094875	6.12661

LFPR <-							
Economia_informale		-.3826083	.158688	-2.41	0.016	-.693631	-.0715856
_cons		10.9873	1.900367	5.78	0.000	7.262645	14.71195

gdp_cap_rate <-							
Economia_informale		.1112362	.190325	0.58	0.559	-.2617938	.4842663
_cons		1.288497	.500855	2.57	0.010	.3068391	2.270155

Variance							
e.currency		.8325715	.1624306		.5680104	1.220357	
e.LFPR		.8536109	.1214307		.64591	1.128101	
e.gdp_cap_rate		.9876265	.0423421		.9080287	1.074202	
e.Economia_informale		2.27e-18	1.054911		.	.	

LR test of model vs. saturated: chi2(16) = 117.33, Prob > chi2 = 0.0000							

Modeli 4

Endogenous variables

Measurement: currency unemp_rate LFPR gdp_cap_rate
Latent: Economia_informale

Exogenous variables

Observed: BF EF taxburdengov_size

Structural equation model Number of obs = 99
Estimation method = ml
Log likelihood = -2662.3245

(1) [currency]Economia_informale = 1

	Standardized	Coef.	OIM Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	

Structural							
Economia_informale<-							
BF		-.3367944	.2257166	-1.49	0.136	-.7791908	.1056019
EF		.1893542	.1855458	1.02	0.307	-.174309	.5530173
taxburden	.4261642	.1998378	2.13 0.033		.0344892	.8178392	
gov_size	-1.078116	.1394639	-7.73 0.000		-1.35146	-.8047714	

Measurement							
currency <-							
Economia_informale							
	.3166491	.0580455	5.46 0.000		.202882	.4304162	
_cons		1.377912	1.040795	1.32	0.186	-.6620096	3.417833

unemp_rate<-							
Economia_informale							
	.1584711	.0327678	4.84 0.000		.0942473	.2226948	
_cons		3.086957	.6074268	5.08	0.000	1.896423	4.277492

LFPR <-							
Economia_informale							
	-.4162144	.078942	-5.27 0.000		-.5709378	-.261491	
_cons		17.56936	1.482562	11.85	0.000	14.66359	20.47513

gdp_cap_rate<-							
Economia_informale							
	.3447493	.0602332	5.72 0.000		.2266943	.4628042	
_cons		1.472216	1.141076	1.29	0.197	-.7642522	3.708684

Variance							
e.currency	.8997333	.0367601			.8304941	.9747452	
e.unemp_rate	.9748869	.0103855			.9547428	.9954561	
e.LFPR	.8267656	.0657136			.7075002	.9661359	
e.gdp_cap_rate	.8811479	.0415307			.8033958	.9664249	
e.Economia_informale		3.00e-18	.2346661			.	.

LR test of model vs. saturated: chi2(17) = 2015.11, Prob > chi2 = 0.0000

Modeli 5

Exogenous variables

Observed: BF EF taxburdengov_size inf

Structural equation model Number of obs = 99
 Estimation method = ml
 Log likelihood = -1954.1925

(1) [currency]Economia_informale = 1

```
-----+-----
```

Standardized		OIM		z	P> z	[95% Conf. Interval]	
		Coef.	Std. Err.				
-----+-----							
Structural							
Economia_informale<-							
		BF	-.1897604	.1243559	-1.53	0.127	-.4334934 .0539726
		EF	.2100353	.0948939	2.21	0.027	.0240468 .3960238
taxburden	-.0902394		.1009564	-0.89	0.371		-.2881103 .1076315
gov_size	-.6642676		.1518251	-4.38	0.000		-.9618395 -.3666958
		inf	.0073561	.0851842	0.09	0.931	-.1596019 .1743141
-----+-----							
Measurement							
currency <-							
		Economia_informale	.1255005	.0425708	2.95	0.003	.0420633 .2089377
		_cons	3.130457	.3485822	8.98	0.000	2.447248 3.813665
-----+-----							
unemp_rate<-							
		Economia_informale	.3048215	.1115412	2.73	0.006	.0862048 .5234382
		_cons	4.413148	.9689023	4.55	0.000	2.514134 6.312162
-----+-----							
LFPR <-							
		Economia_informale	-1	.1777994	-5.62	0.000	-1.34848 -.6515195
		_cons	9.06645	1.867936	4.85	0.000	5.405362 12.72754
-----+-----							
gdp_cap_rate<-							
		Economia_informale	-.12101	.1044952	-1.16	0.247	-.3258168 .0837969
		_cons	.7076258	.5573981	1.27	0.204	-.3848545 1.800106
-----+-----							
Variance							
		e.currency	.9842496	.0106853			.963528 1.005417
		e.unemp_rate	.9070838	.0680003			.7831346 1.050651
		e.LFPR	6.90e-13	.3555988			.
		e.gdp_cap_rate	.9853566	.0252899			.9370153 1.036192
		e.Economia_informale	.4459681	.2026722			.1830086 1.086766

```
-----+-----
```

LR test of model vs. saturated: chi2(17) = 59.71, Prob > chi2 = 0.0000